

ГРИЦЬКО СІРИК

**ПІД СОНЦЕМ
ОБЕЗДОЛЕНИХ**

Частина дванадцята

НА ПЛИВУНІ

Накладом автора

Онтаріо, Канада, 1989

ГРИЦЬКО СІРИК

**ПІД СОНЦЕМ
ОБЕЗДОЛЕНИХ**

Частина дванадцята

НА ПЛИВУНІ

Накладом автора

Онтаріо, Канада, 1989

Hrytsko Siryk

**IN THE WORLD OF THE
DISPOSSESSED**

Part twelve

On Quick Ground

Published by the Author's Fund

Ontario, Canada, 1989

А всякий, хто слухає ці слова мої,
та й не чинить їх, уподобиться чоловікові
необачному, що збудував свій будинок на піску;
і пішли дощі, й надійшла повінь, і забуяли вітри,
й наперли на той будинок; і впав він
і велика була руїна його.

Новий Завіт. Від Матвія, розділ 7, вірші 26-27.

* * *

Заходить сонечко. Небесна голубизна
Багрянцем криється по самий небокрай.
Як хороше! Земля і небо — справжній рай,
А в серці змученім моїм тужлива тризна.

Гаразди чужини — липка, мов бруд трутизна —
Поволі пливуном стискають душу вкрай.
Поволі меркне світ — життєвий водограй,
І молодість душі тьмяніє сонцебризна.

Де Ти, мій рідний краю? Де Твій дивний чар?
Де пісні рідної святій цілющий дар?
Де гордий дух моєї славної дідизни?

Все з'їла чужина — зажерлива черва —
Немає, друже мій, свободи без Вітчизни,
Як і Вітчизни без свободи не бува!

Петро Косенко.

НА «АСКАНІЇ» ЧЕРЕЗ АТЛАНТИЧНИЙ ОКЕАН

Горбуватий берег Ірляндії зник у тумані з овиду. Пасажири «Асканії», кожний по своєму попрощавшись з останнім островом європейського континенту, частково розходилися з помосту. На океані майже не було хвиль, «Асканія» пливла спокійно, залишаючи за собою розбурхану смугу води з білими гребенями. Вечірні сутінки та хвилі туману остаточно закрили зорову уяву залишеного континенту, а сире — розріджене морською вологою — повітря прохолодило мою розбурхану уяву про Ірляндське споріднення з Україною. Здригнувшись усім тілом від мокрої морської прохолоди, не надто голосно порадив я сам собі.

— Не один я обездолений під сонцем. Не одні українці тиняються по світі через захланництво сусідів і нечесність людей. «Асканія» бодай ім'ям пов'язана з моєю Батьківщиною. «Асканія нова» — предвічний, нерозораний степ України. «Асканія» — пароплав, може ще й завезе мене до рідних берегів. Не впадаймо в розпуку! — Голосніше запевнив себе і пішов униз по сходах до призначеної мені кабіни 2-Е, дець майже на самому дні пароплаву.

У лабіринті трюмів, перегорожок і драбин, тяжко здогадатися, в якій саме частині пароплавного корпусу знаходиться приділена мені тимчасова квартира, але це мене менш за все й цікавило. Перші два чи три дні, коли мої співмешканці кабіни хворували морською хворобою, я раз у день виходив на поклад подивитися на розбурхані хвилі Атлантику. Двічі ходив до харчівні поповнити шлунок. Перед сном, помившись під душем, перележував час на верхньому ліжку, думаючи невеселі думи про нещасливе минуле й невідоме майбутнє.

Третього дня подорожі в кабіні трохи повеселіло. Мої співмешканці, перемігши морську хворобу, почали цікавитися собою, обставинами на пароплаві та своїм майбутнім на американському континенті.

Троє двоповерхових ліжок у кабіні займали не менш як дві третини простору. Вставати з ліжок чи вкладатися в них ми мусили по черзі. Знайомилися також лежачи або сидячи на своїх ліжках.

Від надмірного шуму, що йшов від вентилятора, підчас сну й розмови, вхід до кабіни завішували брезентовою запаскою. Підомною, на нижньому ліжку, був якийсь дуже нетовариський, старший чоловік із Югославії, що навіть не хотів ні з ким познайомитися. За всю подорож через океан, до тимчасових співмешканців промовив не більш як десять слів німецькою мовою.

На сусідньому й на верхньому ліжку, навпроти мого, були три литовці, веселі й товариські. Старший віком чоловік, із великою лисиною на голові, був між ними ніби за ватажка і говорив досить поправно російською мовою. Литовці, колишні Ді-Пі, з англійської зони в Німеччині, працювали якийсь рік у копальнях вугілля у Валії на Британському острові, а тепер їдуть до онтарійського міста Гамільтону, (Hamilton) на виклик родичів, але журяться тим, що в околицях Гамільтону немає копалень, тому обмежені можливості знайти будь-яку працю на прожиток. Англійськими порядками й заробітками, як і Ніна, вони дуже не задоволені. Політику британської імперії в Європі, а особливо, ставлення Великої Британії до їхньої маленької Литви клянуть, як то в нас кажуть, «на чому світ стоїть». Для британської імперії, на їхню думку, маленька Литва була тільки розмінною грошиною, а не живим тілом народу, що історично був старіший за тубільців острова і культурнішим за прибулих туди варягів.

Литовці, як і українці, покладали надію на визволення їхньої Батьківщини, у боротьбі німців Гітлера зі Сталіновими москалями. Активно допомагали німцям на початку війни, але завелися й перестали. За цим не шкодують.

— Німців і москалів спровокували англійці на вбивство, на кровопролиття. Англійці намагаються спасати свою імперію європейським кровопролиттям. — Твердять упевнено литовці.

Литовці — люди веселі, товариські, але чи вони політично щирі, як так не наважився б їм довірятися, особливо після «обробки» мене в Британському консуляті в Брюсселі та «співжиття» з мадяром Янеком підчас праці для армії США в депо Кульмбаху. «Послужливі» лондонські джентельмени, водії таксівок і ліверпульські службовці готелю також стали на заваді моїй наївності.

Шостим співмешканцем моєї кабіни був Іван Хміль, мій ровесник і земляк із Житомирщини. Іван, безжурний і товариський

хлопчина, завзятий курець тютюну, спекулянт і правдоподібно не останній п'яниця. Якщо вірити його словам, то він у таборі був найспритнішим спекулянтом від цигарок і самогону. Але якщо повірити розумові та очам, то він брехун і п'яниця. Таборове життя я мало знав, але спекулянтів трохи більше. Хто не хто, а саме вони мали гроші, одяг не тільки на своїх плечах, але й у запасі. Іван їде до рідного дядька в Канаду, у старому військовому вилягнутому піджакові, з витертими плямами на колінах штанів, у покривлених старих черевиках та з невеликою, дуже заяложеною торбою, яку тримає під подушкою на ліжку. Якщо в тій торбі є якісь цінності, а Іван удає жebraка своїм виглядом, то це ще можна оправдати. Але коли там окрім ложки, бляшанки на суп і старого рушника, пари білизни та ще якихось таборових «достатків», нема більш нічого вартнішого, то тоді він «звихнута» людина.

Іванів дядько — багатий фермер канадської провінції Саскачевану, дещо північніше від міста Бігару, куди я їду до Ярошки. З Іваном мені доведеться не тільки подорожувати по Канаді, але можливо й зустрічатися та жити. Добрій людині, при першій зустрічі, якимось без упередження, я маю звичку довірятися, а до Івана в мене немає ні прихильности, ані довір'я.

Його «політикування» з литовцями мені також не подобалось. Якщо він дійсно був моїм ровесником, то він мусив би більше знати про методи колективізації, голодомор 1933-го року, арешти людей підчас «ежовщини» та «афери Тухачевського», вбивство Кирова, процес СВУ, та взагалі про події, що відбувалися за нашого дитинства й дозрівання, але Іван плутає випадки й події, як у тій народній приповідці, «чув дзвін, але не знає, де він». Підчас німецької окупації він правдоподібно був сільським поліцаєм, не без того, що не дуже чесним, тому-то перед литовцями німецьку окупацію України намагається насвітлювати згідно з радянською пропагандою, в стилі таборових побрехеньок. Я в такій непевній «політиці» намагаюсь не брати активної участі. Коли литовці з Іваном починають голосніше й наполегливіше «політувати», я збираюсь і виходжу на поклад «Асканії» — подихати свіжим морським повітрям. Хочеться подивитись на океан і деколи послухати випадкових розмов випадкових пасажирів.

Підчас подорожі «Асканії» Атлантик увесь час був спокійний, нахмурений і сірий. Через брак соняшного світла й більшого вітру,

чи такий справді він і є, Атлантик, як я не придивлявся до його води, здавався брудно-зеленим, а не синім, як я уявляв собі його з оповідань і малюнків морів та океанів.

На покладі численніші були поляки. Не зважаючи на присутність будь-кого з пасажирів, збирались вони в більші гурти й голосно обговорювали різні свої справи, включно з майбутнім життям у Канаді. Тому мене більше цікавили розмови поляків на покладі, ніж Іванове «політикування» з литовцями в кабіні.

На поклад виходила також група молодих галичан із дорослою та огрядною дівкою, що їхала в Канаду до багатого, свого старого «нареченого». Як її засватав той старий багач, тяжко було здогадатися з підслуханої розмови між нею та хлопчачками, але вона була вже певна, що посяде велике майно свого майбутнього чоловіка, використає його на користь України. Як саме вона буде те майно використовувати та яка від цього буде користь Україні, це вже була фантазія тієї дівки та хлопчаків, майже не до описання! На пустопорожні жарти й небилиці я не звертав більшої уваги, навіть не поцікавився, з якої зони окупованої Німеччини їде ота «наречена» з хлопчачками та в яку саме околицю Канади.

Старий, лисий литовець між своїми земляками був найспокійніший, найрозравняніший і чомусь найбільш необхідний. У нього першого не стало тютюну і не було грошей купити його в крамничці, що торгувала на покладі таким крамом, поштівками та різними дрібницями для подарунків і згадок. Чому в старого литовця не стало тютюну на дорогу та грошей на його купно, якщо він працював більше року в англійських копальнях вугілля, я не хотів розвідувати, але, з милосердя над старшою людиною, запропонував йому мій залишок бейльгійських франків на тютюн. Він із радости спершу не повірив моїй щедрості, але коли виявилось, що на пароплаві бельгійські франки безвартісні, він розплакався, ніби мала дитина. Щоб якось зарадити «горю» старому литовцеві, я запропонував йому своє товариство при «полюванні» на бички поміж трюмами пароплаву й на покладі. Пасажири найнижчого поверху «Асканії» були не багато багатші за нас із старим литовцем, але годин за дві розшуків ми могли назбирати бичків на одну-дві скрутки для старого куряки. Останні два дні подорожі через Атлантик ми з старим литовцем провели в дружбі.

Підчас сніданку, у п'ятницю 26-го листопада, звідкілясь хтось узнав, що на світанку до борту «Асканія» припливав катер із якоюсь поштою, можливо й газетами. Опівдні, коли вітер трохи розігнав туман, праворуч «Асканії» зарисувалися скелі — не то землі американського континенту, не то острова Ньюфавндленд (Newfoundland). Для пасажирів «Асканії» це була певна ознака того, що подорож через Атлантик щасливо закінчена, і вони почали один одного радісно запевняти:

— Земля! Ми вже в Америці! Пароплав потоне, то й на човнах до берега доберемось! Американську землю видно!

Острів хоч і належить до американського континенту, але нам до порту Галіфакс (Halifax) у Новій Шкотії довелося ще пливати на «Асканії» більш як добу.

В суботу, від самого ранку нам не терпілося побачити береги нового континенту, але прийшло й полудне, а ми все ще пливли спокійним океаном під завісою густого туману. Опівдні, підчас обіду, в харчівні нас попередили, що це вже наша остання трапеза на «Асканії». Якщо хто бажає, може запастися деякими харчами на вечерю, але з цього мало хто скористувався.

— Хто в Америці думає про харчі? — Жартували між собою пасажирів. Америка годує цілий світ, а ми будемо з окрайцями висаджуватись на її берег!

Після обіду туман не рідшав, але зате на покладі значно потепліло повітря. У кожному прорідженні туману пасажирам появлялися обриси берега нового континенту. Прокочувались радісні викрики: — Америка! Америка! — Але фактична земля американського континенту виразно зарисувалася пізно пополудні. На скелястому березі, без порядку й симетрії, стояло кілька невеликих хаток праворуч, куди пливла «Асканія». Потім виникли голі скелі берега ліворуч. «Асканія» обминула невеликий стіжковий острівець на своєму шляху. З обох боків виринали з туману скелі берегів континенту уже з густіше обсадженими більшими й меншими хатками. Нарешті в сутінках вечора «Асканія» розвернулася, подаючи все частіші сигнали короткими гудками, попливла за катером і зупинилась біля цегляної високої стіни з невеликими отворами в ній та написом по цеглі: Canada Welcomes You (Канада вітає вас).

З отвору в стіні на верхній поклад «Асканії» моряки приладнали неширокі східці з поруччям, і пасажири почали вивантажуватися, чекаючи своєї черги. Пасажири поверху «Е» виходили останніми. Через те що східці між «Асканією» та будинком на канадській землі були завузькі, чи такий закон на новому континенті, пасажирів навіть із невеликими валізками не пускали на східці. Іван Хміль свою засмальцьовану торбу ніс на плечах, ніби солдатський наплечник, але його примусили скинути його й покласти біля купи валізок та багажу. Іванові це не сподобалося. Однак він був змушений із цим примиритися. Випадок із Івановою торбою був єдиним випадком непорозуміння за весь час нашої плавби на «Асканії».

НА НОВОМУ КОНТИНЕНТІ НОВІ ПОРЯДКИ

Місток з «Асканії» до отвору в стіні високого цегляного будинку, з написом «Канада вітає вас», був дійсно вузький та хибкий, і з чимось у руках чи навіть наплечником на плечах по ньому сходити досить круто вгору було небезпечно. На покладі «Асканії», перед вступленням на місток, два моряки кожному пасажирові наказували міцно триматися мотузків, а не поруччя на містку. А в отворі будинку два інші моряки підхоплювали пасажирів під руки й допомагали йому дістатися через той отвір у стіні до просторої залі будинку, заставленої широкими лавами.

У залі пасажирів на кляси не ділили, як на пароплаві, але вони самі трималися гуртів і чекали, порозсідавшись на лавах, доки їх покличуть на перевірку, за невисокою перегородою, далі в залі.

Наш співмешканець кабіни, югославець «братка», перестав триматися нашого товариства і десь загубився ще на покладі «Асканії», але три литовці, Іван Хміль та я вирішили триматися товариства, принаймі до канадського міста Торонта, звідки литовці поїдуть у південному напрямку до Гамільтону, а ми з Іваном — у західньому, до далекої провінції Саскачевану. Перевірка документів була досить жвавою. Перших із нас покликали литовців і двох із них, перевіривши, пропустили в третю залю, а старого литовця завернули, бо в нього не тільки не було вимаганих п'яти доларів канадських грошей, але й англійських мідяків, бодай з півжмені, як у його молодших земляків. Мені з перевіркою документів та проїзних квитків на залізницю непорозуміння не виникло. Перший урядник, перевіривши паспорт, на відповідному листку притиснув печатку. Інший зробив підпис під печаткою, а третій — мабуть засвідчив підпис попередника й завірив усе ще якоюсь печаткою. Четвертий урядник, перевіривши паспорт, звірив його зі списком. П'ятий перевіряв квитки на залізницю. Шостий питав, чи я знаю куди й до кого їду, а сьомий питався про мої достатки, гроші й дорожнечинності.

Мої всі достатки були у валізках, а де ті валізки тепер, я не міг йому сказати. Бельгійські франки його не цікавили, а чеки на 10 і 100 дол. цілком його задовольнили, і він не обмацував мене по кишенях, наказав поліцаєві біля вузьенької хвірточки пропустити

мене в третє відділення залі.

На перевірнення Івана Хмеля мені довелось чекати біля хвірточки з поліцаєм, мабуть, пів години, але він не мав вимаганих п'яти долярів і його через хвірточку до мене не пропустили. Через поліцаю, я намагався порозумітися з урядником, що я, розмінявши чека, дам Іванові п'ять долярів у дорозі, але в Канаді, мабуть, на слова емігрантів не вірять, і мені довелося розшукувати на нижніх поверхах будинку каси, де б згодилися мені розмінати чека. У касі залізниці, без будь-яких документів чи заперечень, за чека від Казанівського дали мені дві сині п'ятки в канадських долярах, і вони «визволили» старого литовця та Івана Хмеля з Канадської Еміграційної Служби та її законів. Десь о другій годині ночі, 28-го листопада 1948-го року, я зі своїми випадковими друзями мав повне право ступити на землю американського континенту, що своєю північною частиною ніби належав Британській імперії, під назвою Dominion of Canada, самоуправна колонія Канада.

Розшукавши між пасажирами молодих литовців, що вже дримали в кутку чималої залі на широкій лаві, ми й собі примостилися біля них подрімати до ранку, але залізнична заля мабуть не мала опалення й належних дверей, щоб хоч від сирости ранкового туману охоронити пасажирів. Незабаром ми перейшли на вищий поверх будинку, де було тепліше й задрімали. Не зчулися, як наші співподорожники покидали залю, щоб вантажитись на потяг, аж поки нас пробудив якийсь залізничник сердитим голосом, англійською, а потім французькою мовою:

— Потяг відходить за десять хвилин! Потяг відходить за десять хвилин!

У литовців усі достатки в кишнях. Вони, не питаючи в залізничника, що та як, посхоплювалися й поспішили вниз по сходах, а ми з Іваном звернулись до нього за поясненням про долю моїх валізок та Іванової торби. Він подивився на нас, ніби на справжніх дикунів чи зовсім дурнів, і, вилаявшись, по звичаю заокеанських вояків:

— God damn sons of bitches! It is a free country! Help yourself! (До чорта, сучі сини! Це вільна країна! Самі собі порадьте!) І показав рукою в напрямку, де мала бути «Асканія».

Збігаючи сходами вниз, куди скерував залізничник, ми натрапили на двох німок, які несли порозчинені валізки і кляли

когось крізь сльози, обзиваючи дикунами й божевільними собаками, як тільки німкені в Баварії вміють:

— Donner Wetter, verfluchte Hund! Дикуні, а не люди! З чужим добром поведуться, ніби розбишаки. Порвали, поламали, щоб вам руки повикручувало!

У довгому й темному коридорі натрапили ми на старшого німця з німкенею, що поспішали до потягу з валізками. Старий німець також бурмотів незадоволено, але згодився зупинитися й пояснити, де правдоподібно ми можемо знайти наші валізки й торбу.

— У кінці коридору зверніть ліворуч, а потім у широкі двері праворуч. Та не питайте про порядок і зрозуміння в цих дикунів. Поводяться тут із людьми, ніби з худобою... — Розговорився спересердя старий німець, але німкеня потягнула його за рукав одєжини і він, не доказавши нам свого жалю на канадських робітників порту, пішов з напіврозчиненою валізкою під рукою за німкенею.

Посередині великої залі, порожньої та засміченої пом'ятим папером і розірваними картонними коробками, стояли мої обидві валізки з повідчиненими віками й поперевертаними речами, а Іванова засмальцьована торба лежала під стіною на купі побитого фарфорового посуду. Складати в порядок і перевіряти речі в моїх валізках не було часу, тому я позапахав похапцем, зачинив віко й закріпив велику валізку ремінцями, а меншу з причиненим віком узяв під руку та й поспішив за Іваном до потягу.

Сердитий залізничник даремно налякав нас чи з якихось інших причин потяг не був готовий, бо не відійшов за десять хвилин, як заповідав залізничник, ані за п'ятнадцять-двадцять хвилин, коли ми з Іваном розшукали своїх знайомих литовців та всілися біля них на лавах.

Канадські вагони багато просторніші за європейські. Сидження та спинки біля них м'які, оббиті тканиною та шкірою. Головне, що сидження рухомі. Обернувши одне з двох, можна мати товариство з чотирьох осіб і сидіти лицем до лица вдень, або двом особам спати з простягнутими ногами вночі. Огрівання вагонів парове. На станції від центрального ogrівання, а в дорозі від паротягу.

Сидження м'які, у вагонах тепло, в залізничників бажання поспіху відпало; пасажири, всівшись, зогрілися й почали дрімати. Після твердої лави й холодної ночі в почекальні, мене також скоро

огорнув сон. Як довго тягнулися тих десять хвилин до відходу потягу, що заповідав залізничник у почекальні, я не звернув уваги. Пробудився спітнілий на сидженні в теплому вагоні. Роздягнувшись із куртки, майже не розплющуючи очей, та розстебнувши комір сорочки, я поклав згорнуту куртку на поруччя сидження, і знову задрімав. Нагло пробудився від сильного поштовху вагона і зрозумів, що потяг нарешті рушив.

Від поштовху прокинулося більше пасажирів, а струси на стрілках та світанок у вікнах прогнали сон від більшості пасажирів у вагоні. Одні раділи, що нарешті почалася подорож по твердій землі нового континенту. Інші, розглядаючи крізь вікна місто Галіфакс, ділилися своїми враженнями з побаченого.

Новий континент, нові краєвиди, нові надії, нові порядки, довший час покривав ранковий густий туман для тих пасажирів, що сиділи не біля вікна й не були захоплені новим майбутнім на новому континенті. Три литовці, на протилежній лаві від нас із Іваном, не виявляли жодного зацікавлення новим континентом за вікном вагона і, схиливши голови до купи, спокійно дрімали. Ми з Іваном по черзі припадали до холодного скла вікна обличчями, але чогось цікавого не бачили. Більші та менші будинки різного призначення, жовтувате електричне світло на стовпах для освітлення вулиць, подвійні смуги світел від автомобільних фар, хвилі сірого туману. За півгодини нешвидкої їзди і те зникло з виду. За вікном почали мигати телеграфні стовпи, невисокі кущі та дротяна огорожа, що відділяла смугу залізниці від степу чи тільки розлогої рівнини, заслоненої туманом.

До полудня ми їхали швидко без зупинки. Приблизно опівдні на більшій станції змінили паротяг. Тут пасажири виявили, що в потязі немає вагона-ресторана, а залізничники до самого нашого призначення, міста Монреалю, не будуть забезпечувати нас жодними харчами. Почали голосно нарікати на тутешні порядки.

— До Монреалю майже дві доби дороги — і без харчів?! Ми європейські люди, а не верблюди з Сагари!

Люди чи верблюди — залізничникам різниці не було. Вони змінили паротяг, бригаду кондукторів і потягнули потяг із нами далі рівниною, вже звільненою від туману, попередгороджувану дротяними загородами у великі ділянки, на яких випасалися корови різнородної масти й породи. День був похмурий, осінній, більших

міст по дорозі до вечора не було видно на узбіччях залізниці. Промигне на обрії одне господарство з червоною стодолюю чи стайнею та двома-трьома вежами на силос — і знову погороджена рівнина з чередами худоби. Станції та пристанційні оселі виглядали більше на невеликі підприємства, ніж на наші села й хутори, і так майже до вечора, коли залізничники знову змінили паротяг, перевезли нас через довгий міст якоїсь мілководної з кам'янистим дном річки та й завезли між невисокі горби зі скелястими виступами та карликуватою рослинністю, переважно хвойного лісу. Горби поступово підвищувалися, скелі ближче нависали до залізниці, але вбога рослинність не змінювалась на густу та струнку, як я уявляв з описів та пісень наших Карпат: «Струнка, як смерека! Близька і далека, гуцулка Ксеня...», або навіть така, яку я бачив по баварських горах.

Праворуч по ходу потяга тягнулися гори, а ліворуч, час від часу, можна було бачити глибокі яри з проблесками води в них через завали сушняку, та невеликі озера з викорчуваними деревами, що корінням виглядали з води, ніби утопленики простягали руки, прохаючи порятунку. Перед сутінками вечора потяг деякий час ішов дуже повільно, нарешті зупинився між невисокими горами з обох боків. Пасажири звідкілясь довідалися про аварію потяга, що їхав спереду нашого. Я використав зупинку й вирішив, у день мого народження вперше ступити ногами на канадську землю. Висівши на сходах вагона, роззвуся з черевиків та, покидавши панчохи, зліз босими ногами на піщану, пересипану відламками каміння, канадську землю. Земля по-осінньому все ще була тепла, вкрита довгими хвойними шпильками й поросла не то ожиною, не то колючим ведмежинком. Хвоїна та осичина низькоросла з грубою, потрісканою корою, що давало підставу припускати про довговічність дерев та убогість ґрунту й кліматичних умов.

Метрів за сто від паротяга нашого потяга видно було сигнали хвоста переднього, але я, задовольнившись своїм побутом босими ногами на канадській землі в день мого тридцятьріччя з дня народження, взувся в черевики й не наважився йти розвідувати про аварію потяга перед нами. Там, де я народився й виріс, хоч ума багато й не набрався, але людської мудрости не забув: «Дуже цікавому навіть у церкві попаде по обличчю», а тут уже вечірні сутінки, чужина та хто знає які порядки. Краще триматися вагона

до станції призначення, аніж іти пішки по шпалах, хто зна куди та як далеко.

Як і куди нас везли вночі, не було цікаво на порожній шлунок. Наступний день був вітряний і мокрий. Литовці роздобули дошку з ніжкою; причеплена гачками в петельки під вікном, створювала вона продовгуватий столик між двома сидженнями. Затіяли були грати в очко (21), але скоро виникло в них непорозуміння з обліком грошей. Молоді литовці мали англійські мідяки, а старий лисий — мою канадську п'ятку. Лисому в очко не щастило, а п'ятки на мідяки він міняти не бажав. Після деякої суперечки між литовцями, ми з Іваном згодилися грати з ними без грошей у підкидного дурня. Дощовий, непривітний день, в понеділок 29-го листопада, ми в п'ятох провели за грою в карти, забувши за порожній шлунок та околиці Канади, якою ми переїздили. Десять близько півночі прибули до Монреалю.

У Монреалі, пасажирські потяги під'їздять під будинок станції. З перону треба сходити в почекальню станційного будинку, досить довгими і крутими сходами. Почекальня простора й пов'язана з адміністративним будинком, що своїм першим поверхом на рівні міської вулиці. Рух пасажирських потягів на станції в місті відбувається від ранного ранку до пізнього вечора, тому будинок станції та обслуга залізничників у ньому дець від одинадцятої години вечора до шостої години ранку не діє. Потяг, що привіз нас із Галіфаксу, прийшов у Монреаль тоді, коли обслуга станції вже закінчила працю. Тому той, хто навіть мав канадські гроші, не міг дістати в зачиненому ресторані жодних харчів. У ночівлі нам людське нещастя допомогло. Пароплав з німецького порту Бремену, через туман на річці святого Лаврентія, трохи запізнився прибути до порту Монреалю. Його пасажири, що мали від'їхати вечірніми потягами, на них запізнилися, а залізничники не мали сумління їх виганяти з будинку станції на вулиці. Тому по прибутті нас також дозволили нам перебути в почекальні станції до ранку.

Ми не приїхали на американський континент чи, вірніше, в Британську Домінію Канади встановляти свої порядки. Тому мусили задовольнитися порожніми шлунками та ласкою канадських залізничників і ночувати в неопаленій почекальні.

НОВІ НЕПОРОЗУМІННЯ Й НАПАСТІ

Почекальня для пасажирів у Монреалі простора, з високою стелею, мармуровою підлогою з різнокольоровими плитками, але без жодних лавок, а ogrівається, мабуть, тільки підчас більших морозів. Таким «літнім» пасажиром, як литовці, ми з Іваном та дипісти з Гамбургу, сидіти, лежати чи навіть дрімати стоячи, схилившись на підвіконник, наприкінці листопаду — холодно. До ранку, ми «маршували» по мотреальській почекальні, вздовж і впоперек, а коли залізничники відчинили двері на вулицю, ми кинулись проломом пошукати якогось теплого ресторану з гарячою кавою та харчами. На старого й лисого литовця, з моєю п'яткою, я не надіявся, але з Іваном Хмелем ніби був домовився про позику від моєї п'ятки на сніданок, але Іван якось непомітно зник у замішанні біля дверей. Повернувшись із міста з буханцем хліба на дорогу, навіть не запропонував мені й малої скибки. О дев'ятій годині в банку Монреалю я мав розмінити стодолярового чека, то вже й не нагадував Іванові про свій голод.

— Пережив майже дві доби без харчів, переживу ще й дві-три години, але матиму перший досвід добросердешности з випадковими знайомими та земляками. Зглянься на чужу біду — собі на шкоду. Не пошкодуєш йому останнього доляра, а він тобі шматок хліба пошкодує.

Потяг, що мав нас везти до Торонта, відходив о дванадцятій годині дня. Двері Монреальського Королівського банку (Royal Bank), відчинились не о дев'ятій годині, як сподівався, а о десятій. Банковий службовець не вимагав від мене документів на підтверження моєї власности до виданого в Брюсселі чека й не починав досліджувати по літері моє прізвище та ім'я; сказав розписатися на зворотньому боці чека й відрахував для мене сто долярів різноманітними банкнотами.

У першому ресторані, що був відчинений на поворотній дорозі до залізничної станції, я вирішив солідно задовольнити свій шлунок. Ресторан з вигляду був подібний до недорогої бельгійської харчівні. У невеликій залі за невеликими столиками, з чотирма стільцями біля них, сиділо декілька осіб, чоловіків і жінок, уже

після спожиття харчів, і пили, не поспішаючи, каву чи якийсь чай із чималих фарфорових чашок.

Розглядатися за порядками в цьому ресторані мені довго не довелося, бо до мене підійшла молода дівчина французанка й пояснила, що в них сніданок уже закінчено, а обід ще не зготовано.

— Бажає месье кави та сендвич? — Спитала вона.

— Що таке сендвич? — Перепитав її.

— Сендвич — це дві скибки хліба намащені маслом, покладено між ними сир чи м'ясо, і потім складено до купи. Щось подібне до німецького бутерброду, — пояснила вона.

— Бутерброт мого шлунка мабуть не задовольнить. — Сказав я їй, показуючи на запалий живіт. Мені там потрібне щось тепле, сите й солідне.

Французанка мило посміхнулась, показала мені на столика, де я маю сидіти, а сама пішла в двері, що відчиняються на обидві сторони, на кухню і звідти повернулася з чашкою кави та молошником.

— Куховар згодився для месье зготувати яєшню з салом. — Сказала дівчина, ставляючи каву та молошник переді мною.

Кава була добре заварена й пахуча. Цукру на столі стояла повна цукорниця. Молоко також було густе й свіже. Доки яєшня смажилася, я наповняв свій шлунок теплою, солодкою і приємною кавою.

— Месье бажає ще одну чашку кави? — Звернулась до мене дівчина, поставивши переді мною тарілку з двома смаженими яйцями, двома кусниками сала та двома підсмаженими скибками хліба.

— Якщо будете такі ласкаві, моему шлункові й друга чашка кави не завадить.

— До кави месье бажає ще й мати пай?

— Що таке пай? — Звернувся до дівчини за вясненням.

— Це щось таке, як німецьке кухен, — сказала вона і показала рукою на склянну шафу, де стояли на тарілках трикутні кусники того паю. Я згодився мати кусень паю з яблучною начинкою,

Споживши яєшню та пай з кавою, я відчув досить приємне задоволення першими харчами на канадській землі і почав розглядати папірець, принесений дівчинкою-французанкою, що навкосяк був по-мистецькому виписаний, англійською та

французькою мовами thank you. Merci beaucoup. На зворотньому боці була надрукована назва та адреса ресторану і чималий список страв, які можна замовити в цьому ресторані. Навпроти напис — Bacon and eggs. Я зрозумів, що це моя замовлена і спожита яєшня, олівцем було позначено двома п'ятками, що означало правдоподібно 55 центів на канадські гроші. 55 центів, рахуючи бельгійськими франками, вартувало 25 франків. У Бельгії за такі гроші на базарі можна було купити два десятки яєць та грам двісті сала на смаження.

— У Канаді курей не тримають і яйця довозять з Європи чи що? — Виникла в мене думка. Треба буде розвідати, що купувати на харчі в Канаді, а то на експортних харчах ти, Грицю, скоро обезгрошися.

Навпроти слова Coffee спершу було позначено олівцем п'яткою, а потім справлено на десятку.

— Новий континент, нові й порядки, пригадав я жарти литовців, коли їхав на порожній шлунок потягом по канадській землі. За каву до сніданку тут також треба платити більше, як за сам сніданок у Бельгії.

Косинець яблучного пирога, чи по тутешньому ріє, вартости двох бельгійських франків, коштував мені 25 центів, а якийсь TAX коштував додатково три центи. Тобто перший харч у Канаді, що на мій розрахунок бельгійськими франками мав коштувати мені не більш як 15 франків, у дійсності коштував три рази стільки — 44-45 франків, або 93 центи!

Перевіряючи ще й ще раз папірець, залишений послугачкою-дівчиною, мені не так шкода було витрачувати таку суму на перший харч у Канаді, як було дивно що тут навіть зарахували три центи TAX, правдоподібно за користування ножем, виделкою й тарілкою.

— Ти дивись — усміхнувшись сам до себе, подумав, — які тут люди підприємчиві, прислужують, ніби наша кума циганові біля борщу.

У циганській родині, що мандрувала через село, народилась дитина, яку треба було охрестити. Розрадуваний циган зустрів сільську молодицю й попрохав її в куми. За нашим звичаєм, від кумування новонародженої дитини гріх відмовлятися. Молодиця, охрестивши циганську дитину, за нашим звичаєм мала влаштувати для циганської родини гостину. Першою стравою, за нашим

звичаєм, на стіл подають борщ. Борщ у куми був масний, смачний, з підсмаженою цибулею та сметаною. Кума новим родичам борщу не шкодувала, добавила в миску, коли її цигани спорожнили. Після борщу кума поставила на стіл кашу, помащену маслом. Циганам довелось відпускати паски на животах, щоб умістити всю кашу в шлунок. Після каші кума поставила вареники зі сметаною, але в циган уже не було більше місця в шлунках. Циган попробував вареника зі сметаною тай каже до куми: «Ти кума, ти, душа, ти вміла харчі готувати, але не вміла подавати. Треба було спершу на стіл поставити вареники».

Мені також треба було спершу розвідати про ціну харчів у Монреалі, а не прирівнювати тепер їх до ціни в Бельгії.

Знайшов у гаманці десять центів та, згідно з європейським звичаєм, поклав їх під тарілку «на чай» для обслуги. А щоб не бути більше незнайком, щодо канадських звичаїв, звернувся біля каси до дівчини за в'ясненням слова TAX.

Дівчина, що приносила мені їжу до столика, зауважила що я маю якесь непорозуміння біля каси, через її виписаний рахунок, поспішила мені на допомогу. Відібравши в касирші мій рахунок, почала перевіряти правдивість записаної ціни.

— Я не сумніваюсь щодо правдивості рахунку. — Пояснив я дівчині, але я бажаю знати, що означає слово tax? Це рахунок за вживання цукру чи начиння для харчів?

— Tax — це податок. — Пояснила офіціантка. — Це добровільний даток кожного француза, щоб бути французом у Канаді.

Чому саме француз має платити податок Канаді, щоб бути в ній французом, мені було дуже дивно почути від цієї молодої францужанки, і я, перепросивши, звернувся до неї за в'ясненням.

— Усі французи мають платити податок, щоб бути французами? А якщо я не француз?

— Це тільки в Квебеку. — Сказала вона і додала мені ще більше непорозуміння.

— А хіба Квебек — не Канада?

— Так і ні. — Відповіла вона, вимінаючи. Передаючи мені сім центів здачі з мого доляра, переданого їй касиршою, аж здригнулася доторкнувшись моєї руки.

— Я не розумію, як це має бути! Квебек — провінція Канади, і Квебек — не Канада?

— А месье не канадець? — Запитала вона, не відповівши на моє питання.

— Ні. Я тільки другий день у Канаді.

— Звідки месье приїхав, що розуміє нашу мову?

— З Бельгії.

— Месье бельгієць? — Зраділа дівчина. Не чекаючи на моє підтверження, почала захоплено пояснювати, що Квебек сьогодні подвійна колонія: колонія білих англійських колоністів і разом з ними — колонія Британської Корони.

— Білі колоністи Британської Корони за короля Джорджа Третього програли війну на півдні іншим своїм колоністам, що визнали Вашингтона за свого президента. Утративши там свої маєтки й рабів, наїхали на Нову Францію, перемогли нас на так званому Полі Абрагама, вигнали французів із Нової Франції, частково в Луїзіяну, а частково у Квебек, і таким чином тепер тримають нас у подвійній колоніальній залежності.

Розчервоніла дівчина-послугачка від захоплення чи гніву на подвійну колоніальну залежність, що ніби змусила французів навіть оподатковувати себе додатковим податком за харчі, наговорила мені цілу купу непорозумінь. Загально я знав, що держава Сполучені Штати постала після визвольної війни з Британською Коронаю, але що та сама переможена Корона наїхала на Нову Францію, перемогла французів і тримає їх у колоніальному становищі, я не зустрічав про це згадки чи якогось переказу.

— То ви, тобто французи в Канаді, ворогуєте з англійцями. — Запитав я в дівчини з непорозуміння.

— Ні, ні! — Заперечила дівчина. — Ми ні з ким же ворогуємо. Ми тільки бажаємо позбутися колоніальної залежності від білих.

— То ви вважаєте й мене колоніялом, через те що я білий?

— Месье бельгієць — те саме, що й француз! Хіба месье — не бельгієць? — зніяковіла дівчина.

— Ні. Я тільки два роки працював у Бельгії. У Бельгію, я потрапив із таборів так званих «переміщених осіб» у Німеччині. Я українець.

— Нехай месье мені пробачить, — зашарілася дівчина і ще більше почервоніла на обличчі. Месье з тих, що приїзять до нас, не знаючи ні мови, ні порядків, а намагаються навчити нас, як по-німецькому жити. Месье нехай пробачить, але він мусить знати, що

Квебек — не Канада білих. Квебек — їхня колонія!

Вигукнула дівчина спересердя чи з розчарування і, витираючи сльози своєю коротенькою білою запаскою, не поспішаючи відійшла від мене та й пішла кріз двері на подвійних завісах на кухню.

— Куди я попав? Що зі мною діється? — Стояв я біля каси ресторану, дивуючись і не розуміючи, чому саме ця молода францужанка, послугачка в ресторані, наговорила мені стільки про справи, яких я не знаю і про які я в неї не питав, а потім, розгнівавшись, ще й розплакалася. Мені було цікаво знати, що означає слово *tax*, а не чому Квебек — колонія білих колоністів. Я зайшов сюди, щоб задовольнити шлунок, а не вирішувати долю Квебеку, і цим ніби образив дівчину-офіціантку. Світ мене не розуміє, і я не можу його збагнути. Моя подорож по світу — одне велике непорозуміння, вирішив я в думці і залишив ресторан.

По дорозі до залізничної станції я ще запасся харчами на дальшу дорогу — зайшов до невеликої крамнички, вікно якої було завішане ковбасами й закладене різними харчами. Власник крамнички, виявився дуже послужливим словаком, запропонував мені навіть шматочок ковбаси для проби. Але коли я став прицінюватись до його краму, він на мене розгнівався, ніби та дівчина в ресторані, що я не знаю ні мови, ні канадських порядків і бажаю встановляти ціну на його крам.

— Канадський доляр коштує мені 45 бельгійських франків. За 45 франків я в Бельгії міг мати харчів на цілий тиждень, а ти мені відважив за доляра ковбаси на три полуденки з хлібом, а без хліба — тільки на два.

— То харчуйся макаронами, картоплею та консервами для собак, якщо бажаєш у Канаді жити дешево, — порадив мені розгніваний словак.

Запропонованих дешевих собачих консерв я відмовився купляти, але з необхідности купив у нього кілограм так званого канадського сала, потрушеного кукурудзяним борошном, цеглину пшенишного хліба, порізану на скибки, десяток помідорів, засолених у скляній банці та паперовий мішок поцукрованих коржиків, що коштувало мені майже п'ять долярів. Але що зробиш? Своїх цін та порядків заводити не будеш. Сто долярів, якщо так буду харчуватися, вистачить не більше, як на місяць, а потім буду

заробляти на хліб насущний канадською працею по канадських розрахунках.

У місті я ніби й не барився, але час минув скоро. Коли я повернувся на залізничну станцію, пасажери вже стояли в черзі на потяг. Іван з литовцями опікувалися моїми валізками. Вони мали й для мене місце в черзі, але коли на брамі залізничник перевірів наші з Іваном квитки, не пропустив нас до потягу, вияснивши, що цей потяг їде до Торонта, а нам треба їхати до Вінніпегу. Потрібний нам потяг відійде за дві години.

Приєднавшись до пасажирів, що чекали на потяг до Вінніпегу, ми познайомилися з іншими українцями дипістами, що їхали з родинами з німецьких таборів, щоб господарити на канадських степах за Вінніпегом.

До почекальні на залізниці прийшли дві жінки в довгих міхових шубах, із покучерявленим волоссям, у хромових рукавичках та з надто великими шкіряними торбинками на довгих пасках через плече, розшукуючи земляків-українців. У гурті, до якого ми з Іваном були пристали, їхніх земляків не виявилось, тоді жінки представилися нам як делегатки Монреальського відділу Українського Національного Об'єднання, або в скороченні УНО, та не поцікавилися, хто ми, куди їдемо, або які проблеми маємо з мовою, харчами й тому подібне, а почали зразу повчати нас, ніби малих дітей перший день у школі, як треба поводитися в Канаді та що думати про тутешні обставини й порядки.

— В час депресії (підчас кризи тридцятих років) наші люди не їздили, як ви пасажирськими потягами, а на дахах вантажних вагонів і не нарікали на долю й канадські порядки. Тяжко працювали на заході у фермерів за центи. (У степових провінціях Канади фермер — це селянин). День у день вистоювали в лайнах (чергах) за супом, але не йшли до більшовицьких домівок (клубів) по шмат московської гнилої ковбаси і не спокушались на облесливість різних баптистів, протестантів та свідків Єгови... У кращі часи ми не шкодували грошей і праці для своїх рідних організацій, церков, кредитівок (кооператив), шкіл, для своєї рідної преси... У нас є тепер гарні свої церкви, домівки (клуби), своя преса. Свої гроші складаємо у своїх кредитівках. Наші діти учащують (ходять) до своїх шкіл. Тепер з нами в Канаді рахуються навіть в уряді. Ми витратилися на лоерів (правників), щоб

допомогти скитальцям (Ді-Пі) в Європі, а новоприбулі цього не розуміють і поводяться з нами, ніби розбещені діти. Ми ж люди свої, українці. Ми вас вітаємо в наших церквах та організаціях. Ви мусите нас слухати, радитися з нами, співпрацювати...

Я з Іваном Хмелем, хоч і подорожував разом уже днів десять, але не мав нагоди говорити з ним про його перебування в Німеччині та його погляди щодо українських справ. Тепер, слухаючи цих «учительок канадських порядків», у довгих міхових шубах, кажу йому на вухо:

— Навіщо тобі їхати до дядька в найми на безлюддя, коли котрась із них напевно має й для дочки не гірше хутро.

Іван подивився на мене довгим зневажливим поглядом, а потім зі злістю в голосі сказав.

— Тобі не довелося зазнати знущання бендерівців у таборах, то й розумничаєш. Жінки знають, про що говорять. Дядько мене також попереджав, щоб із бендерівцями до Канади не приїздив.

Дві жінки в довгих шубах усе ще не відступали зі своїми «повчаннями» для новоприбулих у Канаду, коли ми вишикувались у чергу перед брамою для вантаження на потяг. Я став за Іваном, але не надокучав йому з випитуванням за поводження бендерівців після мого від'їзду з Німеччини. Почав обдумувати почуте від жінок та від Івана по-своєму.

— Хитрунів-малашуків і за океаном не бракує, — поміркував я. Після закінчення війни такі чудаки, як я, ховалися між поляками від репатріації «на родину», а хитруни-малашуки закладали свої «республіки-табори» й наживалися на спекуляції цигарками й дарованим майном заокеанських інших малашуків. Я та дурноверхи хохли-східняки з хлопчачами-галичанами поїхали в Бельгію вугілля добувати для відбудови Європи, а хитруни-малашуки, переселившись за океан, позакладали «республіки» й чекають на наше «громадянство» в них. Правдоподібно ще й конкурують із давнішими тутешніми «республіками». Ці дві жінки, в довгих хутрах, напевно мають щось до втрачення, що так наполегливо «повчають» можливих противників.

Потяг, що відходив о другій годині, був швидкий чи якийсь особливий, без додаткової доплати за квитки. Залізничник не пропустив нас із Іваном через браму.

О четвертій годині потяг із Монреалю до Вінніпегу йшов окружною дорогою через столицю Канади Оттаву, і нас із Іваном також на той потяг не взяли. Мені видались канадські порядки з пасажирами не зрозумілими, я звернувся за роз'ясненням до вікна каси, де був напис information (визначення).

Залізничник, розглянувши мого квитка й порозумівшись з іншим залізничником, запевнив мене, що жодного непорозуміння чи кривди залізничники мені не вчинили. Потяг, відповідно до мого квитка, буде в сьомій годині вечора.

— Маєш гроші, доплати за квиток — і можеш їхати й через Оттаву, а ні — будь терпеливий. — Вияснив мені залізничник.

Від четвертої години до сьомої, три години здались мені найдовшими на канадській землі. Роздумуючи над своєю долею, сидячи на валізці, я пригадав ті хустки, що віз на подарунок дружині й дочці Ярошки, а віддав Ніні та її англійській наглядачці.

Їхати до добрих людей без будь-якогось подарунку в нас удома вважалось нечемністю. Набігла мені думка... І я, не порадившись з Іваном, сказав йому наглядати за моїми валізками, а сам поспішив у місто розшукувати якусь відповідну крамницю. Мій годинник показував двадцять хвилин до шостої години. Надворі вже було майже темно і вулицю освічували ліхтарі. У крамниці з чоловічим убранням, крамар також повернув напис на дверях, тим боком, що підтвержував крамницю зачиненою, "closed". А я впросив його, щоб продав мені хоч чотири краватки на подарунок для Василя Ігнатовича Ярошки та його трьох синів. Крамар, не перевертаючи напису на дверях та не засвічуючи відповідного світла в крамниці, вибрав мені чотири краватки з відповідними літерами до імен Ярошки та його синів за п'ять доларів з центами, шовкові й дещо «кольорово крикливі», особливо для селянських синів та старшого селянина, але крамар запевняв що тепер у Канаді така мода, та й часу на вибір ні в крамаря, ні в мене вже не було.

Перед сьомою годиною ми з Іваном повечеряли моїм канадським салом і хлібом. Сало виявилось тверде й жилаве, але на смак було трохи подібне до нашого українського сала. Хліб білий і ніби пшенишний, але хлібного смаку не мав. Уранці в ресторані я їв подібний хліб підсушений та намащений маслом, ніби й пахнув хлібними сухарями, а в цьому — ні запаху хліба, ані смаку! Другий харч у Канаді навіть моєму шлункові чомусь не сподобався.

Щоб не «суперечити» шлункові, я наповнив його холодною водою з колонки, і він ніби згодився переробляти канадський харч на калорії.

О сьомій годині залізничник пропустив Івана на брамі до потяга, а мене — ні.

— В тебе, — каже мені залізничник, — квиток не для цієї залізниці.

— Хіба Канада та Квебек мають окремі залізниці? — Питаюся в непорозумінні у залізничника.

— Залізниці в Канаді канадські, але ця зветься Сі-еН-аР (CNR), а твій квиток для Сі-Пі-аР (CPR).

— Що ж я маю робити? — Питаюся в залізничника.

— Візьми таксі, або піди пішки до станції Сі-Пі-аР. Тут зовсім не далеко. Вийди он в оті двері, зверни ліворуч, і вулицею дійдеш, куди тобі потрібно.

Дивись, думаю, яка морока з цим новим континентом і новими порядками. Канада, Британська Домінія. Квебек, Канадська колонія. Староприбулі жінки в довгих хутрах належать до одної «республіки», новоприбулі бандерівці створили вже свою нову «республіку». Одна залізниця «Національна», а друга «Тихоокеанська». Одні люди білі, інші тільки французи... Що ж це таке? Заблудив я між двома соснами чи як?

Вийшовши з дверей будинку станції задуманий, я недогледів, як межі дорогу заступив плечистий і дещо згорблений чоловік.

— Пардон месье, — кажу йому, — мені треба до залізничної станції Сі-Пі-аР, чи не будете ласкаві вказати мені дорогу.

— Зараза ти фашистська, ... твою мать! — Викрикнув мені цей чоловік у відповідь галичансько-московським суржилом. Бач якого чамайдана награбував по німецьких концтаборах! У котрому з них жидівське золото та вироби з їхньої шкіри?

Подумавши, що цей чоловік п'яний, або не сповна розуму, хотів вступитися йому з дороги мовчки, але він накинувся на мене ще з більшою лайкою «за морд жидів» по німецьких концтаборах та московськими матюками, і почав видирати мою велику валізку з моєї руки. Я зрозумів, що маю діло зі справжнім напасником-бандитом і носком черевика зо всієї сили вдарив його під здуховини, а малою валізкою по спині. Чоловік заскавулів, ніби собака, вхопившись за свого живота, а я, не довго думаючи, що

робити, поспішив у будинок станції та голосно покликав залізничників на допомогу, але ніхто з залізничників чи навіть із пасажирів не поцікавився, хочби тільки з людської звички, дізнатися, чому я галасую. Таке відношення залізничників та пасажирів мене ще більше настрашило, ніж напад того невдахи біля станційного будинку.

— Змова! — Промайнула думка в голові. Залізничники змовилися з міськими злодіями, щоб мене ограбувати. Майже цілу добу дурили мене наступним потягом, а тепер кажуть, що в мене квиток не на цю залізницю. Об одинадцятій годині приміщення станції замкнуть і мене виженуть на вулицю Монреалю — на ласку й неласку злодіїв.

Я до вікна з написом “information” та з криком і скаргою, мовляв, що ж ви тут над мною глумитеся та між злодіїв мене пхаєте? Я ж був тут удень і питав у вас, як у добрих людей, коли можу відїхати далі потягом, а ви що? Викличте мені міську поліцію!

Залізничник у вікні дивився на мене, ніби на божевільного, не обзиваючись словом, і навіть не мигаючи бровами, як мені здавалося, щоб була я йому не вдіяв чогось злого. Біля мене десь узялися два залізничники, один із них, як я пізніше виявив, залізничний поліцай, та й почали заспокоювати.

— З твоїми квитками виникло непорозуміння. Станція залізниці, звідки відходитиме тобі потрібний потяг за півгодини чи щось, тут зовсім недалеко. За переїзд таксівою, ми заплатимо. Тобі нема чого робити заколот і викликати міську поліцію.

їхати таксівою я спершу не бажав, маючи досвід із Лондону, але залізничники не так переконували, як попередили, що через відмову їхати таксівою я можу спізнитися на потяг, і потім буду сам відповідальний за свій вчинок.

Кимось викликана таксівка вже чекала на мене біля вихідних дверей. Той напасник, що бажав мою валізу «з жидівським золотом» та шкіряними виробами, стояв під стіною станційного будинку і викрикував погрози та матюки на мене, не звертаючи уваги на присутність двох залізничників та водія таксівки. Не більш як за п'ять хвилин їзди таксівка зупинилась перед широкими дверима низького й довгого цегляного будинку, що нагадував більш колгоспну стайню, ніж залізничну станцію, але водій таксі

запевнив, що це дійсно станція Сі-Пі-аР, а над вхідними широкими дверима й справді виднівся добре освітлений напис Canadian Pacific. Сумніву про підступство я все ще не позбувся, але й довіряти водієві таксі не було підстав. За мій переїзд водій не вимагав заплати, але я не бажав надуживати його доброту, знайшов у кишені паперового доляра, а він дав мені два дрібні четвертаки (кводри) здачі.

У довгому й низькому приміщенні станційного будинку було багато порожніх лав і жодного пасажира на них. По обох боках цього приміщення звисали різнокольорові прапори включно з прапором Радянського Союзу. Єдиний залізничник, що був у цьому приміщенні, сказав мені поспішати на потяг і провів мене до вихідних дверей, над якими виднівся світляний напис Colonial 55. Показуючи квиток залізничникові, я зауважив що й на квиткові так само позначено "Colonial 55", і це мене дещо заспокоїло, хоч не переконало, що залізничники Національної залізниці тільки помилилися, щодо мого квитка, а не мали заговор із злодіями щодо можливості золота чи якихось дорогоцінностей у моїх валізках.

На пероні, біля досить довгого потягу, вешталось кілька залізничників. Один із них ще раз поцікавився моїм квитком і показав на сходи у вагон, десть біля середини потягу. Усередині вагон дійсно виглядав на старий колоніальний, що був призначений на перевіз колонізаторів на захід Канади. Сидження були дерев'яні, оббиті тільки клейонкою (цератою) прикріплені міцно до підлоги. Освітлення тьмяне. Пасажирів рідко. Маючи на думці небезпеку від можливого нападу спільників того злодія з-під Національної залізничної станції, я вибрав собі порожнє сидження недалеко від вхідних дверей вагона, щоб і в сутінках міг добре розглянути тих людей, що заходитимуть до вагона після мене, але до відходу потяга до вагона зайшла тільки одна родина у складі чоловіка, дружини та двох дівчаток.

Кондуктор, перевіряючи квитки в пасажирів, показав мені, як пересувати спинку сидження та витягати дошку і зробити з двох сиджень досить вигідне ліжко на нічний спочинок. Мені, як тій наляканій вороні, коли й куц здається пасткою, вигідне місце в колоніальному вагоні не манило на нічний відпочинок, а мозок, розбурханий подіями та почутим минулого дня, ніяк не міг заспокоїтись.

— Чи я лишився розуму й відчуття реальності, чи це світ навколо мене збожеволів? Чому до мене люди відносяться, ніби до таврованого злочинця? Кому й чим я завинив? Як це видно, зі мною поводяться не так, як з іншими людьми?

Між континентальними європейцями, за винятком москалів, та острів'янами британського острова віками існує ненависть, інтриги, підступства, навіть криваві заколоти й війни. Остання війна була також не винятком і я був навіть замішаний у неї посередньо чи безпосередньо й тепер. «Хорти, гончі та псярі» (за Шевченком) Його Королівської Милости Грицька Шостого винюхують винних і невинних Грицьків і гавкають на них по затемнених кімнатах консулятив, але як міг той нащадок воряга в Лондоні знати, що я вважав королівство на острові за християнське, моральне й чесне, а його монету за дзвінку, а не паперову? Як він міг здогадатися що я вважаю фунти срібла вагою, а не номерами на папері? Я про це не говорив і не питався. Певно той нащадок воряга, добре знає психіку та вдачу отаких Грицьків, як я. І певно вже має досвід. Як можна так безсумнівно й нагло обманювати людину, яка тобі довіряється? Тим більше, коли людина потрапила в зовсім незнані для неї обставини. Принести людині пригорщ мідяків, вартих тільки десятої частини довірених грошей, і брехати, що безвартісний мідний пені, вартий більше за доляра?...

А тут, на цьому новому континенті за атлантичною калюжею? У Галіфаксі з людським майном повелися ніби свині в чужому городі. Перевіряючи документи, вимагали виказуватися й грішми, щоб люди не жебрачили перший день на канадській землі. Але, знаючи, що люди будуть майже дві доби в дорозі, не потурбувалися забезпечити їх харчами. Дорослі чоловіки й жінки потерплять і голодні дві доби, але між пасажирами були діти та старші особи. Москалі возять по своїй «необтянній родині» людей голодних і холодних, отже «Росея, Росея, — азиатская сторона?» (за Єсеніним), а це ж західня християнська цивілізація...

Дівчина-послугачка в ресторані, прийнявши мене за бельгійця, говорила про подвійну колоніальну залежність французів у Квебеці. Коли довідалася, що я українець, прирівняла мене до німецьких заколотників, що бажають перебудувувати Канаду на німецько-фашистський лад. Жінки в довгих хутрах також майже такої самої думки були, як дівчина-офіціантка. Залізничники, мабуть, також

були у змові з московськими холоуями-зłodіями, тому тримали мене навмисно від відходу потяга до потяга, доки знайшли грабіжника і ввечері випровадили на вулицю. Як же можна бути відповідальним за інформацію пасажирів і не пояснити чоловікові, що в нього квиток зовсім з іншої залізниці? Звідки той московський холуй міг знати, що я буду йти зі станційного будинку з валізками, повними «жидівського золота», коли я його не бачив у будинку станції? Тим більше! Чому залізничники не звернули уваги на мій крик про допомогу, аж поки я не звернувся за поясненням до відповідального за інформацію та став вимагати виклику міської поліції? Чому одні чинники допускають мене до Канади, а інші вважають мене за зłodія, бандита, мародера, воєнного злочинця, дурня...

На початку їзди потяг не поспішав і часто зупинявся. За годину їзди зупинки порідшали, біг пошвидшав. Родина з двома дівчатками-підлітками, що зайшла останньою у вагон, вийшла на одній із зупинок. Решта пасажирів вагона повкладалася спати. Кондуктор зменшив тьмяне світло на половину, створивши у вагоні атмосферу нічного спокою та прикриття для можливих напасників на моє «золото» у валізках. Перевіривши два рази сплячих пасажирів у вагоні та вбиральню в кінці вагону, від можливого прихованого напасника-зłodія, всівся на сидженні та, простягнувши ноги через валізку на друге сидження, я все ще пильнував вхідних дверей та проходу від них у вагоні — не зчувся, як заснув. Прокинувшись від якогось струсу вагона, виявив я повний спокій у вагоні, обидві валізки під моїми ногами між сидженнями та зомлілу праву руку від опертя на неї мого тіла підчас сну.

Протягом першого сну не знайшлося у вагоні зłodія, не буде його й за другого, вирішив я і, знявши верхню куртку, згорнув її на підголовник і простягнувся на двоє сиджень спочивати безтурботним сном.

Пробудивсь я пізнього ранку. Потяг рівномірно й голосно вистукував колесами вагона, на досить швидкому бігу. За вікном був уже сірий і хмарний осінній ранок. На узбіччі залізниці росли стіжковоподібні, яснозелені не то ялинки, не то кедри. Де-не-де були переліски молодої хвої та куці карлючкуватих берізок. Довкілля було хвилясте, скалисте з невеликими плесами озер.

Мої валізки з «золотом» були злодіям не потрібні, чи злодіїв не було у вагоні та в цьому потязі. З підлоги я поклав їх на полицю над сидженнями, щоб було вільніше рухатися. В котрому кінці вагона вбиральня та вмивальня, я розвідав ще вночі. Пасажири повставали раніше за мене, покористувались умивальнею і вже снідали та перекликалися між собою, але я не звертав на те уваги, хоч і дочував українську мову. Умившись та поснідавши жилавим канадським салом із несмачним хлібом та солодкими коржиками з холодною водою з паперового черпачка, підсів я ближче до вікна розглядати канадський ландшафт і фавну (місцевість та природу). Раптом у дальшому кінці вагону виникла метушня та сварка з викриками обвинувачень когось українською мовою, з галицьким наголосом.

— Совет! Комуніст! Зрадник, шлях би тя трафив!

Я та кілька пасажирів піднялися з сиджень, щоб краще зрозуміти, чого в кінці вагона метушня та крики, але скоро там усе втихомирилося, і хвилин десять був спокій у вагоні, а потім знову виникла метушня, викрики і навіть штовханина кулаками.

Вночі, перевіряючи сплячих пасажирів, я був зауважив сплячих хлопчаків, подібних до таборових мешканців у Німеччині, але скільки їх та хто вони, не міг у темряві ближче до них придивитися. Тепер, коли вони вигукують українською мовою та сваряться чи б'ються по-українському, варто розвідати, хто вони й чому їм не сидиться мирно в колоніальних вагонах Тихоокеанської залізниці, Хлопчаки зауважили, що я встав зі свого сидження, поправив одержу на собі й почав наближатися до їхнього кінця вагона, перестали штовхатися й мирно порозсідалися по своїх місцях. Вони дійсно були таборовими хлопчачками, з вигляду їхнього одягу, поведження та віку. Займали вони чотири парні відділи вагона, тобто вісім окремих сиджень. Я докладно їх не рахував, але згідно сиджень їх було не більш як шістнадцять осіб. Підійшовши до них, не питався про їхні турботи й побажав їм доброго ранку.

— Доброго ранку вам, мої земляки! — Сказав я голосно.

— Доброго ранку й вам, — одні сказали несміло, «дядьку», а інші — «вуйку».

— Як почуваетесь на новому континенті? — Запитав у них, але вони перезирнулися між собою й нічого не відповіли.

— Маєте якісь клопоти чи чогось вам тут не достає? — Звернувся до них із питанням. Хлопчаки повісили голови, вдаючи, що мене не розуміють, чи не бажають мого втручання в їхні справи.

— Кричали на весь вагон, турбуючи пасажирів, а тепер поглухли чи що?

— А ви хто такий будете? — Озався хлопчина біля вікна, не підіймаючи голови.

— Звусь Грицьком, а їду в Саскачеван. Почув, що ви українською мовою добре вмієте вигукувати й сваритися, то й прийшов послухати та запропонувати вам заспівати пісню.

— Ви також з Європи? — Поцікавився той хлопчина біля вікна й підняв своє продовгувате з горбатим носом обличчя.

— Україна в Європі, то й українці мусять бути європейцями.

— То ви тутешній, канадієць? — Із захопленням у голосі озався той з горбиком на середині носа, а його зеленкуваті очі аж заіскрилися. Я (він назвав своє прізвище, але я тепер не пригадую) провідник відділення СУМу з табору ... на англійській зоні. — Він по молодечому підхопився з сидження й подав мені руку на привітання.

Потиснувши йому руку й добре глянувши в зеленкуваті очі, я зрозумів, що цей горбоносий з довгастим обличчям хлопчина не тільки провідник цих недорослих сумівців, але й великий зазнайка та задирака.

— Ні, я не тутешній. У Канаді, перебуваю оце тільки четверту добу...

— Ви з нами на пароплаві не їхали, то де ви могли тут узятися? — Поспішив цей хлопчина з запитанням, погасивши іскри в своїх зеленкуватих очах і виразивши перестрашення на продовгуватому обличчі.

— Можливо й ні, але до Канади я приїхав із Ліверпулю до Галіфаксу, на «Асканії», що пливла завдяки парі у двигуні.

Провідник цих хлопчаків наказав одному з них звільнити місце на сидженні навпроти нього для мене, і між нами зав'язався обмін відомостей і думок. Хлопчаки їдуть по дворічному контракту з компанією добувати золото в районі Сліпої річки (Blind River), а по завданню їхніх зверхників — творити золотий фонд визволення України. Добуватимуть вони золото в тій Сліпій річці так само, як бачили вони в одному кавбойському фільмі американського виробу,

лопатами й решетами. (Ковбої — американські чередники, що займаються також і злодійством і розбоєм). Скільки золота в тій річці, ніхто не може обрахувати, а маленький його кусник можна сховати за будь-яким рубцем в одязі, або навіть проковтнути.

— По маленькому камінчику, по дрібці, всі до гурту, за роки ми зможемо створити важливий фонд визволення України. — Запевняє мене провідник цих «начинених» пропагандою «визволення України», недорослих і нерозважних хлопців.

Я висловив думку, що в Канаді правдоподібно вже більше немає золота в пісках річок, а їм доведеться мабуть лазити по золото в підземелля, так як і нам по вугілля в бельгійських копальнях.

— У підземеллі темно, брудно. Легко скалічитися чи навіть позбутися життя під обвалом каміння. Така праця не для нас. Ми такого контракту не підписували. Ми ідемо чесно працювати, але не заради праці наражувати наше молоде життя. — Патріотично запевняє мене цей друг-провідник.

— А як же буде з золотим фондом визволення, коли вас поставлять перед необхідністю лізти в підземелля, або спіймають на злодійстві? — Питаюся в друга-провідника.

— Заради визволення України ніяка жертва не велика!

Я не став більше заперечувати патріотизм цього недорослого друга-провідника, згодився з його висловом щодо жертви для визволення України та сказав, що в таборі я навіть був одним з перших членів засновників Спілки Української Молоді, що й стало основою нашого порозуміння та довір'я.

Хлопчаки з цього гурту, що мали щось запитати в мене чи навіть відлучитися до вбиральні, мали зголошуватися до свого друга-провідника. Ставши на струнко і віддавши йому честь, питалися дозволу.

— Друже-провідник, голоситься (Славко чи Тарас) по дозвіл до виходку!

Я прийшов до них не вчити поведінки та обов'язків, а тільки довідатися, хто вони, куди їдуть та що в них була за проблема, що викликала крики та штовхани. На запитання тих, що зголошувались до друга-провідника по дозвіл запитати мене, я намагався відповідати також без легковаження та зневаги. Один з хлопчаків спитав дозволу в провідника, запитати мене, як їм поступати з другом, що відмовляє послух провідникові та організації, але друг-

провідник заборонив йому ставити мені питання, і сам узявся в'яснювати мені розпочате непорозуміння між його членами відділу в Монреалі. У Монреаль із Бремену, вони прибули пароплавом у понеділок увечері. З порту на залізничну станцію привезли їх автобусом, де привітав їх уповноважений компанії, з якою вони мають контракт на працю. Угостивши добрим обідом, примістив на ночівлю в готелі. На новий континент вони приїхали не спати у чистих і вигідних ліжках; тому, раненько вставши, поснідали та зорганізовано вирушили в місто побачити його й показати себе та свою організовану відданість Україні. На одній із вулиць Монреалу вони зустрілися з двома осібняками, що почали кепкувати з них. Один із їхніх друзів пізнав ув одному особнякові свого земляка і набрався від нього більшовицько-комуністичної зарази.

— Посудіть самі, — звернувся до мене провідник хлопчаків. — Наш друг, у таборі та в дорозі до Монреалу, був слухняний мені та нашій організації, а в Монреалі, зустрівшись з якимось більшовиком, відмовляється тепер слухати. Для нього тепер нема нічого святого, нема карности організації, нема вірности Україні, а що більше, він заперечує навіть незаперечні факти. Тепер для нього не було голоду в Україні в 1933-му році. У колгоспах не видавали по сто грамів збіжжя на трудовдень. Не руйнували москалі церков по селах. Не стріляли чесних людей за те тільки, що вони чесні, а тільки ворогів народу та тих, що намагалися перебігти кордон. Не вірите мені, запитайте в нього самі, — сказав друг-провідник, показуючи пальцем на засмученого, з повислою головою майже до колін, молодого хлопчину, що сидів на сидженні по другу сторону проходу у вагоні.

— Тому що в таборі була ваша влада, — обізвався хлопчина, не підіймаючи голови та не чекаючи мого запитання до нього. — У таборі треба було так говорити, як ви бажали, а в Канаді — демократія. В Канаді треба говорити тільки правду. Тому то я й кажу, що тебе за провідника більше не визнаватиму і неправди нікому не говоритиму.

— Чули, який він у Канаді за один день став розумним? Більшовицький провокатор вгостив його склянкою пива, і він тепер готовий за це зруйнувати цілу нашу організацію. Ти більшовицький провокатор! — Вигукнув провідник, погрозивши кулаком хлопчині.

Організація прикличе тебе до послуху!

— Я ніякий не провокатор, — витираючи сльози рукавом сорочки, озвався схлипуючи хлопчина. Піднявши своє замуране попередніми сльозами кругловиде обличчя, з великими круглими, чорними очима й кирпатим носом, ніби в татарчука, благально подивився на мене.

— Не було в нашому селі голоду, ні перед тим, ні в 1933-му році. Нашої церкви також ніхто не руйнував, — сказав він упевнено й додав: — То чому ви, друже-провіднику, бажаєте щоб я брехав?

Замуране сльозами обличчя, благальні чорні великі очі та впевненість у голосі цього хлопчини, подібного на татарчука, давали мені підставу вірити йому, але дійсність, яку я знав, зовсім протирічила твердженню хлопчини. Його схожість на татарчука навела мене на думку про його незнання обставин на Україні, а тому я поцікавився його місцем народження та перебування до початку війни в 1941-му році.

— Я народився в Кам'янець-Подільській області і там перебував аж до часу відступу перед більшовиками. — Сказав упевнено він. Але я, щоб перевірити правдивість його слів запитав про Деражню.

— Місто Деражню, знаєш?

— Це трохи задалеко від нас.

— А що до вас було близько? — Запитав я в нього.

— Городок.

— Городків по Україні дуже багато, і вони мають різні назви.

— Наш Городок, так і називався Городком, а Дунаєвці та Ярмоленці містами. — Пояснив хлопчина.

— То ваш Городок десь близько біля Збруча?

— Городок дещо далі, а наше село над Збручем. Доки не було колгоспу в нашому селі, то батькові було вільно їздити на своє поле на польську сторону.

— То чому ти цього своєму другові зверхникові цього не вияснив? — Звернувся я до хлопчини.

— А що я мав їм вияснювати? Вони добре знають, звідки я походжу та чому мені не можна повертатися додому. Батько думали, що під німцями буде краще, ніж під москалями, і мене були в поліцію записали. Ви добре знаєте, як з німецькими поліцаями поводитись москалі.

— Я те знаю, і тобі вірю, але мені цікаво, чому ти стоїш за правду, а правди своєму зверхникові не сказав?

— Ви думаєте, він говорить правду? — Звернувся до мене з запитанням провідник.

— Звичайно, ваш друг говорить правду, не надумуючись, — відповів я провідникові. — Він говорить правду, і ви говорите правду, але ви один другого не розумієте і не розумієте самої правди радянського життя та порядків. Він вам говорить правду про своє село, ви в нього вимагаєте правди про інші терени України, про що він не знає. Він народився і жив над Збручем, а його батько мав поле на польській стороні Збруча, то який дурний москаль примусив би голодувати його батька або працювати в колгоспі за сто грамів на трудовень? Він міг піти чи поїхати за Збруч і не повернутися. Ви розумієте, що я вам кажу? — Звернувся я до провідника.

— Та воно й ніби й так, — неохоче згодився він. — Поляки понад Збручем були понасаджували своїх заможних осадників, щоб кордон берегли.

— Над Збручем, чи взагалі у прикордонних смугах різної ширини, що сягали від десяти кілометрів до пів сотні, населення жило на особливому обліку, з особливими пашпортами, на особливих умовах праці, постачання та опіки. З прикордонної смуги її мешканцям виїзд був заборонений без дозволу. Призивників у Червону армію звідти призивали у спеціальні частини. Студентів вищих шкіл, що вчилися поза прикордонною смугою, впускали назад або ні, в залежності від «свідомости й відданости» особи радянській владі, «батькові» Йосці та взагалі московській мощці (комарям-кровопійцям).

Мешканці прикордонних смуг жили відокремленим життям від решти країни, а тому й не знали, що діється поза їхнім місцем мешкання. В радянській пресі про такі речі, як голод чи оплату в колгоспах, нижчу за кілограм на трудовень, не згадувалось. Виїздити поза прикордонну смугу заборонялося, переписка з родичами чи знайомим із-за смуги контролювалася. Ваші зверхники про ці речі мусили добре знати і вам пояснити перед тим, як виряджали вас у далекий край по золоте руно для визволення Батьківщини, а ви затіяли сварку й бійку і самі не знаєте, за що. У Канаді — демократія, але в Канаді не вивелася несправедливість і

злодії. Вашому другові в Монреалі якісь обманці купили склянку пива й наговорили можливо й небилиць, а мені дівчина в ресторані наговорила цілу копицю пропаганди, обвинувачуючи білих англійців у колоніальному поневоленні французів та нас із вами, про намагання завести німецькі порядки в Канаді. На залізничній станції був знайшовся такий тип, що обвинувачував мене в морді жидів та в грабунку їхнього майна. Спершу, ніж розпочинати засновувати золотий фонд визволення України, або розпочинати сварку за українську правду, треба добре роздивитися, куди ми заїхали та які тут порядки й можливості.

— Правду ви, дядьку, кажете, — зрадивши, сказав хлопчина, подібний на татарчука. — Про що я не знав, про те й не говорив. Брат мій служив у дивізії, що охороняла Кремль у Москві, а листа додому міг написати тільки раз на два місяці.

Друг-провідник дозволив своїм підлеглим потіснитися на сидженнях, щоб краще було чути, як я розповідав про порядки в радянській Україні до початку війни. Про більшовицьке підпілля в Україні підчас німецької окупації. Про бельгійські копальні вугілля, умови праці в них, заробітки, ціну зароблених грошей, а особливо їх страшило підземелля копалень.

— Як можна лазити поміж камінням, кілометр глибоко в підземеллі, і не боятися, що тебе там придушить?

Була вже друга година по полудні, коли я подякував хлопчикам за увагу до мене та проведений з ними час. За вікном вагона незмінно мигали порослі кущами та хвойними перелісками скелясті горби. Небо все ще було захмарене, покрите навислими перелетними низькими хмарами, що було ознакою можливого осіннього дощу або снігу. Шлунок, знаючи, що я маю канадське сало, хліб та солодкі коржики, нагадував про необхідність його задоволення. Запивши холодною водою з вагонного збірника свій полуденок, вигідно вмовстивсь я біля вікна спостерігати канадський ландшафт і флору, як мене легенько поторкав у плече хлопчина і, ніби підлеглому, сказав зголоситися до їхнього провідника:

— Друг-провідник бажає ще з вами про щось поговорити!

— Якщо ваш друг провідник бажає зі мною поговорити, то нехай потрудиться прийти до мене, — сказав я, щоб дати до зрозуміння хлопчині, що я не підлеглий його провідникові.

— Друг-провідник бажає вести розмову з вами в присутності нас. — Стояв цей хлопчина, ніби й справді вояк-посланець від офіцера до важливої особи, біля мого сидження на струнко. В душі в мене виникла навіть огида до цього недорослого, зазнайкуватого друга-провідника, але я сам нав'язався з цими «комсомольцями» Бандери на розмову, а тим більше, між ними був безвинний і безпорадний хлопчина з Поділля, де можливо й моє насліддя росте та розуму набирається.

— А ви насправді будете зі скитальщини чи тільки так удаєте?
— Запитав мене друг-провідник, коли я ще не поспів сісти на призначене мені місце на сидженні.

— А чому у вас виникла така підозра до мене? — Здивувався я і стримався сідати. — Якісь державні таємниці зрадив чи що?

— Та ні, — зняковів провідник. — Ви згадували якийсь табір у Німеччині, а ми й не чули про нього.

— Попав ти, друже-провіднику, пальцем у небо! — Висловився я зневажливо. — Я не тільки скиталець, але й кацетник, — і щоб загонистого провідника принизити перед його «карними» підданими знайшов у папірнику свій OST і показав першому хлопчині, що стояв біля мене. Галичани виказки OST звичайно не бачили. Моя оголена голова та номери на грудях фотознімки цілком переконали їх у правдивості моїх слів, і вони, не зважаючи на попередження свого провідника, скупчилися біля мене й почали розпитувати, як насправді виглядають копальні на поверхні й у підземеллі. Як часто стаються нещасні випадки по копальнях та чи можлива швидка допомога потерпілим.

Провідник останнім оглянув мого ОСТа і мовчки повернув його мені, не зрозумівши, що це не виказка з концтабору. Я пояснював хлопчикам про копальні те, що знав із власного досвіду, розповідей Петра та з прочитаного. Радив їм не боятися праці в копальнях, а підчас праці та взагалі в підземеллі не думати про підземелля, а про щось інше на поверхні та поводитись розважно і впевнено. Хлопчаки також поцікавились місцевостю, куди вони їдуть працювати. Мені довелось принести їм мій атлас та знайти на мапі канадської провінції Онтаріо Сліпу річку, що була на досить далекій відстані від міста Судбурі, а ще далі від Вінніпегу. Саму ж місцевість, де вони мали працювати в копальні золота, ми не могли знайти на мапі атласу. Запитавши в кондуктора, отримали

вияснення, що до тої місцевості навіть нема залізниці.

Підозріння до мене в них виникло підчас стоянки потяга на станції в Судбурах. У Монреалі, підчас обіду в готелі, до них звертався уповноважений копальні через перекладача-українця дуже мило і надійно. Українець від себе запевняв про милу несподіванку від українців Судбури. Вони надіялися на ще краще прийняття в Судбури, ніж у Монреалі, але тут ними ніхто не поцікавився; гірше того, ніхто не здогадався навіть забезпечити їх окрайцем хліба. Останній харч, який вони мали, — сніданок у готелі більше доби тому. Голодні люди, голодні в них не тільки шлунки, а й думки. Пізнього вечора таборові хлопчаки, майбутні добувачі золота «фонду визволення України», вийшли з вагона, навіть не попрощавшись зі мною. Надворі накрапав осінній дрібний дощ. Невеличка станційна будка була освічена над вхідними дверима газовою лампою Люкса. Доки я здогадався вийти на сходи вагона, щоб попрощати хлопчаків, потяг рушив. Я не думаю, що вони бачили помах моїх рук.

Наступної ночі я вклався рано спати і прокинувся вранці, коли ще за вікном вагона був холодний сніжний світанок. За ніч пасажирів у вагоні помітно збільшилось. Нові люди були переважно чоловіки різного віку, в картатих різнокольорових куртках, шапках-вушанках, гумових із високими халявами черевиках, із напактованими торбами на зразок мішків американських вояків фронтних частин, сокирами з надто довгими держаками, пилками з залізними півобручами та чорними, залізними скриньками з горбатими покришками.

Свої торби, сокири та пилики нові пасажирі недбало поскладали на полицях, на проході і навіть без догляду в кінцях вагона, але чорні й невеликі залізні скриньки дбайливо тримали біля себе. Були вони теслярі чи лісоруби, тяжко здогадатися, бо більших лісів і сьогодні у вікні не видно, але вони не тільки гуртувалися в групи-бригади, а й перекликувалися через увесь вагон з іншими гуртами. Про що вони між собою говорили, я не розумів їхньої мови, а що вони везли в тих чорних залізних скриньках, що так пильно про них дбали, не міг зрозуміти, або підглядіти за доброю годину пильного доглядання.

Європейські жінки, замість кишень в одезі, на різні дрібні й необхідні в дорозі речі та гроші мають торбинки, а канадські

чоловіки свої документи та гроші носять у тих залізних чорних скриньках, вирішив я, і почав робити ранкові приготування до наступного дня подорожі; поскладав дошки на місце сиджень, повішав одяг на гачки, що вживав для підголівника та накриття, упорався в умивальні та приніс дві паперові чашечки води на сніданок. Через спинку заднього сидження, по бігу потягу, перекилилась голова молодого чоловіка та обізвалася польському.

— Pszepraszam pana! Niech pan mi wybaczy. Nazywam sie Jusep. Jestem panem zachwycony.

— О! — Вимовив я, і далі в мене затьмарилась думка. Цей чоловік, у мене за спиною, їде від Монреалу і можливо спільник з монреальськими злодіями, а я на нього не звернув належної уваги.

— Я перепрошую пана, — сказав він удруге, зауваживши мій перестрах. — Jestem polakiem... Їду до Вінніпегу. Я бажав би з паном познайомитись.

— Дякую, — сказав я недоречно і дещо в непорозумінні, подав полякові свою руку та назвав своє ім'я й мету моєї подорожі до Саскачевану.

Поляк, якого пізніше я почав кликати Йосипом, попросив у мене дозволу зайти до мене між сидження, щоб вигідніше говорити. З'їв кусник канадського сала та пару коржиків, що я йому запропонував, поговорив про кепську погоду за вікном вагона та вбогість околиці, через яку ми другу добу їдемо, аж доки я скінчив сніданок, а потім знову звернувся до мене з перепрошенням.

— Pszepraszam pana... — Йосип затримався на півреченні, щось подумав і почав по-російському, — мне очень... Мене дуже дивує! — Нарешті сказав він по-українському, що й було причиною сміху для нас обох.

Посміявшись, пожартували ми з наших сусідських відносин та непорозумінь і домовилися, що будемо говорити, як кому вигідніше, а коли щось незрозуміле буде, якимось домовимось на «всіх язиках».

— Ото ж мене дуже дивує, — почав знову Йосип. — Як пан міг перетворити розбещених жеребців у послухних ягнят? Пан узявся не звідкись, не кричав, не погрожував, а порядок і тиша запанували, ніби після похорону.

Я не зрозумів зразу, про що саме Йосип говорить, і зауважив йому про це.

— То нехай пан і цього разу пробачить, — сказав Йосип, не відступаючи від своєї польської звички пробачуватися. — Я говорю про тих недорослих хлопчаків, що ти до них ходив говорити, та які висіли вчора ввечері з вагона. Пан напевно не їхав тим пароплавом, що я з хлопчачами, і не знає, що вони там майже тиждень виробляли, — продовжував Йосип розповідати про сумівців та їхнього зазнайкуватого друга-провідника.

Уранці на покладі пароплаву вони робили галасливу збірку, що роздрознювало хвору людину морською хворобою та непевністю подорожі через розбурханий океан до неможливости.

В їдальню вони приходили строем, нагадуючи Гітлерових юнаків, що в декого з пасажирів відбирало смак до їжі та викликало огиду. У коридорі їхню шеренгу треба було обминати. На покладі вони товклися майже цілий день, маршируючи та вправляючись у руханці та співах. На завваги пасажирів відповідали зухвальством і лайкою, залоги пароплава не слухались. У вагоні підіймали буду (сварку та штовхани), а пан пішов до них, щось поговорив з ними, і все змінилось.

Пан сидів спиною до них і не бачив, як вони мирно та спокійно збиралися і висідали з вагона. Це вже були спокійні, розважні молоді люди, а не розгукані молодчики з пароплава. Пан зауважив, як вони стовпилися біля буди під ліхтарем, ніби вівці на полонині в негоду, а шкода що пан не знав їх на пароплаві. Я вночі не міг спати через панське вміння поводитися з людьми.

— Можливо хлопчачкам набридла муштра, або налякало близьке спіткання з канадською дійсністю та працею в підземеллі на відлюдді.

— Хай пан не жартує, — заперечив Йосип. Таких батярів (безпритульників) муштрою чи підземеллям не налякаєш. Вони ніби їхали золото добувати в якійсь річці.

— Я не думаю, що в Канаді в річках ще залишилося золото, а щодо муштри, то я певний, набридає, як гірка редька. Я не довго, але був у «польській дружині», при американському...

— То, пане, військо, а ми говоримо про недорослих хлопчаків. — Перебив мою мову Йосип. — У війську муштра, щоб навчити вояка вміння поводитися зі зброєю та з ворогом, а муштра для

хлопчаків, щоб бути зухвалими. Мені, пане, довелося бути у війську і між батярами...

Заперечувати Йосипові я не став. Переконувати його в моїй нездібності впливати на поведінку хлопчаків чи будь-кого не було потреби. Дружно поговорили ми про вчорашню мою розмову з хлопчачами, про мої враження перебування на Британському острові, в дорозі на океані та про залізницю по канадській землі. Потім Йосип поцікавився моїм знанням про Польщу, Литву, Україну... Про табори скитальців у Німеччині. Йосип дещо знав і про Шевченка та відношення до поляків, а особливо до єзуїтів та християнської релігії взагалі. Чому Шевченко в своєму заповіті заповів таку жорстоку погрозу, не тільки на ворогів, але й на Бога, Йосип не міг зрозуміти, хоч докладно Шевченкового Заповіту не знав. Чому Шевченко перед «Як понесе з України у синєє море кров ворожу...» Він не визнав Бога, я й сам не міг напевно в'яснити, щоб не образити почуття Йосипа...

Перед німецько-московською окупацією Польщі в 1939-му році, Йосип студював філософію у Краківському університеті й надіявся стати дипломатом. Його батько, на українській Волині, яку Йосип уперто називає «Кресами всходніми», був заможним осадником. На початку війни німців з поляками, в 1939-му році, Йосипа разом з іншими студентами університету мобілізували до війська, але не змогли навчити військових вправ, ані приділити до якоїсь діючої частини. Група студентів, мобілізованих у Кракові, в хашах під Перемишлем самодемобілізувалася, і Йосипові довелося йти до батьків на Волинь.

Батько й мати в Йосипа були старшими людьми. Відступати з польськими військовими частинами в Румунію не могли, інакшої ради не було. Московські більшовики, окупувавши Волинь, Йосипового батька заарештували на другий день окупації як офіцера запасу, і він більш віж переконаний, що його знищили москалі в Катинському лісі під Смоленським. За місяць московської окупації Волині, Йосип із старою матір'ю опинився аж на річці Печорі в ролі лісоруба. Холод, голод, тяжка праця, журба та злидні скоро стару матір фізично і розумово знищили, але влада, не маючи співчуття навіть до хворої, старої людини, не відпускала матері з заслання аж до початку війни з німцями. З початком війни москалів із німцями, відношення москалів до поляків дещо змінилося.

Йосипові з хворою матір'ю було дозволено залишити табір на Печорі та завезти її на лікування до міста Котласу. У Котласі Йосип виявив можливості приєднатися до поляків, що в місті Кизилі організовувалися для боротьби з німцями. У Кизилі він вступив до армії генерала Андерса, а мати, остаточно втративши надію на поєднання зі своїм чоловіком, померла й була похована в чужій, непривітній землі Туркменії.

Остаточно осиротілий Йосип, із Туркменії, в складі армії Андерса, помандрував через Іран над Перську затоку, а звідти в Палестину. У Палестині армію Андерса прилучили до Британської діючої армії та кинули під Тобрук на оборону Єгипту.

Під Тобруком, як висловився Йосип, йому довелося скинути «рожеві» окуляри щодо союзників Польщі та майже заглянути в очі смерті, через людську доброту. Відділ, до якого був прилучений Йосип, пішов у піщану пустиню на розвідку, і там натрапив на араба, що їхав кудись на своєму віслюкові. Араб був прихильний до британців і радо згодився показати відділові розташування німців між піщаними горбами. Завдяки арабові, вони виконали своє завдання, але німці також, через арабового віслюка, чи можливо й без того, виявили їх та послали услід за ними літаки. Араб, замість того, щоб хоронити своє життя, хоронив віслюка і був поранений в ногу. Пораненого віслюка, британський офіцер, що керував розвідувальним відділом, дострелив сам, а Йосипові наказав заопікуватись пораненим арабом. Йосипові був відомий неписаний британський наказ військовим частинам на фронті під Тобруком, дострелювати поранених тубільців, бо британська куля дешевше коштувала британському командуванню, ніж опіка над пораненими, але Йосип, не послухавши наказу офіцера відділу, наказав підлеглим йому воякам-полякам винести того араба поза засяг військових дій.

Йосипове милосердя над прихильним і послужливим арабом, коштувало йому не тільки військового пониження в чині, але й польового суду за невиконання бойового наказу зверхника. Поляки Андерсової армії, хоч і були під зверхністю британського командування фронту, але своєї людяности та братерства між собою не втрачали. Перекинули Йосипа до іншої частини, з іншим прізвищем, а британцям сказали, що Йосип зник у пустелі, разом із арабом.

— Подумай пан сам, — каже мені Йосип крізь сльози. — Іду до рідного дядька, з чужим прізвищем, тільки через те, що пошкодував життя тубільного араба. Для Британської імперії куля дешевша, ніж опіка над покаліченим тубільцем через британський інтерес, а для мене тепер сором на все життя.

А хіба поляки для німців та москалів не тубільці? Яка різниця між арабом у пісках Кватарської пустелі й поляком у снігах Печори, пісках Туркменії чи навіть у Мазурських болотах? Там і там, — ми тубільці, тільки зайвий нарід для зайд чужинців.

Араб у пісках Кватарської пустелі чи між скелями Палестини — тільки завада для величі Британської імперії. Поляк на Шльонзку чи в Мазурських болотах — завада для життєвого простору німецької арійської раси.

Ком'як у снігах над Печорою чи туркмен у пісках Кара-Куму для москаля — тільки робоче бидло (худоба), доки не противиться, а спротивиться — враг!

— Де ж та, пане, справедливість, людяність, демократія і християнська цивілізація?! — Питається в мене Йосип із буйними сльозами, що скочуються безконтрольно по його засмученому і якомусь жовтавому обличчі. Я мав на думці нагадати Йосипові заподіяні поляками шкоди щодо українців, на тій самій основі тубільного становища, але вирішив що раніше чи пізніше сам Йосип зі своїми земляками визнають свій гріх щодо українців і сусідів і без мого нагадування. Змовчав, щоб не ятрити рани Йосипового серця, завдані йому та його землякам так званими союзниками.

— Навіщо, пане, нам замордували нашого вождя Сікорського, перед тим як нас послали вмирати під Монте Касино? — Питається в мене Йосип і, не чекаючи моєї відповіді, каже сам.

— Сікорського втрутили в хвилі Середземного моря тільки на те, щоб як найбільше вимордувати поляків, згідних носити зброю під Монте-Касино, щоб пізніше не заваждали москалям мордувати безборонних поляків у Варшаві та на польській землі. Оце вам, пане, таких союзників мали поляки в останній війні. Оце така християнська цивілізація тепер запанувала в Європі!

— Як довго ви були в Англії? — Звернувся до мене Йосип.

— Три доби, переїздом до Ліверпулю.

— О, то ви, пане, не знаєте, що таке Англія без пропаганди? — Здивувався Йосип.

Ви, пане, не зможете собі уявити, якщо ви на власні очі не бачили, на власні вуха не чули, а тим більше на власній шкірі не пізнали англійської культури й демократії. Пропаганда твердить, що Англія найстарша в Європі монархічно-парляментарна країна. Країна справжньої демократії, справедливості та християнських засад, а фактично це країна феодалів, лордів, гайдуків і кріпаків. Ви розумієте, пане, що я вам кажу? На Британському острові, в Європі, ще й до сьогодні існує феодальна держава з усіма її видами та вадами.

Не довіряти Йосипові в мене підстав не було. Повелися зі мною в консуляті, в Лондоні та в Ліверпулі дійсно по-хамському. Якщо б Британська імперія була дійсно демократичною, людяною, цивілізованою та християнською, перш за все, вона б не була імперією, не руйнувала послідовно і настирливо Європу, не утримувала б московської м'ясорубки — про це я й без Йосипа знаю, але що там і досі утримується феодальна система, де-факто, а не тільки де-юре, (насправді, а не тільки по звичаю), то це для мене новина. Згідно з тим, що я знав з історії, феодальна система в Європі зникла в другій половині дев'ятнадцятого сторіччя, не рахуючи Ватикану, але Йосип упевнено запевняє, що це дійсність. Йому, воякові армії переможців, прислужували почесті та опіка під Британською Короною, але він відмовився перебувати на Британському острові довше, ніж це було потрібно після демобілізації, і поселився був у зруйнованій війною Німеччині як звичайний поляк-утікач від московських більшовиків.

До дядька, в місто Давфін (Dauphin), йому спершу також було соромно їхати, але таки заіснували в світі обставини, що нашому братові, хоч із мосту та в воду. Половина Європи під московською кормигою, а друга половина — на ласці заокеанських пасинків Британської імперії.

— Хоч круть, хоч верть — черепкові смерть! — каже Йосип. Треба лукавити душею, щоб тіло зберегти.

Ближче до Вінніпегу, у вагоні почало з'являтися більше пасажирів. Йосип, щоб дати місце людям, перейшов до мене на сидження. На станції Кенора наш потяг чомусь довше затримали. Йосип, скориставши з затримки, купив трохи харчів для себе й для мене. Канадські сардинки з випеченим, мабуть, у звичайній печі, пшенишним хлібом здались мені дуже смачними після харчування

жилавим салом та механічно печеним хлібом.

У дружній розмові з Йосипом, до Вінніпегу їхалося швидше й веселіше. За вікном вагона було морозяно, світліше і час від часу показувалося сонце. Погустішали людські оселі, хоч околиця все ще була скеляста, озерна та з убогою рослинністю. Йосип мені також написав зміст телеграми до Ярошка, якою я мав повідомити з Вінніпегу про час мого від'їзду та прибуття на станцію Бігар (Biggar).

У Вінніпег ми прибули осіннього, темного й холодного, але все ще безсніжного вечора. Наші годинники, поставлені на монреальський час, показували вже шосту годину вечора, а на станційних годинниках у Вінніпезі було ще тільки четверта. Потрібний мені потяг відходив зі станції о десятій годині вечора, а Йосипів — аж завтра вранці. Використовуючи вінніпезький час, я попросив Йосипа доглянути мої валізки, а сам пішов подивитися, де б я міг щось купити у крамниці для гостинця Ярошковій жінці й дочці.

Вулиці у Вінніпезі були ясно освітлені. Люди, не зважаючи на холодний вітер, вешталися осібно і групами. Зразу за рогом вулиці я надібав ніби відповідну крамницю з жіночими речами. Пейсатий хозар добірною українською мовою запропонував на подарунок фермерським жінкам велику, пухнасту, чорну хустку з торочками за п'ять долярів і дев'яносто дев'ять центів. Мені не бажалося такого подарунку купувати для Ярошкової дружини; тим більше, мені потрібні були дві хустки, але в хозара чомусь була тільки одна така хустка і він конче хотів її продати мені.

— Слухай старого жида, — каже мені хозар, — ніколи не заведешся. Твоя тітка на фермі в Саскачевані за цю хустку розцілує тебе, ніби ікону. Подаруй матері або дочці. Багато не втратиш і приємність обом жінкам учиниш. У Саскачевані такої хустки й зі свічкою вдень не знайдеш. У Вінніпезі в нас холодно, а в Саскачевані — зима!

Послухавши поради старого хозара, заплатив йому цілих шість долярів, не торгувавшись, і з пакунком під рукою вийшов за ріг вулиці, і здивувався. У Вінніпег я приїхав Тихоокеанською (Canadian Pacific) залізницею, а переді мною ясно освітлений цегляний будинок зі світляними літерами Canadian National (Канадійська Національна). Я завернув за ріг вулиці й пішов у

протилежний бік, думаючи, що помилився, в який бік треба було завертати, вийшовши з крамвиці. Ні, вулиця мимо хозарової крамниці продовжується в безконечність, а залізничної станції з написом Pacific, немає. Я сюди, я туди, а залізничну станцію Тихоокеанської залізниці ніби чортяка вхопив мені з-під носа. Питаючися в перехожих людей, як я можу потрапити до залізничної станції Canadian Pacific, а вони на мене дивляться, як на божевільного дивака, і тільки руками махають. Аж надходить один старий, замотаний у хустину по самі очі, і по вигляду наш чоловік. Я до нього з ласкавим проханням, а він аж розгнівався.

— Тобі що, дурню? Повилазило чи що? Стоїш же перед станцією!

— Це ж Національна, а мені потрібно Пацифічну, — кажу йому.

— З дурнями на морозі нема що говорити. — Махнув старий рукою і пішов собі. У Монреалі мені потрібно було цілу добу часу, щоб виявити різницю між канадськими залізничними компаніями, а у Вінніпезі — дурнем стати, що не міг здогадатися про можливість приміщення обох залізниць під одним дахом.

У станційному будинку мене спіткала нова несподіванка. Йосип тримав мою велику валізку між ногами і завзято вимахував руками перед двома малорослими панками, що шапками-вушанками та верхніми плащами нагадували московських партійних вельмож, або комисарів НКВД в цивільних вбраннях.

— Ось цей пан — власник валізки, з ним і домовляйтеся, — сказав Йосип, як тільки я наблизився. Підсунувши мою валізку ближче до лави, сів на неї.

Панки зразу заступили Йосипа так, щоб я з ним не міг порозумітися поглядом чи рухом, і запропонували галицькою говіркою з російськими словами купівлю моєї великої валізки.

— Ми бажаємо купити твій чамойдан, бо нам нужно їхати в далеку дорогу, а таких чамойданов у Вінніпезі не купиш.

Якщо б я у Монреалі не мав нападу злодія біля станційного будинку, то можливо б вінніпезьким панкам був і повірив, а так мені зразу прошибла думка голову про заговор московських холуїв проти моєї валізки з «награбованим жидівським золотом». Порозумілись мотреальські холуї з вінніпезькою телеграмою, чи вони тільки нацьковані москалями, по всіх закутинах Канади, я не був певний, але переконаний що цим панкам ходить не про саму

мою валізку, а про зміст її середини, якщо дійсно там було б щось цінне.

— Моя подорож також ще не закінчена.

— Ми тобі дамо в заміну дві менші валізки і десять доларів додачі. — Запропонували панки.

— Я маю дві, а з трьома, мені зовсім не вигідно возитися.

— Ми тобі дамо двадцять доларів, і дві великі валізки, щоб змістилося в них усе твоє добро.

— Двадцять доларів, — почав я голосно думати, — це майже одна тисяча бельгійських франків. За валізку, я заплатив 240 франків... Скільки ваші дві валізки будуть коштувати на канадські долари? — Несподівано звернувся я до панків.

Обидва панки мого питання не сподівалися і засмикалися. — Можливо по десять, а може тільки по п'ять, — почали вони лепетати та пересмикувати слова.

— То на якого чорта вам моя стара валізка, коли ви маєте дві менші, а за пропоновані мені гроші можете купити три-чотири нові валізки?

— Ви фашистсько-націоналістична сволота! — Злісно вигукнув один із панків. — Налазите в Канаду, ніби саранча, а бідкаєтеся, що ви бідні скитальці! Бідні бездомні вигнанці! А їдете он з якими валізками награбованого добра!

— О! — Кажу їм з підсміхом. — Я вже мав з такими канадськими «патріотами» до діла в Монреалі. Якщо вам так дуже бажається довідатися про моє майно у моїй валізці, підіть і приведіть міського поліція і я в його присутності вам дозволю перевірити мою валізку. А інакше, казав Ванька, «Дело не пойдёт». У Брюсселі, я мав діло не з такими лягавими і то не заломився, а ви до них і в цуцики не годитесь.

— Диви, який розумний! — Підняв значуче руку один з панків. — Не поспів приїхати в Канаду, а нас, канадських громадян, цуциками називаєш! Це тобі не в старому краї людей образати! Тут Канада, а ми канадці!

— Ви канадці, то мусили б бути і цивілізовані й терпеливі люди, а не обманці й напасники. Маєте в Канаді якийсь закон та владу. Знаєте, що я фашистська сволота, покличте владу,

— На тобі навіть грабована фашистська шкірянка!

— Правду кажете, згодився я з панками. Куртка на мені дійсно власність німецько-фашистського, морського флоту, і пограбована, коли було дозволено грабувати грабоване.

— Ким? Хто тобі дозволяв? — Спохопилися обидва панки?

— Першим, хто дозволяв, грабувати пограбоване, був сифілітик Ленін. Потім був «батько» Сталін, «визволитель» Гітлер, а тепер москалі з заморськими союзниками дограбовують Європу.

— Руські нікого ніколи не грабували. Руський народ жертвою своєї крові врятував світ від фашистської зарази. Руський народ — герої, а не грабіжники! — Захоплено доказували мені панки.

— Ну, це вже ви, панове, дійсно попали пальцем у небо, — висловився я зневажливо. — Без москалів Гітлер зі своїми фашистами далеко б не зайшов. Без леговищ на території Советського Союзу, Гітлер не міг би створити відповідної до модерної війни авіації, що своїми «Юнкерсами», «Месершмитами» та «Штуками», спаралізувала була Європу. Без постачання москалями хліба, нафти та військово-важливих сирівців Гітлерова армія неспроможна б була так довго топтатися по Європі.

Що до того, що «руський» народ — не поголовні грабіжники та герої, то я з вами можу погодитися, бо хтось же грабував Західню частину України, Молдавію, Литву, Естонію, Фінляндію, а хтось і сидів по концтаборах у «отдалєнних местах родини».

— То було потрібно для самооборони, — боронилися вже панки московською пропагандою.

— Самооборона, як ви добре знаєте, — не розбій і не агресія. Самооборона, — це коли ти боронишся від напасти, а не нападаєш. Українці, литовці, латиші, естонці чи фіни на москалів не нападали...

— Руський народ з українським — рідні брати! Руські на українців ніколи не нападали!

— У нашого народу є таке мудре прислів'я: «Брат ти мій, але їж хліб свій». Москалі до братерства признаються, а свого хліба їсти не хочуть. Восени 1932-го року наслали на Україну двадцять п'ять тисяч москалів грабувати хліб у населення, і навесні 1933-го року більш як шість мільйонів українців сконало голодною смертю. З москалями братерство дуже кепське.

— Це явний наклеп на руських! Це видумка буржуазних націоналістів та фашистів! Ми в Канаді пережили дійсну трагедію

підчас кризи й депресії. Ото була дійсність, а не видумка про голод на Україні! Бреши, враже, та не забріхуйся! — і їм чомусь дуже весело стало, що аж голосно засміялися.

Брехнею світ обійдеш, але додому не вернешся. У Канаді люди твоїх байок слухати не будуть.

— Я вас не примушував і не примушую слухати мене. Ви самі до мене на розмову нав'язалися. Не подобається розмова зі мною, відступіться, а зуби скалити з людського горя, злиднів на голодній гибелі навіть злодіям соромно — не те, що панкам у міхових капелюхах і теплих плащах. Ви кажете, що на мені навіть куртка грабована; ваші шапки та плащі, мабуть, також не пролетарськими руками зароблені.

— Ти не розуміш того, що говориш. — Заперечили панки.

— Я не казав вам, що я все розумію і все знаю. Я, наприклад, не розумію, як такі пристойні панове мали сумління заздрити на моє майно у валізці, зароблене в бельгійських копальнях вугілля? Як у ваших «прогресивних і братніх» головах могла зродитися думка, щоб обманити обманеного?

— Ти тільки почекай! Побудеш довший час у Канаді. Витратиш те, що в жидів награбував. Постоїш за супом у лайні (черзі), то й фашистівська дурійка з твоєї голови вилетить. — Сказав один панок.

— Він усі розуми поїв, а тому в усьому певний! — Сказав другий.

— Людина в усьому певною бути не може, тим більше я, малоосвічений чоловік з хуторянського колгоспу. Але натягуватись, як кажуть галичани, не кожному підбрехувачеві даюсь.

Панки, мабуть, не зрозуміли мого вислову щодо певности людей чи не мали чим заперечити, тому почали нападати на мене за неправдиві мої твердження про голодомор на Україні в 1932-33 роках.

— Ти напевно не знаєш, то чому розповсюджуєш брехню про голод на Україні? Як ти міг знати, що тоді померло більш як шість мільйонів людей?

— Я вам сказав, що певно ніхто не знає, але про те що люди вимерли на Україні цілими селами, і не менш як шість мільйонів вимерло їх, сьогодні кожен чесний дурень про це знає. Ви правдоподібно московські запроданці, тому й вислужуєтесь перед Москвою, очорнюючи чесних людей...

— Я канадієць, а ти фашист! — Зарепетував один із панків. Не смій канадського громадянина ображати!

Пасажири в почекальні, що розуміли нашу мову, прислухалися до нашої суперечки мовчки з віддалі. Ті, що не розуміли нашої мови, час від часу озиралися й розглядалися по почекальні. Хотіли знати причину нашої сварки, але не могли зрозуміти, чому переважно тільки один із нас викрикує та розмахує руками, а два тільки спокійно говорять.

— Тим більше, — сказав я, коли панок перестав викрикувати та розмахувати руками. — Ви, прикриваючись канадським громадянством, вислужуєтесь Москві на шкоду Канади, а тому ви зайди, лицеміри й негідники. Ображати пам'ять замордованих голодом, замучених своїх земляків — ганьба і непростимий гріх. Ви вимагаєте від мене підтвердження про голодомор. Ви хочете знати, звідки я про це знаю. Я сам от так, як перед вами стою, дивився в очі голодній смерті в 1933-му і навіть у 1934-му році. Навесні 1933-го року вимучена голодом померла моя сестра, її свекор та свекруха. Мої два дядьки, дві тітки, батько...

— Батько! — Передражнив один з панків, не даючи докінчити моєї мови.

— У нього й батько помер! — Зареготав голосно другий панок. — От, прикрість! От шкода!..

— Краще б ти, паразит, околів, ніж твій батько! — Вигукнув той панок що першим був обізався про батька, штовхнув свого спілняка під бік і обидва залишили мене в непорозумінні та й поспішили в протилежний кінець почекальні від вхідних дверей.

Не здогадуючись про причину перервання розмови панками, я ще їм на відстані подякував за «співчуття та подяку», але їм чомусь кудись спішилося.

Повернувшись, побачив я що нема Йосипа на лаві. Моя велика валізка лежить боком на підлозі, на ній — моя менша валізка та Йосипів мішок, а його нема ні на лаві ні в засягу мого зору. Йосип міг піти до вбиральні, але чому він мене не попередив? Закралася в мене думка про можливість якогось порозуміння Йосипа з цими двома панками підчас моєї відсутності, але Йосип, розчервонілий надвірним холодом поспішно йшов від вхідних дверей станційного будинку і, наблизившись до мене, погрозив у сторону, куди зникли обидва панки.

— Втекли кнури! Здогадливі шурі! Загрозу нюхом чують!

— А то чому? — Здивувався я з Йосипового поведження та мови. — Що їм загрозувало?

— Та наразі нічого, — дещо заспокоєно сказав Йосип. — Не знайшов поліція на вулиці, а публічний телефон біля вхідних дверей чомусь не діє.

— Ти думаєш вони й справді плянували пограбувати мене з валізки?

— Не у валізці справа, — сказав якимось незадоволено Йосип, — а в твоєму серці! Стояти отак цілу годину, вислухувати нападні більшовицьких провокаторів, і не заїхати в морду, мене б шлях трафив. Я думав, що свої нерви маю під контролею, але я не витримав слухаючи, а ти витримав розмовляючи. У тебе мабуть не серце, а камінь у грудях. Шкода, що ми з тобою тільки випадково зустрілися і не будемо хоч близькими сусідами в Канаді. Ти розумієш польське письмо? — Звернувся до мене Йосип.

— На жаль, ні. Вірніше, не доводилось мені ознайомитися з польським письмом, а мову з горем пополам розумію.

— Я мав нагоду навчитися російського письма, але з принципу не забажав, а тепер шкодую.

Надходив час від'їзду мого потягу з Вінніпегу. Мою телеграму до Ярошки прийняли в одному вікні залізничної каси. Йосипові я залишив Ярошкову адресу й побажання щастя в дядька на господарстві і щиру подяку за наше, хоч і коротке, але щире товариство, але Йосипа мабуть не спіткало щастя й біля рідного дядька, бо на Ярошкову адресу обіцяного листа від нього не було, доки Василь Ігнатович Ярошко здоровствував у житті та зі мною підтримував переписку.

— Йосипе! Сусіде і страднику! Нас доля звела на дорозі поневірянь, випадково і на короткий час, але про твою доброту, в моєму серці, про тебе згадка невмируща. Наші нерви, серця і кістки можливо зогниють по немилих чужинах, по не привітних землях, але наша Надія буде жити в поколіннях... Надія і наша правда не вмере, не загине!

— ... А ми браталися з ляхами, говорив нам Т. Шевченко

— І ще будемо! Запевняю я моїх добрих земляків.

У ГОСТЯХ, ЯК НА ЛЬОДУ — НЕ ЗАСИДЖУЙСЯ!

Потяг із Вінніпегу відійшов кілька хвилин по десятій годині вечора, досить заповнений. Групи людей та окремі родини з дітьми, пакунками в паперових, розмальованих мішках, коробках та паперових рудих скриньках, дуже гомінливі й веселі. Одягнені переважно в різнокольорові куртки, пальта, хутра — по-зимовому. Взуті у звичайні літні черевики з натягнутими на них гумовими не то чунями, не то чобітьми, або в гумове неозначеної назви взуття, щось подібне до черевиків із високими халявами чи до чобіт із куцями халявами.

Пасажири між собою розмовляють, ніби у справжньому Вавилоні, — польською, українською, німецькою мовами з домішкою англійських слів і цілих речень. Біля мене, на сидженні, примостилося двоє дітей у штанях для неозначеної людської статі. Говорять із матір'ю ніби німецькою мовою, а вона сидить із сусідкою, через прохід у вагоні, і перекликується польською мовою.

Метушня й гомін пасажирів у вагоні займав мою увагу назовні спостереженням, а на душі ниділа непевність мого побуту в цій, на перший погляд, зовсім не привітній країні.

— Якщо б тут були тубільці й противилися напливу еміграції, було б зрозуміло. Але ж на американському континенті майже все населення — емігранти, але до новоприбулих ставляться вороже, з застереженням, а то й з погрозами та образами.

— Чому цим панкам у Вінніпезі так муляла очі моя велика валізка та шкіряна куртка? Чому вони та й залізничники з тим злодієм у Монреалі думали, що вони розумніші за тих службовців прикордонної служби в Галіфаксі, що рилися у моїй та інших емігрантів валізках? Демократична чи диктаторська влада, але не для того, щоб заглядати в душу людини, не для того, щоб у валізку емігранта. Забули вони про своє життя там чи вже продалися москалям за шматок гнилої ковбаси, з душею та сумлінням і навіть власним досвідом життя?

Уся моя подорож за океан — цілковите непорозуміння й напасті. Від несподіваного листа Ярошки та зовсім небажаного виклику в Канаду до розмови з тими панками на залізничній станції, крім однієї короткотривалої зустрічі з поляком Йосипом, — самі неприємності.

— Чому саме Василь Ігнатович Ярошко зацікавився мною? На господарстві в нього три неодружені дорослі сини, допомоги правдоподібно не треба. Дочка одружена, зятя випусувати з Європи немає підстав. Його дружина, Олена Семенівна, далека родичка матеріної рідні Грибачів, не думаю, щоб співчувала моїй долі й намовила чоловіка допомогти мені.

Оленин брат Михайло Іваницький із незаможних, самогонщик, нероба. Був учасником «будови» школи на хуторі Васильківщині, зі синами дядька Михайла, напевно з батьком мав непорозуміння. Його дружина — сестра Петра Суклетовича, і така ж у неї вдача, як у Петра; непорозуміння з Іваницьким та його дружиною мені не оминуть.

У 1930-31-му учбовому році мене призначили до четвертої класи, групи «Б», воронізької семирічки, де учнями також були дві сестри Спички, Олександра й Мелашка. Сестри були між учнями дуже популярні, добре вчилися та брали участь в учнівських гуртках та в самоуправі групи. Ми з Мелашкою належали до редакційної групи стінної газети, по-учнівському трохи дружили. У 1931-32-му навчальному році мене та взагалі дітей непролетарського походження (несиріт і небідних) виключили зі списку користувачів гарячих сніданків у школі, що склалися з наперстка цукру та стограмової пампушки. Мене, хоч і сироту без матері, у списку не поновили, бо батько був позбавлений «права голосу» і розкуркулений, Спиччині сестри мали довідку від влади про те, що їхній батько перебуває в капіталістичній неволі, і їх у списку поновили. За рік змінилася батькова доля Спиччиних дочок. У капіталістичній неволі батько якось заслужився перед «владою трудящих Совецького Союзу». На початку 1932-33 навчального року Спиччині дочки, з матір'ю та з молодшим братом, виїхали до батька в Канаду, а ми — їхні однокласники — залишилися припухати з голоду.

Як же тепер мої колишні однокласниці, зі своїм «вимученим капіталістами» батьком, поставляться до мене, було тяжко

припускати, але напевно не вийдуть із квітами зустрічати. Сумлінних і чесних людей у той час влада переслідувала і нищила в себе «на родине», а не випускала «на муки» закордон до «ненажерливих буржуїв». Спичка, мабуть, чимось добре прислужився москалям. Обвинувачуючи німців у виникненні так званої другої світової війни, Вінстон Черчилль сказав: «Повія, раз заробивши гроші на вулиці за свою послугу, другого разу вже неспроможна утриматися від заробітку».

— Чому я, добре не обдумавши, ближче не розвідавши, згодився їхати, в таку далеку дорогу з перешкодами на кожному кроці? Чому я не подумав про можливе зговорення Ярошки зі Спичкою, щоб тільки мене образити, обплюгавити та насміятися не тільки з мене, але й із роду Сіриків? Казанівський ще в революцію воював зі Скоропадським і Петлюрою проти бідноти та влади Рад, тому втік із німцями. Коваленкові забাগнулося молодій дружини, тому потягнувся світом. А чому Сірик не повернувся до дружини й сестер, коли вдає невинного? Він, мабуть, не тільки дезертир із Червоної армії, але й німецький поліцей або самодур-староста.

— Сірик — фашист! Сірик — мародер! Сірик — душолюб! Дивіться, з якою валізкою «бідний» скиталець Сірик приїхав до нас!

Від злодіїв і напасників можна ще кулаками відбитися та у влади захисту прохати, а що робити з «добродіями» земляками-вороніжцями? Спробуй розагітованій масі доказати, що ти жертва розбою, а не розбійник. Злобу й ненависть у людині легше викликати, ніж усунути її. Хто знає, як широко більшовицьке підпілля діє в Канаді. А що воно діє, заперечувати неможливо, після розмови з тими двома панками на станції Вінніпегу.

— Чому я, не спитавши броду, стрибнув у воду? — Свєрддлила мій мозок думка в галасливому вагоні, коли я віддалявся від Вінніпегу, «української столиці» Канади. Чому Казанівський чи Ярошко не попередили мене, мовляв, їхатимеш у Канаду та по Канаді, зважай, бо тут більшовицько-московської погані розвелось більше, ніж про це офіційно відомо?

— Невже мої земляки, вороніжці, на чужині втратили сіверську чесноту, самобутність та відвагу і, впавши на коліна, сліпо поклоняються московському ідолові й мамоні, як ті панки у

Вінніпезі?

Вороніж, споконвічне місто сіверян, зуміло протиставитися наскокам чуді, татарви й поляків. Кролевець, Короп, Есмань та околиці були окуповані поляками на початку сімнадцятого сторіччя, а вороніжці у Воронежі не далися полякам, щоб оволоділи їхнім містечком. Хозари забрели у Вороніж тільки після ліквідації козацької столиці в сусідньому місті Глухові, а москалі у Воронежі й до колективізації не осідали. У Воронежі москаль — тільки заброда, кацап, злодюжка...

Віддаляючись від Вінніпегу, потяг поступово спорожнявся від пасажирів. Діти в штанях, подібні на хлопчаків виглядом і поведженню, а волоссям на головах до дівчаток, годин за дві їзди вийшли зі своєю матір'ю ніби німкою, що вміла говорити польському, ніби з полькою, що одружена з німцем. А я, обернувши порожнє сидження, мав вигідне місце для нічного відпочинку. Однак сон мене не брав, наганяючи все нові й нові, непевні й невеселі думи щодо мого майбутнього в цій, мені мало відомій країні, Канаді.

Ранок, за вікном вагону, був ясний. Околиця рівна, засніжена свіжим снігом, мерехтіла ніби всяяна шматочками діамантів у променях від ранкового сонця. Пасажири, що збиралися виходити з теплого вагону на мороз, довго й докладно вдягалися та закутувалися. Ті, що всідали до вагону, були розчервонілі від холоду й не поспішали роздягатися, аж поки належно загрилися.

За Вінніпегом залізниця ніби то й належить до тієї самої залізничної компанії, але про пасажирів тут краще дбають. По вагонах вештаються послугачі з содовою водою, плитками шоколяди, скибками хліба, що намащені маслом та оздоблені відрізкамі сиру, шинки, вітччини, або покриті мармелядом. Інші пропонують купити газети, журнали, тютюн, цигарки, жувальну гуму та різні дрібниці.

Після того як я вмився, причепурився й готувався до сніданку із залишків канадського сала з Монреалю та з купленого Йосипом хліба в Кенорі, мені запропонував свої харчі й послугу старший чоловік-послугач у білому халаті, Я в нього купив пляшку «кока-кола», до сніданку, не так зі спраги, як із цікавості до такої «знаменитої» назви, що ніби відповідала нашому слову «какабека». Чоловік запропонував мені ще вибір журналів і газет, але

я відмовився суржилом французької, німецької та англійської мов. Від цього старий чолов'яга аж розреготався,

— Ти, мабуть, якийсь наш, хоч на скитальця не здаєшся, то й відповідай по-нашому. Це тобі наші прерії, а не англійські скелі.

— Пробачте, — сказав я чоловікові. — Я не підозрівав, що ви українець, і не знав, що тут прерії...

— А ти думав як? — Поставив мені чоловік недоречно запитання, і з самовпевністю на нього й відповів. — Ми прерії розорали, ми тут і господарі!

Що саме він бажав цим сказати, не пояснив і пішов далі продавати пасажиром доручений йому залізницею крам.

Широкополюх українських степів мені не доводилось оглядати, порівнювати до них канадських прерій не міг. Безмежною засніженою рівниною потяг їхав жваво і не зупинявся біля кожної залізничної будки з кількома збіжжевими елеваторами та кількома хатками без жодних загород біля них.

Старий чоловік у білому халаті, упоравшись зі своїм обов'язком слугувача пасажиром, прийшов до мене відпочити й поговорити. Родом чоловік він із Галичини. Мешкає у Вінніпезі, а на залізниці працює від початку війни, з 1939-го року. Підчас визвольної боротьби України старий залізничник був січовим стрільцем і зі своєю частиною мав місце постою в Січеславі (Катеринославі) чи теперішньому Дніпропетровському, як названо від московських більшовиків. У так званому «Трикутнику смерті», під містом Вапняркою, потрапив у більшовицький полон і там захворів на тиф. Одужавши від тифу, деякий час перебував на Наддніпрянщині, а коли повернувся додому на польську окупацію, тоді поляки порахували його за більшовицького агента й провокатора. Скоро був змушений утікати з Галичини, в Німеччину, а звідти в Канаду. Московських більшовиків він добре знає. Тутешніх їхніх вислужників належно картає. Мені та подібним до мене скитальцям в Європі співчуває, навіть журиться за мою нерозважність, що приїхав до Канади у невідповідний час.

— Почекав би в Європі до весни, тоді б у Канаді можна було б знайти для тебе якесь заняття, а тепер зима, самим канадським фермерам (селянам) нема чого робити. Узимку фермери з прерій їдуть на заробітки в Британську Колумбію або в Онтарію — рубати ліс, пиляти та сплавляти. На преріях тобі, хлопче, до весни не

вижити.

— Я вдома деякий час працював на залізниці, то можливо й тут моя праця знадобиться, хоч би сніг із колій відчищати.

— Про залізницю забуть, — запевняє мене старий залізничник. Залізниця тепер звільняє й тих молодих робітників, що під кінець війни влаштувалися на працю, щоб не йти до війська. До мене приїхав мій кривняк зі скитальщини, місяць тому. Мешкає в мене, але праці для нього й за півціни знайти не можу. Я битий птах, у Вінніпезі всі входи й виходи знаю, а от кривнякові праці знайти не можу.

Залізниця за обслуговування пасажирів платить 65 центів на годину. Щедрі пасажирів ще додають пару доларів «на чай» за робочий день. Пересічний, некваліфікований робітник на залізниці заробляє приблизно 75 центів на годину. На бельгійські гроші це приблизно два дні заробітку бельгійського вуглекопа, а в порівнянні до мого першого сніданку в Монреалі це не дуже великий заробіток.

У Саскатун (Saskatoon) потяг прибув надвечір. Вагон чи кілька вагонів, у якому я їхав, залізничники чомусь тягали довший час по станційних коліях і нарешті причепили до наново сформованого чи до іншого потяга, якого тримали мабуть більше години на запасних коліях.

Між Саскатуном і Бігаром, згідно з мапою в моєму атласі, дорога не далека. Я розраховував бути в Бігарі не пізніше сьомої години вечора, але потяг чомусь не поспішав, біля кожної буди, елеватора чи навіть на переїздах шляхів зупинявся та простоював дві-три хвилини. О дев'ятій годині нарешті кондуктор оголосив: — Biggar, this way out! (Бігар, в цю сторону вихід). Забравши мої валізки, вийшов я в коридор і натрапив на незадоволеного кондуктора, бо це була зупинка на перехресті дороги, а не Бігар. Бігар був наступною зупинкою, не довш як п'ять хвилин їзди.

Ніч була хмарна, вітряна й холодна. Сніг уже добре притоптаний і забруджений. Містечко Бігар, згідно з мапою в атласі, мало бути не менше за чимале наше село, але коли я зліз із сходів вагона та розглянувся в темряві, — окрім невеликої залізничної будки з тьмяною газовою лампою та кількох автомашин біля неї, жодних будов не побачив. У степу, біля таких залізничних будок, переважно два-три збіжжіві елеватори

височать, а тут і їх не видно. Я до кондуктора, що вже кивав водієві паротяга засвіченим гасовим ліхтарем, щоб рушав далі. У перестрасі питаю:

— Чи це справді Бігар?

— Бігар! — Відповів упевнено й показав на будку.

Потяг відійшов. На залізничній будці напис “Biggar” підтвержує, що я зліз там, де було мені призначено, але навкруги — степ, темнота, холодний вітер і рипучий сніг під ногами. Залізничник усередині будки погасив світло, повісив замок на двері і поспішив до своєї автомашини, що стояла під невисоким насипом залізниці, із правдоподібно увімкненим мотором, бо не встиг зачинити двері, як увімкнув світло й відіхав.

Залишивсь я самотній на опустілій залізничній зупинці з невеликою замкнутою будою, а в мене від страху й холоду навіть думка замерзла, не то що руки без рукавиць. Але за кілька хвилин після відходу залізничника від будки замайоріли двоє світел автомашини, що досить швидко наближалися. Мені здалося, що з бездорожного степу, прямо на мене! Не доїхавши до насипу залізниці, розвернулося, знявши куряву зі снігу, і зупинилося. Авто було вантажне з відчиненим кузовом. Доки я зорієнтувався й надумався запитати у водія про порятунок чи допомогу, з кабіни авта вискочив високий, плечистий чоловік і з відалі крикнув.

— Ви будете Сірик?! — Не чекаючи моєї відповіді, додав. — Я Джан Ярошко, ідіть у трок!

Я підхопив мою велику валізку рукою, але вона вже захолола так, що вислизнула з-під руки й покотилася під насип залізниці. Джан зрозумів, що я змерз, підхопив її та недбало вкинув у кузов автомашини, а потім ще й узявши від мене малу валізку та вкинувши її в кузов, подав мені свою величезну й теплу руку на привітання.

— Замерзли? — Не то запитав, не то ствердив він. — Мене тато послали за вами на час, але потяг прийшов пізніше, тому то я й заїхав на пиво до готелю. У троці тепло, нагрієтесь.

Згідно з моїми відомостями й розумінням, Ярошкові сини мали бути молодші за мене не менш як десять років, а цей Джан звертається до мене на «ви», тобто важає мене не рівнею собі, але в темряві на хлопчача він не виглядає. Джан у порівнянні до мене — дядько-велетень. Моя долоня, як мені здавалось, не менша за

руку дорослої тяжко працюючої руками людини, але у Джановій долоні була зовсім мізерною і безсильною...

— Холодно для вас у нас? — Перервав Джан моє роздумування запитанням і, не чекаючи на мою відповідь, почав говорити, що в їхню околицю наближаються сніговія та холод. Чому ви не йшли у стишину?

Слово «стишину» я зрозумів як степ, але не посмів сказати Джанові, що в степ уночі, не знаючи дороги, взагалі йти небезпечно. Почав говорити йому, що в залізничника, який замкнув залізничну буду і спішно від'їхав кудись, я не спромігся запитати, куди мені йти у стишину, а в темряві іншого людського поселення не було видно, ані дороги до нього.

— Ви так говорите, як мої тато з мамою, — озвався Джан від керівниці авта. Тато сказали мені, що ви будете на Сі-Пі-аРі, а мама думали, що про вас дзвонили телефоном із Сі-еН-аРу, я й вважав на трин з обох стишин при пиві у готелі та й чуть вас не заморозив. Не згадуйте про це татові й мамі.

— До твоєї матері я не міг телефонувати, а до твого батька вислав був телеграму з Вінніпегу. — Сказав я Джанові, не зовсім зрозумівши про телефон до його матері. То чому ж я маю про це не згадувати.

— До нас із стишини інакше не можна дістатися, як телефоном або троком.

Джанового вияснення я зовсім не зрозумів й вирішив запитати, що таке стишина, трин та трок.

— О! Мене тато й попереджували, щоб я з вами не говорив по-англійському, — спохопився Джан і пояснив, що «стишина» — це місце, де я зліз із трина, а троком ми їдемо. — А як вони звуться по-вашому?

— Стишина — це, мабуть станція, а трин — потяг. Коли їдемо троком, то це по-нашому вантажним автом.

— То воно й різниці багато нема, — пожартував Джан. — Станція чи стишина...

Степом їхали ми, може з кілометр. Ліворуч від нас мерехтіли світла вуличних ліхтарів чи тільки ясно освітлені вікна людських осель. Я добре не придивлявся, будучи певним, що ми їдемо до Бігару та до господи Джанового батька, Ярошка. Але Джан, з'їхавши на досить накочену дорогу, звернув праворуч, набрав

своїм троком бігу так, що на переїзді залізниці я майже дістав стелі кабіни потилицею, і поїхав мимо високих елеваторів у темний степ. Кілометр за кілометром, дорога ставала менше накоченою. Нечасті вогники в людських оселях, далеко від дороги, згодом зникли. Праворуч від мене, з вікна у дверях троку, я бачив засніжений темний степ і невисокі телефонні стовпи, а спереду — дві смуги світла з лихтарів Джанового ваговоза на зовсім мало наїждженій дорозі.

Чого ми їдемо не в Бігар, а з Бігару темним степом і мало вживаною дорогою, питати в Джана було ніяково, щоб не виражати своєї тривоги й непорозуміння. Намацавши рукою на сидженні між Джаном і мною кольбу гвинтівки, я й зовсім онімів.

Чи цей Джан дійсно син Ярошки? Навіщо має він рушницю в себе на сидженні? Чи не везе мене до партизан оцим безлюдним степом? Почав я снувати невеселі думи, не знаючи, як мені з цим Джаном порозумітися. Порушивши ногами, я ступив на щось на підлозі, нагнувся, щоб перевірити рукою. На моє велике здивування, на підлозі під моїми ногами також лежала рушниця з затвором. У мене й мурашки «побігли» по спині, дві гвинтівки, навіщо вони потрібні в кабіні ваговоза селянського хлопця?

Везе до советських партизан, миттю вирішив я. Утікав від душогубів-москалів і їхніх вислужників аж за океан, а тепер зустрічай, Грицю, смерть у цьому безлюдному степу.

— Вам щось там заваджає на підлозі? — Запитав мене Джан, і зразу ж додав:

— О, то ган, посуňte його ближче до сидження.

— Ніщо мені не заваджає, а на підлозі — не ган, а ніби якась рушниця. Я не знаю, як з нею поводитися, щоб не вистрелила.

— То нічого, — якось весело сказав Джан. — Вона порожня. Ми з бойсами розстрілювали бір батлі, то я й кинув її на підлогу. Ця ось на сидженні, заряджена. Зайчик вискочить на дорогу, ми його й бахнемо.

— А навіщо в Канаді треба розстрілювати... бати? — Запитав я Джана, думаючи хоч дещо розвідати, щоб мати меншу несподіванку.

— Пиво попили, а в батлі стріляли, щоб і зайчика краще вцілити. — Відповів Джан безжурно й ніби не ехидно.

Скористувавшись його безжурністю, я почав розпитувати, куди та як далеко ми їдемо.

— Як далеко до Бігару? — Запитав я Джана. — Він оглянув мене довшим поглядом, подивився й запитав.

— Звідкіль?

— Від залізничної станції, стишини, як ти кажеш.

— Можливо з милю буде.

Які в Канаді милі, семиверстові чи триверстові, я не знав. Подумавши, що мабуть семиверстові, я в голові нарахував майже десять кілометрів.

— Скільки це буде кілометрів? — Запитав Джана.

— У нас тут на кілометри не міряють.

— Але ж і милю ми вже напевно проїхали, а Бігару не видно, — кажу Джанові.

— Ми й не їдемо до Бігару, ми їдемо від Бігару.

— Куди?

— Як то куди? — Здивувався Джан. — На нашу ферму. До нашого тата й мами.

— Ферма, це на мою думку хутір, — а ваша адреса не згадувала про це. Листи я отримував з адресою Бігару.

До Бігару від нашої ферми буде якихось двадцять миль.

— А скільки ми вже проїхали?

— Може яких п'ять-шість миль, — спокійно пояснив Джан.

— То до вашої ферми буде ще п'ятнадцять миль і це все рахується Бігаром? Це має бути велике місто.

— Бігар — велике місто, — згодився Джан. — У Бігарі дві залізничні станції, два готелі, дві компанії елеваторів, дві школи, кілька шторів, два гаражі та більше півсотні хат.

— Стріляти в зайців та батлі (пляшки) потрібні аж дві рушниці? — Питаюся знову в Джана, не довіряючи йому.

— Я маю тут три, підсовує до мене ще одну цівку рушниці, що перед тим стояла біля його боку, спершись на сидження. Ця рушниця — тільки мусів стріляти.

Обмацавши пальцями посунуто до мене рушницю Джаном, я переконався що це багатозарядна бойова гвинтівка.

— Що таке муси? — Питаюся в нього.

— Це такі дикі корови з кучерявими рогами, живуть над річкою Саскачеван.

Згадавши про мусів, тобто лосів, Джан почав розповідати мені про полювання на них, у хащах над річкою Саскачеван, що приблизно тридцять миль віж їхньої ферми. Біля річки, Джан також має капкани та сільця для іншої дичини, що має вартісні шкірки. Розговорившись за мисливство, Джан почав повчати мене, як поводитися з мусом чи зайцем, що попаде у смугу світла автомашини.

— Їхати на полювання чи взагалі дорогою, треба тримати у фарах не ясне світло, — повчав мене Джан. — Коли мус чи зайчик вискочить у смугу світла, тоді зразу влучити ясне, що й осліпить тварину. Швидко зупинивши машину, вискакуй з кабіни й бах! І зайчик чи мус твій.

З полювання ми перейшли розмовою на його парубкування. Джан повеселів, докладно розповідав про його витівки та вчинки на танцях із ровесниками, пояснював мені англійські слова: бойс (хлопці), гирлс (дівчата), гайвей (шлях), род (дорога), буш (кущі), гавз (хата), і так далі, аж поки ми дійсно доїхали до невеликих бушів, лозових кущів чи чогось подібного праворуч шляху, по якому їхали, і звернули праворуч на род — дорогу, якої я зовсім не бачив. Джан наказав мені пильніше придивлятися до зайчиків і щохвилини запитував: «Не видно?» А я йому коротко відповідав, що не видно.

— Скоро буде велика хуртовина, — сказав Джан, тяжко зідхнувши. Додавши ходу автомашині, почав розповідати: «Зайчики хитрі тварини, у спеку та в хуртовину ховаються в нетрях над річкою. Шкода, що нам з тобою не треба в ліс їхати, а то б ми їх і там із тобою знайшли.

Дорога, по якій ми тепер їхали та якої я зовсім не бачив у заपोрошеному снігу йшла ніби по косогорю. Ліворуч земля була ніби вища і час від часу поросла окремими гіллястими деревами. Праворуч, розлягалася засніжена низина, поросла кущами лози, очерету чи рогози.

— Тут дивися за мусом, — показав Джан рукою на кущі. — Наженемо на світло і бах! І будемо мати м'яса на цілу зиму.

Дорога ніби спустилася в долину. Праворуч позникали дерева, а ліворуч кущі. Джан ще раз запевнив мене про можливість недалекої снігової та показав рукою на майже непомітний вогник, праворуч у даліні.

— Ото фарма Іваницького. Татова буде наступна. Їхали ми тепер рівниною по обох боках дороги. За кілометр їзди від вогника фарми Іваницького, ми переїхали ніби дорогу з телефонними стовпами, й поїхали в напрямі відгалуження телефонних стовпів праворуч дороги.

— Це телефон до татової фарми, — сказав Джан.

— Ти говорив, що їдемо до нашої фарми, а тепер кажеш, — до татової. — Питаюся, все ще не довіряючи йому.

— Куди ми їдемо, це наша стара фарма. Моя фарма далі на схід, але там ще нема ні хати, ні стаєнь для худоби. Джоржову фарму ми проминули біля Бігару, але Джорж тепер у лісі, там і мешкає. Петрові тато купили фарму біля містечка Кандо, там нова хата й нові кошари, але Петро також у лісі.

Спереду нас заблимає світло автомашини, але скоро зникло. Джан, показуючи на світло, пояснив, що то хтось поїхав до фарми його батька. За кілька хвилин їзди, ми дійсно натрапили на свіжий слід автомашини. Джан якось певніше почав їхати ним. Хвилин за п'ять швидшої їзди, дорога знову ніби стала підвищуватись. Праворуч промайнуло кілька дерев, і Джан із задоволенням повідомив:

— Оце вже й татова фарма!

Але фарма, на моє зрозуміння, показалася незабаром більшим скупченням дерев та неясним світлом у вікні.

Звернувши праворуч із дороги між кілька листяних дерев, ми ще проїхали мабуть метрів сто, аж тоді в'їхали на подвір'я Ярошкової фарми, заставленої троками, автомашинами, з чималою хатою, освітленою всередині, та з кількома невеликими будками, подібними до повіток, необгороджених, не то дахів, не то тимчасових накрить.

Джан, поплутавшись поміж непорядком поставлених троків і машин, вилаявся не зрозумілою мені лайкою. Під'їхавши до низької буди з широкими ворітьми, зупинив мотор машини і сказав мені поспішати за ним до хати.

У довгих темних сінях ми з Джаном пообтрушували сніг із нашого взуття і, не стукавши, зайшли до хати. У просторій кімнаті, так як і в наших заможніших селян, посередині стояв чималий стіл, а навколо нього сиділо може, більше десятка чоловіків старшого віку та дружина Іваницького Михайла, Оксеня, яку я

відразу впізнав з вигляду, за подібністю до хуторянських Вареників, і пригадав її ім'я. Посередині кімнати під стелею висіла засвічена гасова лампа, а на столі стояла інша на високій підставці. Перед людьми на столі стояли чарки та пляшки з горілкою та пивом.

Назустріч нам із Джаном, із-за столу піднявся високий і товстий чоловік із широким м'ясистим обличчям, чорними, рідкими й короткими вусиками під коротким і, в пропорції до обличчя, дуже малим носом та кругленькими, чорними очима, що були широко розділені на обличчі. Без знайомлення, я здогадався що це Василь Ігнатович. Привітавши його з добрим вечором, подав йому свою руку. Долоня у Василя Ігнатовича була не менша синовій, тільки пухнатіша, а пальці на ній товстіші, які навіть не дались мені охопити їх своїми.

Василь Ігнатович, на перший погляд, здався мені справжньою карикатурою куркуля, якого підчас колективізації пропагандисти малювали на плякатах із закликком: «Знищимо куркуля, як клясу». Тільки там куркуль, розчепіривши товсті пальці, щось загарбував, щось гриз зубами, а очима «сіяв» ненависть, а Василь Ігнатович мав милу усмішку на своєму обличчі, ніби той місяченько білолиций, із народної пісні закоханих.

— Вітаємо! Вітаємо тебе, Трохимовичу, в нашій хаті, — говорив Василь Ігнатович не притискаючи моєї долоні в своїй. У нас тут зима ще лютіша, ніж у Воронежі, а ти так легко убраний.

— З бічної кімнати, що була кухнею, вийшла середнього зросту русява, круглолиця молодиця, трохи подібна до моєї покійної матері, сплеснула руками й вигукнула.

— Дивіться, людоньки! Це ж Грицько Грибач! І треба так удатися хлопцеві. І той був Грицько, і цей Грицько. Ти дивися... Дай, я хоч тебе пригорну й поцілую.

Олена Семенівна поцілувала мене в обидві щоки, пригорнулася, ніби до рідного брата чи сина, а потім чомусь розплакалась і швидко відійшла в кімнату звідки прийшла. Які в них із Василем Ігнатовичем були подружні взаємини, мені не відомо, але з першого погляду мені здалося, що не дуже дружні. Крім того, Олена Семенівна, виглядом нагадувала більше дочку Василя Ігнатовича, ніж дружину та матір його трьох синів і дочки.

На поведінку дружини Василь Ігнатович не звернув уваги.

Олена Семенівна, хлипаючи та витираючи сльози запаскою, пішла на кухню, а Василь Ігнатович, узяв мене за руку і підвівши до столу, почав знайомити з його сусідами та гістьми. Окрім Іваницького та його дружини, яких я знав ще з хутора Васильківщини, були вороніжці на прізвища Конотипці, Тарасенки, Воронці, Задьори, але Спички не було.

Згадка Олени Семенівни про Подолів, молодість чи про що там вона нагадала собі, цілуючи мене та пригортаючи, що довело до сліз, майнула скоро на кухні. Звідти вона принесла на стіл на двох тарілках харчів для мене та Джана. Василь Ігнатович налив нам та гостям за столом по чарці горілки, щоб випити за здоров'я та щастя. Я зрозумів, що перед випиттям чарки мене з прибуттям ніхто не збирається вітати, тому підвівся зі стільця й подякував Василеві Ігнатовичу та Олені Семенівні за турботи про мене, а всім присутнім за увагу, а потім усі, вставши, випили свої чарки, не залишаючи на сльози, що й навело потім нас на обмін думками та вияснення питань підчас нашої з Джаном вечері.

Джан, повечерявши, приніс мої валізки до хати, а сам кудись поїхав знову.

Чоловіки дали можливість говорити, а жінкам питати мене. Олена Семенівна та Оксеня Іваницька поцікавилися жіночими справами. Оксеня добре знала моїх старших сестер, Маньку та Анютку. Анютчине одруження з Іваном Вареником не тільки споріднювало Оксеню, але й зближувало через сусідство з її матір'ю Суклетою. Оксені було незрозуміло, чому її мати чи тітка Йовдоха не підбрали живота Анютці, або чому у воронізькій лікарні забракло для Анютки місця. Вони обидві виїхали з Воронежу в 1927-му році і не можуть погодитися зі мною, щоб через рік чи два усе раптом змінилося на гірше, а не на краще. Чому Йовдоха та Суклета не могли допомогти Анютці, я не міг сказати, а місця в лікарні для неї забракло тому, що лікарню біля воронізької цукроварні ліквідували, а приміщення влада передала в розпорядження буряковому товариству «Пролетар».

— Що важніше, насіння буряків чи життя людей? — Питаються в мене Олена Семенівна та Оксеня. У нас тут до лікарні у два чи три рази даліше ніж із хутора до Воронежу, але не було такого випадку, щоб для породилі в лікарні місця не було.

— Тоді влада вже підготовлялася перебудовувати господарство на соціалістичний лад, за плянами першої п'ятирічки, і людей у рахунок не брали. Люди мусили пристосовуватися до плянів, а не пляни до людей. Бурякове насіння потрібне було для виконання пляну посіву цукрових буряків, а потім виконання пляну постачання держави цукром. Як тут у вас із лікарнями, мені не відомо, а там, запроваджуючи соціалізм, на лікарні та людей звертали дуже мало уваги.

— Плетеш дурниці — перечать мені Олена Семенівна з Оксенею. У нас у Саскачевані тепер також соціалісти при владі, а жінкам, у яких матки не в порядку, вирізають їх так само, як і перед тим. У нас тут була криза, безробіття, люди втрачали фарми, стояли в черзі за супом, їздили на дахах вагонів з одного кінця Канади в другий, а щоб жінку чи взагалі людину не взяли до лікарні та не вирізали те, що людині завдає болів, не було випадку.

До Анютчиної смерті доточилась материна. Як і для чого влада позбавила матір права на голосування, через що не взяли її до лікарні, жінкам було незрозуміло. Я виглядав брехуном. Мою матір, вони обидві добре знають. Моя мати не могла бути бездержавною чужинкою у Воронежі чи в Радянському Союзі взагалі, бо вона там народилася. Вона нікого не мордувала чи обікрала, за що її могли б судити й посадити до в'язниці, що могло бути причиною заборони голосування підчас виборів. Моя мати нічим не гірша і не краща від Олени Семенівни чи Оксені, і не могла бути покарана владою за неголосування чи голосування не тих кандидатів.

— Яке кому діло, хто як голосує, чи не голосує? — Питаються в мене жінки. Соціалісти при владі чи комуністи, а голосують — хто як бажає, і це не може бути причиною відмови на місце в лікарні на лікарську допомогу! — Гнівуються на мене жінки, ніби ж від мене це залежить чи я намагаюсь переконати їх у неправді.

— Якщо твоя сестра Манька була не розведена з чоловіком, то чому вона не поїхала до нього в Чернигів; адже ти кажеш, що він там мав працю і хліб, а вона померла з голоду в селі?

Я знаю чому, бо тоді було неможливо передбачити, що принесе наступний день, а не тиждень чи місяць. Після пограбування московськими двадцятитисячниками, Іван кинувся

за порятунком до брата Прокопа в Кролевці. Як і що брати порадили між собою, мені не відомо. Як і коли Іван улаштувався на працю в Чернигові та які там були умови, я не знаю. Знаю, що Іван після смерти батька напровесні приїхав до родини чи по родину в село Бистрик, з двома чи трьома буханцями хліба, але вже було пізно рятувати Маньку й матір. У Маньки вже була потріскана шкіра з гнойовими ранами, а опухла мати обезсилена. Опухлих та виснажених голодом людей до лікарень не брали. Іван не міг допомогти та заопікуватися дружиною та матір'ю, без лікарської допомоги. Іван не міг забрати їх зі собою в Чернигів. Іван зробив, що було в той час можливо, заопікувався сином і спас його від голодової смерті. Міг чи не міг Іван раніше навідатися до Бистрика та заопікуватися родинною, я не можу знати та Івана в цьому звинувачувати.

— У нас тут люди жили в наметах. Стояли в черзі за супом. Шукали поживи на смітниках, то чому твій Іван, так не поступив зі своєю родинною? — мене питають.

Які відносини були в Канаді, а які на Україні, я рівняти не міг. Які умови були на підприємствах у містах, я також знав дуже мало. У колгоспах громадське харчування запровадили з початком весняних робіт тим колгоспникам, що мали силу приходити на працю і виконували хоч якусь частину визначеної норми праці. Тим колгоспникам, чи взагалі людям, що вже були неспроможні працювати, гасло соціалізму виразно говорить: «Хто не працює, той і не їсть!» У Радянському Союзі ще й сьогодні соціалізм не довершений, не добудований...

— Ти нам соціалізмом зуби не заговорюй! У нас в Саскачевані, соціалісти в уряді і збитків нам не роблять, — не так Олена Семенівна, як Іваницького Оксеня перечить мені.

— Що ти знаєш про моїх родичів? — Не зачекавши на моє вияснення про будову соціалізму, «в одній стране», питається Оксеня Іваницька.

В Оксені було три сестри та два брати. Одна з Оксениних сестер була одружена з якимось кацапчуком Кузнецовим. Де вона мешкала та яку вона мала родину, мені не відомо. На початку 1931-32-го навчального року на Васильківщині в баби, тобто в матері Оксені, жив хлопчина Кузнецов і ходив разом із хуторянськими дітьми до Воронізької семирічки. Я з тим

Кузнецовим дещо товаришував і навіть був його спільником «окружної» їзди товаровими потягами через Кролевець, до школи у Вороніж, доки мій батько довідався та заборонив мені товаришування з тим Кузнецовим і винайняв для мене мешкання у Воронежі.

Мешкав той Кузнецов у баби з матір'ю й батьком чи тільки самітний, я не пам'ятаю. Де він подівся до весни, коли я знову став ходити до школи з хуторянськими дітьми, я не цікавився чи з часом забув про те.

Одружена сестра Оксені з Никифором Андрусенком, на хуторі Друга Васильківщина, жила в своїй хаті принаймі десь до початку війни. Її дочка Нюрка та син Петро працювали на станції Шостці, також можливо й до початку війни. Її чоловік Никифор, десь у час революції, працював кондуктором на залізниці у Таганрозі? Восени чи взимку 1932-го року щось із ним сталося в Таганрозі, і він перестав надсилати гроші та харчові картки для родини на хутір. Петро був змушений покинути навчання в Кролевці та перейти до сьомої кляси воронізької семирічки. Восени 1933-го року ми з Петром разом працювали конюхами в колгоспі ім. Другої п'ятирічки, доки він не знайшов праці в Шостці. Що сталося з Никифором у Таганрозі. Що сталося з Оксениною сестрою на хуторі Друга Васильківщина, я не міг знати, бо там не мешкав і не бував від 1934-го року.

Сестра, що була одружена з галичаном Гнипом на Хуторі Білогривім, збожеволіла восени 1929-го року. Гнип, колишній січовий стрілець, потрапив був до російського полону. Щоб рятувати родину, тобто дружину й сина Юрка від можливого виселення за Полярне коло після розкуркулення, позбавив себе життя пострілом із рушниці в голову чи там куди, я докладно не знаю. Гнипова дружина прийняла смерть чоловіка трагічно і втратила контроль над своїми нервами. Влада розпорядилася зачинити її до божевільні в Глухові. Юрко, втративши батька й матір, зібравшись іти до школи, передумав і так із наплечником та з книжками і завис на мотузкові, прив'язаному до цвяха у сволоку, де колись висіла його колиска.

— Чому ти розповідаєш про смерть, муки, злидні та нищету? Чому ти відмовляєшся сказати щось життєве, гарне, веселе про моїх родичів та хуторян? Ти мабуть негідник, брехун і наклепник!

Так жити людям не можна, як ти розповідаєш! — Почала обвинувачувати мене Оксеня Іваницька. Ми на тебе чекали, щоб ти сказав правду про наших родичів і земляків, а ти плетеш таке, що й на голову не налазить!

Розгнівану Оксеню Іваницький майже насильно вивів із хати. Зібрані Ярошкові сусіди й наші земляки-вороніжці починати зі мною якусь розмову чи сварку не забажали продовжувати та й час уже був пізній, десь близько півночі.

Ярошко випровадив своїх сусідів з умовою, що завтра ввечері без жінок зі мною зможуть поговорити. Джан прийшов до хати, зразу як тільки розійшлися з хати сусіди. Учотирьох ми ще посиділи з півгодини біля столу, розмовляючи про наші особисті справи, не згадуючи Оксені, та й полягали спати.

Ярощина хата мала чотири кімнати. Огрівалася залізною грубкою-буржуйкою, що могла від кам'яного вугілля розпалюватися до червоного корпусу, але ogrіти всі чотири кімнати в холодний день була не спроможна. На зиму Ярошко з дружиною переносили своє ліжко з дальшої кімнати-спальні в кухню і там, поблизу грубки-буржуйки й зимували. Сини й дочка, коли були дітьми, спали у вітальні, а тепер дочка одружена, а сини на заробітках у лісі. Нам із Джаном також треба буде в понеділок, не пізніше у вівторок, також виряджатися в ліс, тому переносити ліжка у світлицю нема потреби, дві ночі переночуємо і в холодній спальні.

Джан, упавши на ліжко, зразу й заснув, а мені, хоч і змученому далекою дорогою, в холодному ліжку не спалося.

— Що я міг життєве й гарне та веселе сказати Оксені Іваницькій чи навіть будь-кому з моїх земляків хуторян і вороніжців? — Сverdлила мій мозок уперта думка. Як я можу щось розповідати, про що я не знаю? Що добре й життєво-цікавого сталося в околиці чи у Воронежі, підчас мого побуту там в останні 10-15 років? Колективізація, розкуркулення, непосильні податки, грабунки, голод, репресії, суди, злидні й ніщота, а на кінець війна, морди наїздників, загарбників...

Що сталося зі старшим братом Оксені, Михайлом, я напевно не знаю. Він до колгоспу не належав і на торфорозробці я його не зустрічав. Старша за нього дочка Пронька одружилася з Іваном Горбачем і через рік повдовіла. Іван загинув на фінському фронті

в останній день війни, а Пронька одружилася з Івановим сином, удруге з воронізьким поліцаєм і напевно тепер уже знову вдова. Що ж тут може бути життєве, радісне чи веселе?

Молодший брат Петро, нероба, бешкетник і несумлінний чоловік, про що добре відомо й Оксені. Навесні 1934-го року був бригадиром колгоспу ім. Другої п'ятирічки. Бригадир із нього був невдалий і не сумлінний. Коли він залишив колгосп і найнявся в пожежники на торфорозробку, я не певний. Партизанів він з «хазяїном» Коржем на торфорозробці чи сидів у запічку на Васильківщині, підчас німецької окупації, я також не знаю. Брехати я не маю потреби й бажання, а розповідати правду, землякам і землячкам не доводилося.

Селяни завжди і всюди потребують рано вставати й поратись біля худоби та на господарстві. Ярошко також має на фермі коней, корів і курей. Десятків зо два бичків він відгодовує на продаж. Четверо коней тримає в кошарі для верхового роз'їзду. Скільки курей у нього, він напевно не знає, а яйця збирає тільки для своєї потреби. Решта корів та коней зимує біля скирти соломи на степу. На господарстві в Ярошка колодязь із ручною помпою, а в степу — копанки з водою. На харч коням та бичкам навезено купу вівсяної соломи серед кошари, а в корита насипано подріблене зерно та кукурудзу в перемішку, Напоїти й насипати корму в корита нам із Василем Ігнатовичем забрало не більш як пів години часу. Пробивати лід у копанках та поїти худобу в степу ми мали їхати верхи кіньми після сніданку.

Уранці на фермі розглядатися докладніше не було часу. Декілька дощаних, невеликих будочок, де Ярошко тримає корм для худоби й курей у мішках. Менша кошара з повіткою, якщо можна цю будову на стовпцях, із накиданою на неї (замість даху), купою соломи, вважати повіткою, — для відгодовання бичків на продаж, трохи більша і з вищою повіткою загорода для коней. Саме подвір'я ферми навіть не обведене дротяною огорожею. Понад дорогою десятків зо два осик, осокорів і кленів. За хатою кілька карликуватих яблуньок, грушок і кілька кущів, подібних до калини. Василь Ігнатович свою ферму важає за найкращу в околиці, бо вона стоїть тут на найвищому горбі в околиці й має придатний ґрунт для росту дерев.

— Тут ґрунт не такий, як у Воронежі, але моя фарма одна з найкращих у цій околиці, — запевняє мене Василь Ігнатович. Навесні та в осінню негоду в мене на подвір'ї сухо. Вода не глибока і на смак добра. Деревя не ростуть так, як у Воронежі, але ростуть. Яблуні та груші не щороку, але все таки дають змогу покуштувати власної садовини. Калина тут на смак і на вигляд дещо інакша від нашої, але родить щорічно. Інші ягоди звать саскатунами, але вони чорні. Оцю яблуньку ми з Оленою посадили, коли у нас народився Джорж, а оцю грушку — тоді, коли Джан, он ту — для Петра; кущі калини для Марії, — показує мені свій садок Василь Ігнатович. Хлопці, дякувати Богові, повиростали — як дуби, а от яблуньки та грушки вже більш як двадцять років сидять і карлючаться. У Воронежі за такий час яблуня б виросла така, що й з драбиною до її вершка дістатися було б тяжко, а тут — і коза перестрибне...

За сніданком Олена Семенівна поцікавилася Грибачами та її родичами з Гатякового хутора, а потім почала випитувати про моє особисте життя підчас війни та після її закінчення. Чому я не воював на фронті? Чому не залишився вдома, коли відступали німці? Чому не забрав із собою мою родину, як Казанівський, та чому не знайшов собі якоїсь дівки в дружини, так, як Яків Коваленко та Іван Іващенко? Що я думаю про свою дружину та дочку? Чому не пишу листів до дружини й сестер?

Говорити чи дискусувати про такі справи з чоловіком, що дещо знає радянські порядки, або з чоловіком, що вислужується перед москалями, — одна справа, а відповідати неписьменній жінці, яка знає чи тільки наслухалась від непевних осіб непевних відомостей, а то й пропаганди, — зовсім інша справа.

— В армію мене не взяли, бо мій батько був розкуркулений.

— Наші фермері, підчас кризи також були повтрачували фарми, але хлопці, хто бажав, могли іти воювати проти німців, а ти не бажав чи як?

Спробуй тепер вияснити Олені Семенівні, яка різниця між розкуркуленням і втратою фарми підчас кризи, щоб вона зрозуміла, а головне на тебе не розгнівалась. Не міг я взяти з собою дружини й дочки, бо й сам не знав, що діється в околиці, хто співпрацює з більшовицьким підпіллям, а хто ні, куди подітись та як поводитися. Час був непевний. Становище

загрозливе. Доля людей вирішувалася хвилинами. Людське життя цінилося на грами олива..., а в Олені Семенівни запитання — на кінці язика.

— Казанівському було можливо. Казанівський знав, що робив, а ти чому не міг? Коваленко та Іващенко відмовилися від своїх дружин і вже мають нові родини, а ти що думаєш робити?

Чому я не спромігся, чи не подумав наперед про долю дружини й дочки так, як Казанівський? У мене були інакші обставини, інакше уявлення становища, інакший досвід у житті. Тому якраз так сталося зі мною, а не інакше, я й сам собі пояснити не могу — не те, що Олені Семенівні.

Від допитів Олені Семенівни «визволив» мене Василь Ігнатович. Минулого вечора Джан звідкись дізнався, що в недалекому містечку Кандо згорів збіжжевий елеватор і можна там дуже дешево набути збіжжя для годівлі худоби. Джан уже лагодить трока для поїздки в Кандо, а я маю їхати з Джаном, щоб допомогти йому навантажувати збіжжя у ваговіз.

Їхали ми з Джаном троком, знову мимо фарми Іваницького. У день його фарма здалась мені хаткою на курячій лапці без будь-якихось дерев біля неї, загороди чи навіть повіток, таких як у Ярошка. Низька невеличка хатина, дві купи соломи та трок біля неї.

— Іваницький і тут не забагатів, — кажу Джанові.

— Ні, — заперечує Джан, — Іваницький не бідний. Він має щось біля двох секцій землі, а влітку працює на машинах у фермерів.

— Я не бачу ні машин біля його хати, ні гаража для них, — кажу Джанові.

— Справні машини стоять у степу, де ними треба буде орудувати навесні, а несправні — в майстерні, — пояснює він.

— Всю зиму? — Здивувався я. — Від дощу, та снігу вони поржавіють, а злодії познімають із них частини.

— Ні, — впевнено каже Джан. — У Саскачевані машини від дощу та свігу не ржавіють. Індіанам (тубільцям) частини з машин не потрібні, а фермері один в одного не крадуть.

Звернувши на дорогу, якою ми їхали від Бігару, далі їхали мабуть більше години в північно-західньому напрямку засніженим степом. Фарми були дуже рідко, далеко від дороги і не кращі й не

більші за хати Іваницького. На захід від дороги, в далині час від часу виднілись невеликі смуги невисокого лісу та біля них дещо багатші ферми, навіть із господарськими будовами, подібними до стодоли. Біля жодної ферми не бачив я силосних башень. Худоби також не видно було біля куп соломи. Петрової ферми з дороги не було видно, а заїхати туди Джан мав думку в поворотній дорозі, але він чомусь не заїхав. Мені не цікаво було оглядати чужу безгосподарську ферму.

Містечко Кандо мало бути індіанським, і я навіть сподівався, що на його околиці побачу справжніх тубільців американського континенту, з їхніми хатками-типі, але коли ми проїхали мимо кількох, не то бездахих будок, не то повіток для худоби з купками соломи, замість дахів, і підїхали до чималої купи пшениці біля залізничної колії, я вперше в Канаді не стерпів і розсміявся.

— Ти ж говорив, що їдемо в містечко, показуючи на будки з купами соломи замість дахів, — посміявся з Джана.

— Я тобі говорив правду, — запевнив він. — Кандо, індіанське містечко.

— А де ж елеватор?

— Тут і елеватор був індіанський, дах та дві стіни з дощок, але, як сам бачиш, — недавно згорів.

Воно ніби й правду говорив Джан. Не далеко від чималої купи пшениці лежало декілька обгорілих дощок, а стовпи, що на них тримався дах «елеватора», хтось уже позрізав для якоїсь потреби, чи щоб краще було підїздити до купи пшениці для вантаження. Джан із розгону вїхав задом трока в купу пшениці, ми накидали лопатами в кузов по вінця, а потім підїхали до однієї з цих бездахих буд.

— Почекай на мене в кабіні, — каже мені Джан, — а я зайду в цю буду та заплачу за збіжжя.

Буда, куди пішов Джан у низькі двері платити за збіжжя, мала плаский дах, одинокє вікно від вулиці чи дороги, затулене рудим кордоном до половини з середини, а знадвору навколо — поприбивані в безладді кольорові оголошення з пляшками якогось напою, напівголими дівчатами, золотистими й чорними коржиками, з пачками та окремими цигарками і навіть із дівчиною, капралем у високій смушковій шапці, короткій спідничці та з ціпком під пахвою. Задумавшись над побаченим

цього першого хмарного й холодного ранку та своєю долею в цій засніженій околиці та неймовірними земляками, я навіть не зауважив, як Джан підійшов до дверей кабіни трока і, відчинивши двері, сунув мені під ноги паперову скриньку.

— А це що? — Питаюся в нього.

— Бір, — коротко відповів він і зачинив двері з мого боку.

— Що це за бір? — Питаюся в Джана, коли він відчинив двері зі свого боку і вліз у кабіну.

— Почекай, як це тато звать бір? — Задумався він. — Бір — це те що в нас учора ввечері ви пили з батель, не з чарок, — пояснив Джан.

— Пиво?

— Еге ж, пиво!

— А де ж ти його тут міг узяти? — Питаюся в недорозумінні. На безлюдді, в буді без належного даху, з самотнім вікном, затуленим до половини картоном, мабуть для утеплення, і паперова скринька з пивом.

— Це, — каже Джан, — наш ликер стор. Ми з бойсами, як забажаємо випити пива, їдемо до індіан. Тут інколи можна купити і віски.

— Чому ти кажеш, тут інколи можна? А в Бігару, хіба неможливо?

— Мені не можна ніде купувати ні пива ні горілки, бо я ще не маю двадцять одного року життя.

— Тим, що мають двадцять один рік життя?

— Тим вільно, тільки потрібний лиснес.

— Мені вже тридцять, — кажу Джанові, — розуміючи слово «лайснес», як виказку чи документ.

— Вам однаково не продадуть без лиснесу, а його не дадуть, бо ви тільки що приїхали до нас.

— То мені пива й горілки без того «лайснесу» не можна пити?

— Горілку ви можете пити в нас удома, а пиво в готелі в Бігарі.

Поки ми везли близько тридцяти миль (біля 50 кілометрів) збіжжя до Ярошкової фамі, Джан познайомив мене з тутешніми законами, звичаями та порядками. У провінції Саскачевані та й в сусідніх провінціях, осіб молодших 21-го року життя, не індіанського походження, вважають малолітніми, і законом

заборонено продавати їм горілку чи пиво пляшками у призначених для цього крамницях, а в готелях склянками. Індіанам, поза резервами, тобто визначеними округами, де вони живуть в скупченні, алкогольні напої взагалі заборонено продавати. Лайснеси, — це певної форми довідки-дозволи на купівлю алкогольних напоїв, для мешканців певної провінції та певної місцевості. Дозвіл із Саскачевану не дійсний, наприклад, у сусідній провінції Манітобі і навпаки. На тютюн, харчі, взуття та одяг жодних карток чи дозволів не треба. Вони потрібні для водіїв автомашин, їх видають особам, що мають повних шістнадцять років життя. Дозвіл потрібен тим, що мають готелі, крамниці, купляють у фермерів збіжжя, ремонтують їм машини і продають добриво та насіння на посів. Коротше кажучи, за дорогу я від Джана наслухався про тутешні закони, порядки та звичаї так, що без півлітри горілки не розбереш, а на півлітру горілки не тільки потрібна відповідна кількість грошей, але й 21 рік життя, постійне місце мешкання, не бути тубільцем-індіанцем та мати „лайснес“ (дозвіл) від влади.

Якщо ти тубілець, малолітній, чужинець у провінції чи в місцевості, або взагалі з якоїсь причини не маєш дозволу, тоді потрібно послуговуватися чужими дозволами, так як це зробив Джан, купуючи пиво на братів дозвіл, або через спекулянтів. У Канаді, якщо маєш гроші, можна жити й без дозволу.

Бідні фермери, що мають землі по секції, приблизно один квадратний кілометр площі, своєї землі не обробляють, тому що неспроможні купити потрібні машини до її обробітку. Багаті фермери, які посідають більше одної секції землі, маючи свої машини, не спроможні її обробити на час, а тому бідні й багаті наймають інших фермерів, щоб їм обробляли землю, збирали врожай та збували його на елеватори своїми машинами, а самі наймаються в тих фермерів на працю. Узимку бідні, багаті й ті, що наймалися на працю, та ті що наймали, разом їдуть на заробітки в провінцію Онтарію, або в Британську Колумбію. Розбиратися мені в цій незрозумілій для мене фермерській справі, пов'язаній з дозволами, непевними заробітками, чи метою осісти тут, на не дуже «твердій» землі, нема потреби. З розмов із Джаном, Василем Ігнатовичем, Оленою Семенівною, а особливо з Іваницького Оксенею, мені стало зрозуміло, що в «гостях» у земляків-

вороніжців мені засиджуватися не тільки нема чого, але й неможливо. Вони не розуміють заведених нових порядків, колективізації та московського терору і не бажають їх розуміти. Крім того, запідозрюють мене в нечесності та в якомусь злочині. Виправдуватися перед земляками я не маю за що і чим, а крім того, в мене немає грошей дожити до весни, коли можна найнятися на працю в тих, що самі наймаються. Ярошко нагадує мені, що Джан мусить їхати до братів у ліс; якщо мене візьме з собою, то це єдиний вихід для якогось заробітку на прожиток до весни.

У кузов ваговоза ми з Джаном накидали, мабуть, більш як дві тони пшениці. Скільки вона коштувала Ярошкові, я не поцікавився, але коли він приніс нам із Джаном мішки, щоб ми ту пшеницю насипали в них та поскладали в дошатій будці, тоді з'ясувалося, що це неможливе; пшениця була волога й перемішана зі снігом, у мішках вона скоро зіпріє, зпліснявіє і стане непригодною ні на посів, ані для годівлі курей чи худоби.

— Вивантажити на підлогу в коморі, і час від часу потім лопатою пересипати, — раджу Ярошкові.

— У нас комори нема, — каже Василь Ігнатович.

— А де ж ви тримаєте насіння на посів? — Питаюся в нього.

— Це тобі не Вороніж, — відповідає Ярошко. — Тут маєш урожай збіжжя, завези його на елеватор та отримай чек на гроші. Потребуєш насіння на посів, замов відповідну кількість на елеваторі, вони тобі привезуть насіння на поле, а ти напиши їм відповідну суму грошей на чеку. Тут багатому фермерові не треба возитися з мішками й коморами. Ти фермеруй, а банк та елеватор береже твої достатки.

— А бідному?

— А бідному що? — Підсміхнувся Василь Ігнатович у свої татарські рідкі й короткі вусики. — Бідному море по коліна. Від весни до осені як не для елеватора працює та гроші чеками отримує і в банку міняє то працює в компанії, що має машини для обробітку землі та збору врожаю, а на зиму їде в ліс, коли гроші любить, а не любить, то на біржу праці йде, а звіти на хліб насущний має, а пива може й сам наварити.

Нашу розмову з Василем Ігнатовичем про фермерування моїх земляків на Саскачеванському степу перервала Олена Семенівна,

покликавши мене до хати, щоб відповісти на виклик телефоном колишній моїй одноклясниці Спиччиній старшій дочці Сашці (Олександрі).

Телефон тут, на фармах, «лінійний», тобто сполучений з усіма навколишніми фермерами. Говорити по ньому треба без вияснення таємниць та немилих зауважень про будь-кого, бо хтось підслухає і наробить неприємностей, про що я знав і без попередження Олени Семенівни.

Голос Сашки здався мені зовсім свіжим, задоволеним, веселим і майже незмінним від наших шкільних часів. Звуть її тут не Олександрою і не Сашкою, а Сандрою. Одружена вона з вороніжцем, старшим за неї на 10 років, милим і заможним чоловіком. Має вже дочку таких самих років, як ми були з нею школярами воронізької семирічки. Запрошує мене завітати до неї в гостину, а про час вона вже домовилася з Оленою Семенівною. Про мої особисті справи вона дещо знає від Олени Семенівни, а про наших друзів шкільних часів поговоримо при зустрічі. Я пробував нав'язати розмову з Сашкою, чи з теперішньою Сандрою, про її молодшу сестру Мелашку та брата, але вона вимовилася дуже загальним реченням, що, мовляв, уся моя родина на тутешнє життя не нарікає, навіть не згадавши імени сестри та брата. З чемности, я подякував Сашці за виклик і розмову, але, повісивши телефонну трубку, зрозумів що Сашка говорила зі мною нещиро, маючи якесь застереження, не тільки боялася підслухачів у телефоні.

Використавши мій побут у хаті, без Василя Ігнатовича та Джана, Олена Семенівна вирішила поговорити зі мною «по душах» про мою родину та мою думку щодо одруження в Канаді з якоюсь молодницею чи фермерською дівкою.

— Маєш якісь непорозуміння з дружиною, що залишилась удома, то одружися тут або пристань у приймаки до якоїсь молодиці, і будеш мати родину, працю й місце для життя.

— Я не їхав до Канади одружуватися чи приставати у приймаки та осідати тут на життя, — сказав я Олені Семенівні по щирості, а вона прийняла це майже за образу.

— Якщо ти не їхав у Канаду на життя, то чого взагалі приїхав?

Чому я приїхав у Канаду, не міг я належно вияснити своїй свідомості, не тільки Олені Семенівні.

— Приїхав я сюди, щоб перебути лиху годину.

— То Іваницька правду каже, що ти вдома щось накоїв і тепер ховаєшся по світі від кари! Чому ти й досі не написав листа до дружини чи до сестри? Люди, що мають чисті руки й сумління, від рідних не ховаються!

— Я від моєї дружини й сестер чи навіть від якоїсь кари не ховаюся. До вас я їхав на дозвіл канадського уряду, без мого прохання чи бажання. Мене перевіряли в Британському консульстві досить докладно. Якщо б я мав якісь провини проти когось, то мені б не дали візи. А що я не бажаю тут залишатися на все життя, то це не значить, що я чогось боюся чи від когось ховаюся. Навпаки, я не бажаю ускладнювати становища моїй дружині, дочці, сестрам та родичам на Україні, під московсько-більшовицькою окупацією...

— Тобі тут ніякої небезпеки немає! — Висловились сердито Олена Семенівна.

— Мені тут немає, але моїм рідним в Україні — існує.

— Якщо ти такий святий та безгрішний, то яка загроза може існувати для твоїх рідних!? — Ти так говориш, ніби прийшов із того світу.

— На тому світі, в пеклі чи в раю, родичі за родичів не відповідають. У радянському «раї» є така конституція, що не милує родичів за гріхи їхніх родичів. Згідно з тією конституцією, «переход на сторону врага равносильный измене родины», а «измена родины» карається смертю. Я поповнив «гріх», що перейшов до німців, а тепер за це можуть покарати моїх рідних.

— Чи ти думаєш, що я зовсім дурна!?

— Пробачте, Олено Семенівно, я нічим вас не образив і на думці не мав образити, я тільки вам кажу, як воно там насправді. Не вірите мені, напишіть листа до своїх рідних, чи навіть до котроїсь із моїх сестер і вивідайте. Запитайте в них, нехай розвідають про мене...

— Як би я зміла, я б тебе не просила, — розплакалась Олена Семенівна.

Щоб заспокоїти Олену Семенівну, як родичку і як дружину Ярошки, що все ж таки сподівався від мене доброзичливості, а не роздратування дружини, не подумавши добре, пообіцяв їй написати листа до Катерини. Олену Семенівну, заспокоїв

обіцянкою, але собі та сестрі Катерині наробив клопотів та неприємностей, за що вона пізніш поплатилась єдиним сином Володимиром.

Увечері до Ярошкової хати почали з'їздитися вороніжці, щоб поговорити зі мною про Вороніж і тамтешні порядки, заведені колективізацією. Михайло Іваницький приїхав одним із перших і зі своєю дружиною Оксенею, хоч цього вечора я мав говорити тільки з чоловіками про те, що їх цікавило.

Усівшись за столом та випивши по чарці горілки за здоров'я вороніжців та щастя для Воронежу, земляки пили пиво прямо з пляшок, а я розповідав їм, що знав про воронізькі колгоспи, радгосп ім. Петровського та його відділ ім. Чубаря, про відбудову воронізької цукроварні. Про заробітки колгоспників та вороніжців, що працювали в Шостці. Голодомор 1933-го року. Арешти та розстріли вороніжців підчас ежовщини, афери Тухачевського. Закон від 7-го липня 1932-го року, про розкрадання соціалістичної власности. Указ Верховної Ради з 1938-го року, за яким судили за спізнення на роботу та «прогули». Умови праці машино-тракторної станції в колгоспах. Про запроваджені порядки підчас німецької окупації Воронежу...

Мої земляки — вороніжці, діти землі. Малоземелля примусило їх їхати за океан, шукати просторів вільної землі, як перед тим їхніх прадідів доля заводила за Дін та над Волгу, тому вони найбільше цікавилися господарюванням воронізьких колгоспів. У Воронежі, перед колективізацією, мало бути десь біля десяти тисяч дворів. Підчас колективізації було засновано вісім колгоспів у самому Воронежі та три колгоспи на хуторах. Частково на воронізьких полях, а частково на клишківських та собицьких, було засновано радгосп ім. Петровського з двома відділами, ім. Чубаря та ім. Косіора. Хто був головами колгоспів і директорами радгоспу, я докладно не знав. Скільки грамів збіжжя та якого року видавали колгоспникам на трудовні, тяжко пам'ятати навіть за колгосп, у якому мені довелося працювати, а не то що за увесь Вороніж. У загальному я був певний що у Воронежі, за весь час існування колгоспів, тобто від 1929-го року до 1941-ого, на трудовень колгоспникам не виплачували більш як кілограм із грамами збіжжя, але були й такі роки, що на трудовень платили по двісті-триста грамів.

Вислухавши мене та вияснивши дещо запитаннями, вороніжці почали між собою дискусувати, ніби договорилися між собою, що те, про що я розповідав, зовсім не подібне до тутешніх порядків.

— У нас тут, у Саскачевані, також партія Соціального Кредиту почала була запроваджувати соціалізм, і нам навіть велика полегша не тільки в фармуванні, але й у соціальному забезпеченні. — Почали пояснювати мені. — Раніше нам потрібно було платити лікареві та за лікарню чеком або готівкою, а при соціялістах, лікарям та лікарням платить іншуренс (забезпечення).

Винаймати трактори, знаряддя для обробітку землі, комбайни та ваговози, вигідніше, ніж мати свої. За землю та врожай також треба платити податки державі. Фармерські прибутки, так само як колгоспні, залежать від урожаю, а не від партії в уряді.

Підчас депресії та кризи люди в Канаді також бідували, голодували, стояли в черзі по суп, ганяли — на безголів'я — на дахах вагонів з одного кінця країни в другий. Багато фермерів повтрачали фарми, мусили йти в найми до багатих або в місто. Нарешті домовилися мої земляки-вороніжці, що різниця між мною та ними тільки та, що вони примирилися з долею і тримаються землі на чужині, а я не забажав примиритися з долею і став скитальцем.

— Хто ж тримає такого робітника, що не бажає працювати? Трактор у полі стоїть, а він у готелі п'є пиво. Ти думаєш, такого робітника треба по голівці гладити. А може вигнати сучиноного сина та ще й морду набити? — Нарешті поставили мені питання мої земляки-вороніжці.

Я спробував пояснити їм, що нероба-лайдак, п'яниця чи взагалі негідник, — зовсім не те, що чесний і працюючий чоловік, який з незалежних йому причин спізнився на працю, захворів і не вийшов з дому. Помилився в розрахунках зміни чи трапилась йому якась неприємність — і він не міг наважитися піти на працю, а за те покарали його штрафом, або примусовою працею. І зовсім не те, що одна людина щось уквала заради прибутку, а друга людина підняла на стерні десяток колосків для заспокоєння голоду...

— Я приїхав до вас не сваритися з вами, який соціалізм кращий, а який гірший, — нарешті сказав я своїм землякам за столом Василя Ігнатовича. — І не вчити вас, як жити при

соціалізмі чи без соціалізму. Я приїхав до вас у надії знайти тимчасовий притулок та зрозуміння в моєму майже безпорадному стані. Ви поцікавились відносинами й порядками у Воронежі за час вашої відсутности й мого перебування там. Я розказав вам, як знав і як умів. Ви кажете, що й тут у вас такі порядки і такий самий соціалізм. Заперечувати не можу, бо вашої дійсності не знаю. Але й не бажаю, щоб ви мене порахували за якогось пройдисвіта та брехуна. Щоб ви мене неправильно зрозуміли. Ви, якщо не всі, то принаймі більша частина з вас, добре знаєте мого батька. Знаєте, який він був «багач», як він відносився до праці, до людей, до чужого та свого майна та які він міг зробити збитки «робітничо-селянській державі». Перед тим, як починали заводити нові соціалістичні порядки у Воронежі, чи взагалі в Радянському Союзі, його позбавили громадянства, позбавили права користуватися землею, лікарською опікою, знаряддями праці, навіть вигнали з його власної хати. І то не за несплачені податки, лінивство, п'янство, злодійство чи щось подібне, а просто, згідно з гаслом соціалізму «Знищимо куркуля, як клясу!». І знищили. Сестру Анютку та матір знищили через брак лікарської опіки, а батька й сестру Маньку — голодомором. Ви кажете що я не забажав приживатися до соціалізму — так, як ви тут. Як же я міг приживатися, як мені забороняли приживатися. Я не міг учитися, бо батько був позбавлений громадянства. Був розкуркулений. Мене не взяли служити в Червону армію з тієї самої причини. Мені навіть колгосп не довіряв працювати трактористом... У Воронежі я не був винятком. Скільки вороніжців зазнали такої долі, як мій батько та я, напевно сказати вам не можу, але вистачить того, що скажу вам про воронізьких учителів, яких за три роки моєї науки у Воронежі я узнав. Від весни 1931-го року до весни 1933-го року всі вчителі були заарештовані владою й постріляні або заслані на каторгу в Сибір. Грицько Гриценко, безногий Різник, Куць, Рубашів, Довгополий, Нагорний, Кузьма Степанович Іващенко, Емілія Огієвська, Михайло Пимонович Метла, Іван Пилипович Чайка, учитель хемії Корнієнко зі Спашини, учитель фізики, якого прізвища вже не пам'ятаю, вчителька німецької мови з польським прізвищем, дружина економа з цукроварні, німець Котт, Михайло Матвійович Бережний. Це тільки ті вороніжці, що протягом трьох років мене

та моїх ровесників навчали грамоти у воронізькій семирічці, але ж у Воронежі ще була й земська та спащанська школи, і там також були вчителі, що поплатилися життям або мучилися на каторзі. Тепер поспитайте в мене за що ваших земляків, а моїх учителів влада постріляла чи позамучувала на каторзі? — Звернувся я до присутніх земляків за Ярошковим столом.

Вороніжці довший час сиділи за столом мовчки, позираючи з-під лоба то на сусідів, то на мене, аж один з них обізвався:

— Ти говориш так само, як і Яків Коваленко, але в Якова тепер дружина молода та ще й галичанка, отже, він мусить, а ти й на скитальця не подібний.

— А на кого ж я подібний? На злодія, бандита... чи кого?

— Ми в Канаду їхали з торбами, а скитальці мали бути бідніші за нас...

— То ви бажали б мене бачити таким? — Знайшовши свою виказку «ОСТ» у папірнику, я подав першому вороніжцеві, що сидів поруч мене.

Доки вороніжці розглядали мою виказку «ОСТ», я знайшов у валізці зшиток із фотографіями, що купив був у Берліні. Принісши до столу, пояснив:

— Ось таким я приїхав з України в Німеччину. Таким я був за німецької влади. Ці фотографії з часу моєї праці для окупаційної армії Сполучених Штатів, а ось ці з Бельгії. Після двох років праці в бельгійських копальнях вугілля, я не міг їхати до вас із порожньою торбою, в лахмітті, як би й хотів. Європа бідна, війною зруйнована, але все ще людяна і не здичіла. В Монреалі моїми достатками намагалися злодії забагатіти, сподіваючись у моїх валізках жидівського золота. У Вінніпезі два панки конче бажали перевірити чи переполовинити моє «багатство». Мені уявлялося, що то були нероби й московські лизоп'яти, але щоб ви, господарі фарм, що міряєте землю квадратними кілометрами, а не метрами, та позавидували моїм достаткам, я не можу повірити своїм вухам і збагнути своїм розумом. До того, я ж вороніжець і Сірик! Мені сумління не дозволяє ходити по світі завошвленим, обірваним і замузраним та соромити моїх земляків і рід Сіриків.

Після оглядин моїх фотографій та вислухання моїх «пояснень», вороніжці за Ярошковим столом споважніли і вже не рівняли саскачеванського соціалізму до московського, а питали

та слухали моїх пояснень про воронізьку дійсність, зміни в околиці, своїх знайомих, родичів і взагалі, чим можуть цікавитись земляки, зустрівши земляка на чужині. Дружня й товариська розмова за Ярошковим столом протяглася до самого світанку. Оксеня Іваницька ще бажала говорити зі мною про її братів, але Ярошко сказав їй, що вона мала час минулого вечора мене запитати й не витратити часу на непотрібну сварку. Одна Оксеня залишилась не задоволена не так з моєї бесіди з земляками, як із Ярошкового заперечення.

Після короткого сну я знову допоміг Василеві Ігнатовичу напоїти бичків і коней; після сніданку Олена Семенівна нагадала мені про обіцянку написати листа до Катерини. Тому я, виконуючи її доручення, не зміг поїхати із Джаном верхи на конях, щоб перевірити капкани й сильця над річкою Саскачеваном.

Лист до Катерини я написав від імені Олени Семенівни, короткий, як і належиться мало знайомій далекій родичці, з повідомленням про можливу братову смерть у Берліні підчас війни. Чекаючи на повернення Джана, щоб з ним їхати до Бігару на закуп харчів на наступний тиждень, Василь Ігнатович на самоті забажав дізнатися, для чого Сталінові потрібна була масакра народу, коли він затіяв колективізацію та індустріялізацію в Радянському Союзі.

— Кому й навіщо була потрібна така масакра народу? Хто з цього мав користь? Для чого треба було озлобляти народ голодом, засланнями та злиднями, коли всім було відомо про неминучість війни між Гітлером та Сталіном? Чому нам у Канаді наш уряд не говорить правди про злочини Сталіна, а все приписують Гітлерові? Яків Коваленко, приїхавши сюди, наговорив нам страхів. Ти говориш, ніби наперед домовившись із ним — аж страшно про щось таке думати, а не то що переживати! А наші газети, наш уряд і наші червоні Спички вихваляють Сталіна — ніби справжнього Бога. Кому я маю вірити, — питається в мене Василь Ігнатович.

Докладно пояснити Василеві Ігнатовичу я був зовсім неспроможний, бо й сам про мету Сталіна не можу зрозуміти, а довідатися з пропаганди німців чи теперішніх «демократів», — це зовсім не можливе. Яка тут урядова пропаганда та що тут розповсюджують московські вислужники і провокатори, — мені не

відомо. Народ розумів, що нищать його тільки на те, щоб безпечніше було жити різним хапугам, опортуністам та узурпаторам. Щоб завести нову панщину, нове рабство, нову аристократію. Навіть «Інтернаціонал» так розуміли та співали: «Весь мир насилья мы разрушим до основанья. — А затем? Затем мы наш, мы новый мир построим... Кто был ничем, тот станет всем!»

Війну Сталіна з Гітлером і союзниками підготовляли в основному проти східної частини Європи, а навіщо, ніхто певно й не знає, крім тих, що її плянували та провадили. Навіщо сплюндрували Україну, Білорусь, Прибалтику, частково Польщу, Румунію та Мадярщину? Відповісти дуже тяжко. Навіщо, без будь-якого військового значення, плундрували німецькі міста заокеанськими бомбами, а наостанку розділили німецький нарід на частини, без будь-якого глузду й потреби, хібащо виявиться за 20-30 років, а може й за півстоліття. Вчинене божевілля над Європою не підлягає ніякому логічному думанню. Так мені здавалось тоді.

Навантажений пшеницею ваговіз певніше тримався засніженої дороги. Удень Джан керував справніше. Для чотирьох осіб, у кабіні, було мало місця, але ми щасливо й ніби швидше доїхали до Бігару, ніж дві доби тому ми з Джаном їхали від Бігару. Містечко Бігар, як я його побачив, виглядало на робітничий виселок якогось більшого міста, тільки що тут інакшого вигляду та інакшої будови житлові хати та різного призначення приміщення. Над широкою дорогою — ряд три-чотирикімнатних хаток, між ними — довга будова, подібна до бараку крамниця, дещо більша і дво-поверхова хатка-готель. Удвох чи трьох коротких завулках — також хатки й дощані будки для направи сільсько-господарських машин та автомобілів. Біля залізничної лінії Сі-Пі-аРу — три збіжжєві елеватори, а біля Сі-єН-аРу — один. Сі-Пі-аРська станція чомусь за кілометр від містечка на чистому степу, а Сі-єН-аРська — над дорогою в містечку.

Василь Ігнатович та Олена Семенівна зайшли до крамниці на закуп харчів. Джанові треба було полагодити якісь справи в банку, а потім він мав познайомити мене зі своїми друзями в містечку. Не відійшли ми з Джавом і ста кроків від крамниці, де залишили його батьків для закупок, як перед нами з'явився

Спичка, батько моїх одноклясниць. Спичка — невисокий, худорявий і дуже балакучий чоловік. Привітавшись із нами за руку, він без ознайомлення почав розмову зі мною про подорож його родини в Канаду та труднощі, які вона мала в дорозі. У порту Ризі, в його дочки Мелашки лікарі виявили трахоми і вона мусила залишитися там на лікування, що завдало йому багато журби та витрат.

Джанові не цікаво було слухати Спичку, а мені не випадало зневажати земляка й батька моїх шкільних одноклясниць, тому я й погодився слухати Спичку за склянкою пива в готелі. Приміщення пивної було зразу при вході з дороги. Ми сіли на вільний столик біля вікна, над дорогою. Простора заля була заставлена густо столиками на чотири особи, досить зачадена тютюновим димом і людна. До нашого столика ніхто не підсівав і я, куштуючи канадське пиво, намагався збагнути, чому Спичка так наполегливо й докладно оповідає мені про своє та його родини життя в цьому канадському степу. Раптом на другому боці дороги, повільно йдучи, появилася стара людина. Спичка зауважив його першим і, показавши мені, сказав, що це дев'яносторічний вороніжець. Він довідався, що я приїхав у Бігар, тому йде розшукувати мене, щоб щось важливе зі мною обговорити. Він послав мене закликати того чоловіка до нас у компанію на склянку пива. Я, не підозрівавши підступства Спички, поспішив назустріч старому і — на привітання — зняв по-воронізькому перед ним кашкета. Поки я вивіснював старому, хто я та що роблю в цьому містечку, біля нас появилася якийсь чоловік, що звернув мою увагу на глухоту старого і пішов через дорогу в готель. Я почав голосніше говорити до старого, а він, зрозумівши, що я щось від нього хочу, говорив до мене німецькою мовою. Будучи переконаним, що старий вороніжець дійсно глухий і вважає мене за німця, я почав рухами рук та німецькими словами вивіснювати, хто я. Запрошую його до Спички в готель. Він, почувши Спиччине ім'я, чомусь розгнівався на мене та заходився вигукувати лайливі слова не адресу Спички і похвалу на Гітлера. Не знаючи, що мені робити з цим розгніваним старим вороніжцем, я розгубився й навіть забув надіти кашкета на голову після привітання. Посваривши Спичку, старий німець, не випускаючи моєї руки зі своїх шорстких і тремтячих долонь, почав спішно

німецькою мовою жалітися на свою старечу й гірку долю. Його рідні дочки не бажають ним опікуватися. Сусіди зневажають. Влада забороняє йому навіть випити склянку пива в готелі.

— Я німецький солдат! Я воював за свою Батьківщину! Ми з Гітлером були солдатами тієї самої частини, а вони мене зневажають... У старого німця покотилися буйні сльози по зморщеному обличчі.

— Мій дорогий пане, мій дорогий пане, — бурмотів крізь сльози старий німець. — Як тяжко жити на цьому жорстокому світі!

Я стояв перед старим розчуленим німцем, тримаючи в одній руці кашкета, не насмілючись висмикнути другу з його шорстких долонь. І зовсім не розумів, хто цей німець і чому він мав бути таким важливим вороніщем, що Спичка послав мене покликати його на склянку пива в готель та поговорити з ним. А він нібито й не вороніжець і виявляє незадоволення на Спичку.

Ярошка сам зауважив мене перед старим німцем без кашкета, чи йому хтось зі Спиччиних спільників звернув на це увагу, підбіг до мене через вулицю та, добре штовхнувши кулаком у спину, вигукнув.

— Дурень ти! Чому стовбичиш перед дурноватим німцем без шапки? Собі й мені сорому завдаєш! Хто тебе вчив перед німцями шапку скидати?

Ярошко, насваривши старого німця англійською мовою, прогнав його від мене, а мені наказав надіти кашкета й рушати за ним, але серед вулиці спинився й запитав про Джана.

— Ти пішов із Джаном, де ж він?

— Ми йшли із Джаном, а нас перестрів Спичка...

Спичка не дав мені докінчити вияснення для Василя Ігнатовича, спішно вийшов із дверей готелю та з віддалі почав запрошувати його й мене на пиво.

— З добрим днем і ще з кращим здоров'ям, Василю Ігнатовичу! Добро пожалувати з паном Сіриком на пиво. Учора заїхати до вас я не міг, а сьогодні добра нагода поговорити з земляком при склянці пива, — підлещувався Спичка до Василя Ігнатовича.

Василь Ігнатович щось буркнув йому по-англійському — відвернувся від мене і пішов мовчки в крамницю. Я знову

залишився, не розуміючи, на ласці Спички й пішов допивати з ним пиво за столиком біля вікна.

Вияснювати, хто був той старий вороніжець чи німець, Спичка не дав мені можливості, продовжуючи розповідати свою оповідь, перервану появою старого на дорозі. Говорив про свої турботи та незгоди, пов'язані з прибуттям родини. Про одруження старшої дочки Сашки з не дуже відповідним чоловіком, про нестатки, кризу, борги й безробіття.

Після родинних справ Спичка взявся радити мені, як найкраще влаштуватися в Канаді. Не далеко від Бігару він знає дуже добру ферму, за яку треба не багато готівки та на дуже вигідну сплату. Він може за мене поручитися навіть своєю фермою, допоможе мені на початку фармувати, допоможе мовою та порадами. Фармувати самітникові незручно, тому він також має для мене порядну молодицю, яка втратила минулого літа чоловіка.

Спиччина мова про купівлю ферми та одруження з порядною молодницею мені не сподобалися з двох причин. По-перше, я зрозумів, що Спичка випитує в мене, скільки маю грошей, а по-друге, порядна молодиця може бути другим «старим вороніжем», що конче бажає зі мною поговорити.

— У Канаду чи взагалі на чужину я пішов не для того, щоб мати «і ставок, і млинок, і вишневенький садок» та гарну чужу молодицю. У мене на Батьківщині є місце під сонцем і мила дружина та люба дочка.

— Як то? — захопився Спичка. — Коваленко вдома залишив дружину з трьома чи чотирма синами і вже завівся молодого дружиною та фермою, а ти за одною дочкою журишся. Чи твої руки вже відвикли від гною та плуга?

О, думаю, не даремно Василь Ігнатович штовхав мене в плече та гнівався. Ти й справді московський підлабузник та спритний провокатор, але на мені далеко «не заїдеш».

— Що думає та як поступає Коваленко — то не мого розуму діло. Я маю Батьківщину, там поховані кістки моїх предків, там і моє місце.

— Як тобі такі дорогі кістки твоїх предків, то чому після війни не повернувся до них? — саркастично висловився Спичка.

— Тому, що Україну поновно окупували московські загарбники-більшовики.

— А німці?

— Були окупантами німці, я мав про них певну думку, а тепер німці ні до чого.

— Руські жертвою крові спасли Україну й вигнали з неї німецьких загарбників!

— Москалі справді проливали кров, але не для спасіння України...

Нашу зі Спичкою, трохи «підогріту» дискусію перервав Джан, прийшовши у пивну готелю з батьковим наказом негайно збиратися їхати додому.

Я подякував Спичці за пиво й вибачився, що не міг йому вяснити докладніше, як і чию москалі проливали кров підчас останньої війни.

Небо починало затягуватися низькими густими хмарами, з яких час від часу сипало не то снігом не то крупами. Олена Семенівна турбувалася про обіцянку Спиччиній Сашці привезти мене в гості до неї й підганяла Джана, щоб скоріше їхав, не зважаючи на засніжену дорогу. Василь Ігнатович довго й незадоволено перемовлявся з дружиною англійськими словами, аж нарешті звернувся до мене, з наукою про те, як поводитися між людьми в Канаді.

— Ти щоб більше не скидав шапки ні перед ким у Канаді.

— Мені Спичка сказав, що той старий чоловік — вороніжець, шановний чоловік, конче перед смертю бажає поговорити з людиною з Воронежу. Перед старшими людьми у Воронежі...

— То тебе Спичка післав?

— Спичка.

— Більше мені в Бігарі шапки не скидай і не роби мені сорому, — сказав сердито Ярошко й замовк.

Чому саме соромно в Канаді скинути шапку на привітання перед старшою особою, мені було дуже дивно, але запитати про це в розгніваного Ярошка я довго не наважувався. Коли вже наважився, відповіді не отримав.

— Пробачте, Василю Ігнатовичу, але я думав, що воронізькі звичаї й тут добрі. Той старий, німець чи хто він, але він чомусь дуже ображений.

Василь Ігнатович сказав щось по-англійському до Олени Семенівни, а на моє вибачення не звернув уваги й не обізвався. Я

також замовк.

Ми з Джаном позносили з ваговоза в хату закуплені харчі й речі. Василь Ігнатович порався біля бичків і коней. Олена Семенівна домовилася з Сашкою та сусідками телефоном, і ми в трьох спішно від'їхали до Сашки в гості.

Від Ярошчиної фарми до Сашчиної, вірніше до її чоловіка, навпрошки фермерськими дорогами тільки чотири милі (біля семи кілометрів), але дорога невживана, засніжена. Нам довелося її брати перемети по-ленінському — «шаг назад, два шага вперед» і витратити на сім кілометрів дороги більш як годину часу.

Фарма Сашки-Сандри, вірніше господарство її чоловіка, в порівнянні з Ярошковою, чи з фермами, які я бачив понад дорогою, була більш подібна на невеликий хутір, або на поміщицьку економію. Хата велика, нова, з широкими й високими сходами до вхідних дверей. Навіщо вона збудована на такій високій основі, мені не довелося довідатися, але мені здається що під хатою чоловік Сашки мав узимку майстерню для направи електричного приладдя.

Поруч в'їзду на подвір'я — велика, баракоподібна будівля з заокругленим дахом і кілька комбайнів і тракторів біля неї. У глибині подвір'я — дві чи може й більше стіжкоподібних хаток, у яких світилося з вікон світло, але хто мешкав там, мені Сашка не сказала, окресливши своє господарство не фермою, а підприємством.

— Ми не фармуємо. Мій чоловік направляє машини для фермерів узимку, а влітку працює для них по контракту, — сказала Сашка, коли я в неї запитав про життя на фермі.

На ганку над високими сходами Сашка вітала мене дуже сердешно й радісно, обнявши ніби рідного брата, але поцілувати хоч у чоло чи в щоку не наважилась, дарма що досить зросила мою сорочку в мене на грудях своїми буйними сльозами. Це, мабуть, і було причиною неприхильності до мене її чоловіка.

Із Сашчиним чоловіком, старшим, лисим і насупленим, уже дещо згорбленим високим чоловіком, знайомив мене її батько Спичка. В товаристві Спички та його зятя, був тільки Михайло Іваницький, але вони до жіночого товариства не були запрошені, чи самі не бажали пристати й залишилися з Джаном у кухні. Прибульців частували пивом, а мене Сашка забрала в світлицю до

жіночого товариства, де була її мати, Оксеня Іваницька й чотири сусідки. Одну з них я був порахував за Мелашку, але Сашка запевнила, що це тільки подібність. Мелашка прибути на побачення зі мною не змогла. Коли я спробував запитати про причину неприбуття Мелашки та як далеко вона мешкає звідси, Сашка запевнила мене, що Мелашка одружена щасливо, мешкає не так далеко звідси, але докладніше не забажала сказати щось про молодшу сестру. Її брат чомусь також не мешкає з батьками, але чому саме й де він перебуває, вона також не пояснила.

Сашчина найстарша дочка, русоволоса й кароока дівчина — точна копія матері, яку я знав у наші шкільні роки. Два сини та наймолодша дочка зайшли до вітальні на виклик матері тільки на хвилинку, щоб я з ними привітався й побачив їх, потім вони зникли в одній зі спалень чи дитячій кімнаті цього досить просторого будинку, мабуть, більш як із чотирьох кімнат.

Мене, матір, Олену Семенівну, Оксеню та сусідок Сашка-Сандра частувала чаєм і кавою — що кому до вподоби, солодким печивом із маслом та варенням із саскатунів власного виробу. Цікавилася Сашка нашими шкільними друзями й парубкуванням, а не теперішнім моїм життям. Наша розмова з нею була щира й товариська. Час минав швидко, а сніговія набирала на силі. Спичка кілька разів заглядав у світлицю та нагадував дочці про негоду надворі та пізній час, але вона бажала ще послухати мене — про того чи іншого нашого шкільного знайомого, друга чи подругу, аж нарешті Оксеня Іваницька перервала нашу розмову бажанням докладніше довідатися про її братів.

— Досить вам говорити про те, що було і що більше не буде, — ставши між нами, сказала Оксеня. Нехай він толком розкаже, що сталося з моїми братами на Васильківщині!

Я передбачав, що Іваницька може бути характером подібна до брата Петра, що з нею матиму неприємності, але що я міг зробити, коли докладно не знав, що сталося з її братами.

— На Васильківщині від 1935-го року я не був, — почав було пояснювати Оксені.

— А де ж ти був?

— Я мешкав на хуторі Копань, що між Греччиним хутором і Холодівщиною.

— Від Васильківщини до Греччиного хутора дві-три милі. Ми тут на сто миль кругом знаємо, що в кого трапиться. Чому ти обходив Васильківщину?

— До війни я працював на торфорозробці й на Пирощині...

— До Пирощини з Васильківщини ще ближче, ніж до Греччиного.

— До війни на Васильківщину заходити мені не було діла, а у війну Греччин хутір і Васильківщину добрі люди обходили, бо там господарював «хазяїн» Корж, німецький вислужник і партизанський ватажок.

— Ти казав, що Петро працював на торфі?

— В 1937-38-му роках я знав, що ваш брат Петро працював пожежником на торфорозробці, але чи він залишився з Коржем у поліцаях, чи евакуювався я напевно не знаю.

— Мій брат німецьким поліцаєм не міг бути!

— Я не запевняю вас, що він був поліцаєм, але коли не евакуювався, він мусив бути в Коржа на послугах.

— А Михайло?

— Михайло від початку колективізації не був на хуторі. Його дружина та старша дочка Пронька працювали в колгоспі й мешкали у власній хаті, але де перебував ваш брат Михайло та його молодша дочка Анютка, мені не відомо.

— Тобі відомо, що Пронька одружилася вдруге з воронізьким поліцаєм, а більше нічого не відомо. Поліцай про поліцаїв знає!

— Бажаєте докладно знати про своїх братів, напишіть їм листа, — порадив я Оксені Іваницькій, але мила розмова з моєю шкільною подругою та приємна гостина в її привітній господі мусила закінчитися неприємно через непорозуміння з Оксеною Іваницькою.

Додому ми поверталися трохи безпечнішою дорогою, але час від часу мусили вичищати сніг з-під коліс ваговоза або, здавши його назад, із розгону переборювати перемети на дорозі.

Уранці ми з Джаном мали поїхати на відвідини до Якова Коваленка, але Василь Ігнатович не дозволив через сніговицю. До Коваленка та Іващенка, прямої телефонної лінії не було, а за виклик їх через Бігарк треба було платити. Як і скільки виклик Коваленка мав мене коштувати, мені ніхто докладно не міг сказати, а надуживати гостинність Ярошки ще й боргом за

телефон я не наважився.

Була засніжена й вітряна неділя. В хуртовину, як у нас говорили люди, гріх навіть собаку вигнати з двору, але в фермерів Саскачевану свої звичаї та закони. Ми з Джаном мусили відїхати о восьмій годині вечора потягом до Вінніпегу, щоб там, полагодивши справи, поїхати на працю до лісу.

Василь Ігнатович, докладніше поцікавившись моїми достатками та одягом, прийшов до висновку, що для праці в лісі відповідної одежі я не маю. У Вінніпезі мушу купити, а щоб не замерзнути до Вінніпегу, дав мені зимове пальто котрогось із своїх синів, з якого вони вже вирости. Пальто було й на мене малувате, але від хуртовини охороняло досить добре.

За вчорашню сварку з-за мене, Василь Ігнатович не то бажав вибачитися, не то бажав докладніше знати про випадок зі старим німцем. Раптом він запитав мене про мій синій костюм, якого я був надів перед поїздкою до Сашки в гостину. Він запитав звідки я взяв синій костюм?

— Як то звідки? Я ж вам казав, що я працював рік для армії США та два роки в бельгійських копальнях вугілля. Я маю не тільки синій костюм, але й зелений. У Бельгії мій синій костюм коштував мені 280 франків, або неповні три дні праці.

— То ти щось і грошей із собою маєш?

— У Монреалі, я розміняв чек на сто доларів.

— Це на канадські достатки невеликий капітал, але я тепер знатиму, що відповісти Спичці.

— А хіба ви підлеглі Спичці? — Запитав я в непорозумінні.

— Воно бач, Грицю, — почухавши потилицю, посміхнувся своїм повним обличчям Василь Ігнатович. Спичка ніби й нічого, але в нього та в його спільників дуже довгі руки. Підчас депресії без Спички навіть супу в черзі не завжди можна було дістати, не то що позики на податок за ферму. Спичка має знайомих на елеваторі в Бігарі, у провінціальної легіслатурі Ріджайни. І в столиці Канади, в Оттаві, він має спільників. Підчас депресії тридцятого року в нас був страх перед безробіттям, злиднями, неплаченими податками, а Спичка це все збував жартами. До нас із Вороніжа приходили листи з рядками, позамазуваними чорним чорнилом, а Спичці хтось постарався привести дружину й дітей з Воронежу в 1933-му році, щоб там з голоду не околубла. Спичка тепер ніби

тільки підгавкує, але зате в нього зять — ніби справжній поміщик між нами! Я тебе хотів про це попередити на початку твого перебування тут, але в мене...

На нашу розмову з Василем Ігнатовичем нагодилися Олена Семенівна, і він її не докінчив. Саме це було перешкодою попередити мене про Спичку і тутешні відносини між моїми земляками. В цей час також Джан зі своїми трьома друзями заїхав на подвір'я Ярошки — великою чорною і засніженою машиною, щоб забрати мене на потяг до Бігару.

Прощаючись із Василем Ігнатовичем та Оленою Семенівною я без щирости запевняв їх, що після заробітків у лісі повернуся до них та спробую бути корисним і їм, і воронізьким землякам у господарюванні, в цьому неозорому й тепер засніженому степу. Але в думці був переконаний, що між моїми земляками-вороніжцями мені не місце, не житиму в цьому непривітному степу канадської провінції Саскачевану, бо вони тут самі, ніби нерозважні селяни, викопали колодязь на пливуві, тепер чистять його і поглиблюють, але води з нього не мають. Земельні маєтки міряють сотнями гектарів. Худобу лічать десятками голів. Прибутки рахують тисячами доларів, але повсякденно в страху перед кризою, нестабільними цінами, примхливою природою та непередбачливою погодою, можливістю програння виборів одною партією і зміни суспільного й політичного устрою. Влітку непевні за врожай, узимку бояться фінансового банкрутства...

Не встигнувши зібрати врожай та підготувати землю для весняного посіву, той, хто має дорослих синів, посилає їх на заробітки — рубати тайгу за тисячі кілометрів від дому. Хто ж не має відповідних синів, мусить залишати господарство й родину та їхати бідувати всю зиму в тайзі, вирубуючи ліс. Непевний ґрунт під ногами мені зовсім не подобається. Нещирість земляків мене насторожує. Силою копати колодязь і води не пити, каже наша народня мудрість.

У ДАЛЕКУ ДОРОГУ, В ПОШУКАХ ПРАЦІ

Джан та його друзі поспішали з огляду на негоду. Надвечір завирюха згущувалася снігом і підсилювалась вітром. Нападаний раніше сніг вітер зривав і ставив у в намети. Новим, сухим і колючим, снігом немилосердно било в шиби автомашини, заслонюючи дорогу водієві, а коли автомашина застрявала в наметі чи з'їздила з дороги, тоді сікло в наші обличчя — ніби різками березового віника.

На задні колеса автомашини хлопці хоч і начепили ланцюги, але це в заметах мало допомагало — і ми вчотирьох мушили вилазити з автомашини та випихати її з намету чи з обіччя дороги. До шляху, де снігові плуги прочистили дорогу, нам забрало годин дві часу, зусиль і неприємностей від вітру, снігу та буксуючих коліс автомашини. На прочищеному шляху ми застрявали кілька разів, але на твердій дорозі та з ланцюгами на колесах було зовсім не те, що в глибокому переметі чи на слизькому боці дороги.

Випихаючи машину з замету чи з обіччя дороги, Джанові друзі-хлопчаки на мене якось недружньо покрикували, а в машині незрозумілою мовою сперечалися з Джаном, не приязно на мене поглядаючи. У Бігарі мене з моєю валізкою та Джановим мішком примістили в дощаному піддаші двоповерхового будинку, що служив складом поламаних столів, стільців, ліжок і кочегаркою для цього будинку, не пояснивши мені, що й до чого, а самі зникли кудись з автомашиною та Джаном.

Дощана прибудівка біля будинку правдоподібно спершу не була плянована для кочегарки, але через якісь обставини тут примістили кочегарку з автоматичним конваєром подавання в неї дрібно побитого кам'яного вугілля. Вугілля також було доставлене або недосвідченим водієм автомашини, або не в тверезому стані. Задкуючи автомашиною у ворота прибудови, водій кузовом автомашини зачепив за шулу воріт і пошкодив не тільки ворота, але й усю задню стіну. В перекошені ворота та крізь щілки в стіні вітер тепер завиває снігом із підсвистом. Стану спиною до котла кочегарки, вітер і сніг охолоджують мене

спереду. Повернувся обличчям до котла, на теплій спині спершу розтає сніг, а потім береться ожеледдю та прохолоджує спину до самих кісток.

Кочегарка нова, модерна. Водою та вугіллям забезпечується автоматично, але який дурень установив її в цьому приміщенні, не можу зрозуміти. Не менш як половина палива йде на ogrівання самої кочегарки. Канадська безгосподарність чи непевність на завтрашній день, мабуть, були причиною встановлення цієї дивної системи опалення.

Годин за дві мого чекання в кочегарці, по мене прийшов засмучений Джан.

— Хлопці кажуть, нема чого нам їхати в ліс. Ваших з Європи наїхало так багато, що для нас немає більше праці в лісі, — сказав він, недбало закидаючи свій мішок собі на плечі. Вони два дні тому повернулися з Британської Колумбії.

— Ми ж їдемо в Онтаріо, а не в Британську Колумбію, — сказав я Джанові.

— В Онтаріо також повно ваших.

— Якщо в лісі для нас нема праці, то шкода витратити час і гроші на дорогу. Для тебе праця знайдеться на господарстві, а в мене грошей вистачить на прожиток до весни.

— Сто доларів у Канаді — не гроші, — сказав поспішно Джан і, пильно на мене подивившись та помовчавши, додав, — тато мені наказали завезти тебе в ліс. — Без дальшого пояснення Джана, мені й без слів стало зрозуміло, що біля земляків у Бігарі, я зовсім не бажана особа.

Залізнична станція Національної залізниці в Бігарі приміщена в самому центрі цього невеликого степового містечка. Швидкий потяг, що курсує між Ванкувером, що над побережжям Тихого океану й Торонтом над озером Онтаріо, не барився зупинитися на менших станціях і довів нас із Джаном до Вінніпегу трохи довше, ніж за півдоби, а не так, як потяг Тихоокеанської залізниці віз мене до Бігару майже цілу добу. У Вінніпезі ми з Джаном мали тільки неповні дві години часу перед тим, як домовлений Ярошком чоловік мав завезти нас у табір лісорубів над озером Нипігон (Nipigon).

Тиждень тому, коли я переїздив через Вінніпег у дорозі до Бігару, місто було тільки припорошене снігом і як на початок грудня, з лагідною осінньою погодою. Тепер Вінніпег засипаний

кучугурами снігу і скований справжнім зимовим морозом. Тиждень — час не довгий, але зміна погоди тут помітна.

Джан із собою мав торбу звірячих шкірок, що він заготовив за осінь, капканами та силами у нетрях понад річкою Саскачеван. Старий жид, що торгував шкірками нелегальних мисливців поставився до Джана чомусь неприхильно і закупив шкірки від нього за півціни, що ще більше наставило неприхильно Джана до мене.

У крамниці, де я мав купити шапку-вушанку, рукавиці та залізну скриньку для харчів на полуденок у лісі, Джан не порадився зі мною і сказав крамареві продати мені пару вовняної білизни, вовняні штани та сорочку, вовняні панчохи, гумові черевики зі шкіряними холявами та шапку-вушанку, рукавиці й ту залізну скриньку-годувальницю. Нащо мені це все, коли у валізці я маю досить одягу й добрі черевики для праці у лісі? Однак я не перечив Джанові, а коли я розрахувався з крамарем, у мене залишилося тільки п'ять долярів із центами від заощаджених грошей у Бельгії.

Джан із горя чи зі смутку позичив у крамаря дозвіл на купівлю пляшки горілки для гостинця лісорубам. Я, також маючи надію на певний заробіток, віддав Джанові останню п'ятку на пляшку горілки як гостинця майбутнім моїм спільникам-лісорубам.

— Відтепер, Грицю, підсміхнувся я собі під вуса, розраховуй на власний кусень хліба, хібащо після першого тижня праці, якщо в таборі лісорубів, оплачують робітників тижнево, і пішов із крамниці з двома валізками та чималим пакунком під рукою на вулицю, де вже на нас з Джаном чекав старший чоловік з автомашиною.

В автомашині нас четверо. Водій із молодницею близько сороківки на передньому сидженні, ми з Джаном на задньому. Їдемо вже більше двох годин досить почищеною від снігу і досить рухливою дорогою з вантажними та особовими автомашинами. Водій із молодницею палять цигарки за цигарками, не перекидаючись між собою жодним словом. Ми із Джаном, на задньому сидженні, мовчки розглядаємо околицю. Згідно з моїм розумінням географії цієї околиці, ми мусили б уже бути на терені Онтарійської провінції і звернути десь зі шляху на лісову дорогу, але водій, затягуючись димом від цигарки, впевнено веде

автомашину шляхом не менш як 50-60 кілометрів на годину. Наступні дві-три години все ще їхали ми рухливим шляхом і майже безлісою, покритою снігом околицею. Аж коли смеркло, звернули зі шляху й зупинилися на станції постачання автомашин пальним, біля дерев'яного двоповерхового будинку на якому висів вилиняний напис *HOTEL*. Водій, широко розкинувши руки, схилився на спинку сидження, ахнув, потягнувся й вийшов з автомашини та попрямував до дверей слабо освітленого нижнього поверху готелю. Джан, висівши з автомашини, потримав двері й для мене.

— То ми вже приїхали на місце праці? — Питаюся його, озираючись навколо за лісом.

— Та де! — Відповідає він, якимось не прихильно. — Ще й половини дороги не проїхали. Ти піди за будинок та попісяй, щоб у дорозі через тебе більше не затримуватися.

Напередодні в потязі ми з Джаном були купили по пляшці кока-коли та по сендвичові з голляндським сиром (сендвич по-канадському, дві скибки хліба, намащені маслом і перекладені шматком сиру, шинки або чимось іншим). Те вже давно в шлунку перетравилося, тому мені пісяти не було чим, але розправити ноги після довгої їзди та з цікавості подивитися зблизька на готель у запорошеній снігом пустині я пішов прочищеною стежинкою до відходка, заглянув на чималу купу дров під будинком, а більше тут і дивитися не було на що.

Водій, із власником цього готелю та станції з пальним, наповнили збірник пальним в автомашині. Молодиця купила пачку цигарок водієві в готелі. Ми з Джаном досить промерзли на дошкульному вітрі з морозом, і знову мовчки всіли в автомашину, виїхали на шлях і попрямували далі. З годину ще їхали тим же шляхом. Потім звертали на засніжену дорогу, розчищений шлях, лісову просіку. Їхали безліссям і поміж молодою хвоєю. Нарешті близько півночі підїхали до трьох невеликих дерев'яних будівель у рідкій молодій хвоїні.

— Кемп (табір). — Сказав Джан, висідаючи з автомашини.

Табір для лісорубів своїм виглядом мене не здивував. Довгий і присадкуватий дерев'яний барак для гуртожитку лісорубів, два менші, один правдоподібно харчівня, а другий — контора табору й помешкання наглядача чи власника табору. Простора кімната в бараці, куди завів мене Джан та сказав уможуватися спати на лаві,

була освітлена газовою лампою і правдоподібно служила лісорубам умивалкою, роздягалкою, нарядною та шкільним приміщенням чи культурно-розвагом кутком, якщо висловитися за радянською звичкою, бо на одній зі стін висіла чорна дошка з намальованою на ній крейдою людською долонею і внизу написом HAND.

Залізна грубка-буржуйка, закладена недавно дровами, давала досить тепла на цілу кімнату. В табір лісорубів я приїхав на заробітки, а не на розглядини, тому відразу роззувся, поклав під голову пакунок із купленими речами у Вінніпезі та вклався на лаві спати, вкрившись короткорукавим пальтом, що дав мені Василь Ігнатович на дорогу, але заснути скоро не довелося, бо Джан, побудивши своїх братів і друзів, привів їх в кімнату частувати купленою горілкою у Вінніпезі.

Бажаючих погоститися горілкою й поговорити з Джаном у кімнаті назбиралося більше десятка. Спершу я подумав, що, розпиваючи і мій гостинець, згадають і про мене хоч для годиться, але ні Джан, ні будь-хто з його братів і друзів не поцікавився мною. Горілка з обох пляшок скоро була розпита. Пляшки пильно потовчені поліном у відрі з попелом. Розмови між братами закінчено майже шепотом і в бараці знову настав спокій. Я знову влігся на лаві, але заснути не міг. Незадоволення Джана і вся ця подорож до праці в лісі здалась мені якоюсь непевною, підозрілою. Джанові друзі в Бігарі були ніби вороже наставлені до мене, бо їм нестало праці в лісах Британської Колумбії, через те, що туди наїхало «наших з Європи». Джан ніби незадоволений мною, бо в Онтарію також «ваших повно».

— Якщо в Канаді так тяжко з працею для своїх громадян, то навіщо уряд згодився допустити переміщених осіб із таборів Німеччини до Канади?

— Якщо Ярошко знав, що для мене нема місця ні між земляками в Бігарку, ні праці в онтарійському лісі чи будь-де, то чому не порозумівся зі мною? Чому затрачував гроші на мою подорож і турботи, коли я тут на заваді його сусідам і сином?

— Ярошко про мене турбувався, ніби добрим родичем дружини і сином доброго знайомого, а тепер сказав синові завезти мене в тундру, де немає для мене ні місця ні праці?

На світанні, коли в грубці вже погас вогонь і в кімнаті добре прохололо, в бараці раптово виникла метушня, біганина, поспішне

збирання і за якої півгодини все стихло. Мені поспішати не було куди, бо потрібне було якесь порозуміння з власником цього табору й наглядачем над лісорубами, але на всякий випадок я переодягся в лісорубське вбрання, що купив у Вінніпезі, перейшов опустілий барак у пошуках Джана чи якогось тутешнього начальника. На дворі свіжий сніг та світанок дають досить світла, щоб роздивитися навколо, але, крім трьох дерев'яних бараків, навколо тихо й пусто. Навіть автомашина, що привезла нас із Джаном до цього табору, кудись зникла.

Повернувшись в охолоджену кімнату, я заходився розпалювати вогонь у грубці. Раптом звідкись прибіг задиханий Джан і, розвівши руками на порозі, розпачливо сказав.

— У цій кемпі для нас уже більше немає праці.

— То як же бути? — В мене навіть на один обід грошей не залишилося. Потрібно було... — мав на думці сказати, хоч цього лісорубського одягу не купувати, але змовчав, щоб не дразнити Джана.

— Я ще піду поговорю з одним чоловіком, може тобі якась робота знайдеться на тиждень-два, а ми з Жоржем (Джановим старшим братом) поїдемо до іншого табору.

Оце ще краще! Подумав сам собі. Ти поїдеш із братом до іншого табору, а мене за тиждень-два чи навіть завтра виженуть із цього табору, тоді що? Від висилки в тайгу та в Заполяр'я москалями втівав аж за Атлантичну калюжу, а тут без примусу завезли в тайгу й залишають. Москалі не ліквідували мене, як клясу, насильно, то ліквідуюсь я сам добровільно...

Мої невеселі роздуми над моїм теперішнім становищем перебив Джан, повернувшись у кімнату з пилкою, напнутою на плоскату залізну трубку зігнутою дугою і пофарбованою жовтою фарбою, з сокирою й дуже довгою ручкою та тичкою з ліщини вище людського росту.

— Збирайся скоро, маю працю для тебе! — Сказав він із задоволенням і навіть посміхнувся, уперше за дві доби.

— Я вже зібраний до праці більше двох годин тому, — сказав я Джанові відбираючи від нього горбату пилку й сокиру.

— Бери й оце. Це міра для кортів (корт — міра др^{ов}, що рівна майже двом кубометрам) — сказав він, передаючи мені тичку з ліщини.

Як уже ніби найнятого робітника, та молодиця, що вчора їхала з нами в автомашині, на кухні вгостила мене кухлем гарячої кави та повною тарілкою вареного і смаженого м'ясива, з додатком півдесятка варених яєць і чималим шматком пшенишного доброго хліба, намащеного маслом. Поставленої переді мною на столі їжі я не міг спожити, хоча б навіть і «пуп розв'язав». Джан, не підганяючи, завів мене може за півкілометра засніженою просікою в ріденький ліс та сказав прорубувати просіку далі. Показав мені, як вирубувати кущі ліщини й молоденькі хвійки і скидати в купи обіч просіки, як підрубувати берізки та хвійки, придатні на дрова, по якій мірі їх розрізати та як складати дрова в корти.

— Наріжеш корт дров до вечора, сказав бас (начальник, десятник чи власник), матимеш працю на два тижні, порадував мене Джан на відході.

Ліщина та різна рістня не така густа, а сокира досить гостра. Хвійки й берізки низькорослі, у коренкові 15-20 сантиметрів завтовшки. З мого досвіду на виконанні плянів по вивозці лісу колгоспами, я добре знав, що на кубометер дров треба не менш як 40 однометрових полін. На корт, за моїм розрахунком, треба не менш як 25 або 30 хвійок та берізок. Очистивши відповідну кількість хвійок і берізок від кущів ліщини, взявся спилувати їх. Раптом прибіг до мене задиханий Джан і, майже вирвавши в мене пилку з рук, наказав поспішати за ним.

— Із Жоржом поїдемо в інший табір, — сказав він і побіг від мене з пилкою та сокирою.

Про те, що Жорж (Грицько) — найстарший син Ярошка — з наймолодшим його братом Пітом (Петром) працюють лісорубами, я знав. Я був переконаний, що вони працюють якраз у цьому таборі, але тепер Джан каже, що поїдемо з Жоржом до іншого табору. Куди й чому, не мені тут вирішувати, на ходу одягнув свою шкіряну куртку поверх вовняної сорочки і поспішив услід за Джаном.

Біля бараку-гуртожитку стояв зелений військовий джип із брезентовим покриттям і димів голубим димком з вихідної труби на знак працюючого мотору. Мої обидві валізки прив'язані мотузками до його заднього об'єкту. Я зупинився, щоб почекати на Джана біля бараку, де мабуть була контора цього табору, бо туди поніс Джан горбату пилку й сокири, як з брезентових дверей джипу виліз парубійко й погукав мене. Підійшовши до

джипа, я від несподіванки не то здивувався не то перестрашився. Парубійко, що кликав мене до джипа, без сумніву був сином Михайла Іваницького, бо обличчям зовсім подібний до матері Оксені, а за керівницею джипа сидів мій двоюрідний брат Федір, син дядька Панталिमона «Федір». Він мабуть також пізнав у мені схожість до себе, зрозумів моє розгублення і з підсміхом на обличчі зауважив.

— Не бійтеся, залазьте в джип. Ми вас у лісі не залишимо. Я Жорж Ярошко, це Михайло Іваницький. Він пам'ятає вас, як ви приходили до його батька на хуторі, як той хутір звався? — Звернувся Жорж до Михайла.

— Васильківщина, — сказав Михайло.

— Ото ж, на Васильківщині, як ви приходили до його батька купувати самогонку.

Прийшов Джан. Ми всілися в джип й поїхали без будь-якого сліду не то лісовою дорогою, не то тільки просікою.

Хлопці про щось сперечались незрозумілою мені мовою, а в мене Жоржова подібність до дядькового Панталимонового Федора не сходила з думки. Іваницькі споріднені з Грибачами, але щоб нащадки Ярошка мали подібність Грибачів, якось дивно.

Мабуть не даремно Олена Семенівна хвалилась мені, який то був добрий косар з мого дядька Грицька. У Грибачів був сінокіс у кінці города Іваницьких, а в дядька Грицька завжди не вистачало сірників підчас косовиці... Грішив я думкою, нагадуючи розповідь Олени Семенівни.

Суперечка чи тільки голосна й заперечлива розмова між хлопцями то переривалась короткою мовчанкою, то вибухала голосним сміхом та штовханцями в спину та боки. Їхали ми засніженими дорогами, виїздили на прочищені, знову звертали на засніжені. Зупинялися біля засніженої якоїсь халупи з написом «Готель», щоб набрати пального для джипа. Їхали до полудня. Після полудня почало вечоріти, а ми все кудись їдемо. На задньому сидженні джипа не так вигідно їхати, як в автомашині, а до того мороз та вітер кріз щілинки брезенту дається в знаки.

— Куди ж ми їдемо? — Питаюся у хлопців.

— До Піта!

— А хіба Петро не працював, разом з вами в тому таборі, звідки ми їдемо?

— Працював, — пояснив Жорж, — але два тижні тому переїхав з друзями в інший табір.

— То ми їдемо до Петра тільки провідати його?

— Побачимо, як доїдемо, — відповів Жорж і почав знову розмову з братом та Іваницьким незрозумілою для мене мовою.

У вечірніх сутінках лісовою, але в'їздженою дорогою ми нарешті приїхали в досить чималий табір лісорубів, на розчищеній галявині серед молодої, досить густої хвоїни. У таборі саме був час вечері лісорубів і вони голосно перегукувались між собою та швидко перебігали від бараку-гуртожитку до харчівні й назад до бараку. Петро, мабуть, сподівався братів, бо не встигли ми зупинитися джипом біля харчівні, як звідти вискочив високий, плечистий і з чорним розкуйовденим чубом парубок, простромив голову у розчинені Іваницьким дверцята джипа, голосно й радісно почав вітатися.

— Ні, boys! How are you?! (Гей, хлопці! Як вам?!)

Погуторивши трохи з хлопцями, забрав їх із собою і повів у дерев'яний будинок, що стояв при в'їзді в табір. У будинку вони довго не затримувалися й, голосно розмовляючи, обминули джипа зі мною і попрямували до харчівні. Перед входом у харчівню, Джан мабуть згадав про мене і, повернувшись до джипа, сказав мені йти з ним.

— Спершу повечераєм, а потім будемо розглядатися за місцем для ночівлі. Мабуть буде й нам праця на якийсь час.

Харчівня — дерев'яний барак, подібний до тих, що німці будували для своїх невільних робітників-остівців. Половина бараку заставлена довгими дерев'яними столами з лавами по обох боках, для споживання їжі лісорубами, друга половина призначена на кухню.

Лісоруби, закінчивши свою вечерю, позалишали на столах досить харчів і для нас, але молода дівчина, привітна і круглолиця, з довгими чорними косами, швидко зсунула недоїдки лісорубів кінець столу, а для нас понаставляла на тарілках свіжої їжі, що вистачила б на десяток дуже зголоднілих їдців. Пізніше я довідався, що ця дівчина, дочка керівника цього табору, має прихильність до Петра. Табір належить до сполученоштатської компанії виробництва паперу АВІТІВІ і не скупиться забезпечувати своїх робітників відповідною до праці в лісі їжею та побутовими умовами життя.

Табір, у якому ми зупинилися ночувати в надії на працю, знаходився зі східного боку озера Ніпісін і кілометрів двадцять чи тридцять на північ від невеликого містечка Бірдмор (Beardmore) при залізничній станції Канадської Національної залізниці. Лісорубів у цьому таборі було з півсотні, розміщених у двох бараках. В одному бараку мешкали виключно старожилі канадці, які досить неприхильно ставилися до так званих новоприбулих, тобто післявоєнних неповоротців «на родину», що прибули в Канаду з таборів у Німеччині, і тих своїх «старожилів», що з якихось причин називали себе прогресивними робітниками та відверто висловлювали прихильність до Радянського Союзу. У другому бараці мешкало два десятки новоприбулих українців-галичан і три «прогресивні робітники», українці з Закарпаття. Джан, Жорж та Іваницький пішли мешкати в барак до старожилів канадців, мене примістили в бараці з новоприбулими та «прогресивними», на ліжку, що було ніби «санітарним кордоном» між «німецькими найманцями» та «прогресивними» підбріхувачами московської брехні. Першого вечора я зрозумів, у яке «товариство» українців попав і вирішив бути неутральним, принаймі доки розглянуся ближче в обставинах і ближче пізнаю ментальність моїх теперішніх співмешканців і співробітників.

Неприхильно наставлені самі до себе й до мене сусіди по ліжку, мені не забажали пояснити про умови життя та праці в цьому таборі.

Підчас підвечірка, о дев'ятій годині, я намагався вияснити у Джана, до кого я маю звернутися щодо праці чи до якої бригади лісорубів мене приділили, але він мабуть сам нічого певного не знав і сказав мені підчас сніданку набрати харчів на полуденок у залізну скриньку і зачекати на нього в бараці.

Уранці лісорубів будять о шостій годині, о сьомій годині вже по лісорубах і слід прохолов у таборі. Скоро по зникненні лісорубів з бараку, Джан покликав мене й завів до невеликого будинку, що при в'їзді до табору. Буркнувши щось старшому, не високому на зріст, але опецькуватуму чоловікові, і поспішив з будинку. Опецькуватий чоловік, щось гукнувши услід Джанові, небажано підвівся із-за столу, де він переглядав якісь папери, пильно оглянув мене з ніг до голови й недбало махнувши рукою, пішов з кімнати. Що саме означав кивок його руки, залишатися в кімнаті й чекати на нього чи йти за ним, тяжко було зрозуміти,

але я вирішив піти за ним, щоб переконатися, що саме він висловив своїм кивком руки.

Біля будинку стояло невелике авто з робочим мотором і перед тим, як ми з Джаном заходили в будинок. Опецькуватий чоловік, усівши в авто відчинив дверцята з протилежного боку, що було певною ознакою запрошення мене до авта. Я всів до авта і воно ніби зірвалося з припону, завищавши колесами в снігу, і виїхало на дорогу. Відїхавши кілометрів зо два від табору, чоловік зупинив авто, взяв із заднього сидження горбату пилку й сокиру з довгим держакком і попрямував вирубом у напрямку лісу. Взявши свою скриньку з харчами, і я поспішив за ним. Метрів триста від дороги, посередині чималого вирубу з минулого року, може й раніше, лісоруби з якоїсь причини залишили так би мовити хвіст, невирубану ділянку лісу, метрів п'ятдесят завширшки та пів кілометра завдовжки. Чоловік, зупинившись біля перших хвійок цього хвоста, вирубав сокирою хвійку підростка, відміряв згортуваним мірилом відповідну міру на корти, устроїв її в сніг і, залишивши сокиру й пилку біля неї, махнув рукою на невирубаний хвіст і попрямував мовчки до своєї автомашини.

Хоч лісорубом не доводилось мені бути, мої руки не вирости, як кажуть, навиворіт, а вдача та свідомість також не білоручна. Лісоруб, як узагалі людина на морозі, має бути обачним не тільки, щоб не поранитися та втратити багато крові, але й не спітніти при праці. Окровавившись, людина знепритоміє й замерзне. Змокрілий від поту одяг, при першому відпочинку, зледеніє, охолодить тіло, якщо людина не переодягнеться в суху одягу чи не сховається в тепле приміщення, у кращому випадку перестудиться, а в гіршому скоро згине на морозі. Самотньому лісорубові навіть улітку в лісі небезпечно. Але я приїхав за моря та океани і в невідому тайгу на заробітки, а наш нарід для таких невдах, як я, навіть приповідку має «Батька в наймах не пожалієш». Отже, роби, враже, як пан каже, чи тут тільки рукою махає.

До полудня я зрізав двадцять хвійок з розрахунком двох відрізків з пересічної хвійки і три, з дещо вищої. Півсотні полін, за моїм рахунком мало бути досить на корт. Розклавши багаття з сухих гілок, розігрів м'ясиво та хліб на вогні, а кава все ще була тепла в термосі. Не засиджувався біля багаття. Обчухравши гілля з хвійок, порізав їх по мірі, затесав чотири кілки та й застромив

їх по розміру в сніг. Зв'язавши ліщиною, поскладавши поліна в корт, я виявив що до міри корту ще бракує майже четвертини. Джан учора попереджував мене, що треба нарізати повний корт за день праці, щоб зарахували мене в лісоруби. Мені здалося, що незакінченого корта, соромно залишати. Надходив вечір, треба було, не зважаючи на можливе спітніння зрізати ще пів десятка хвйок, обчухрати гілля, порізати та докласти корта, як також постягувати вершини хвйок у купу. Упоравшись із кортом та з вершинами, уже в темряві поспішив я на дорогу, а тут і Джан із Пітом нагодилися на Жоржовому джипі.

— А ми вже за вами виїздили аж на шлях. Думали, що ви забулися, в яку сторону йти до табору. У сутінках у цих лісах небезпечно залишатися, можна заблудитися та й вовків тут не бракує. — Картає мене Джан.

— Ти ж мені вчора говорив, що треба нарізати повний корт дров, щоб мене зарахували в лісоруби, от я й кінчав корт, — кажу йому.

— Ви нарізали цілий корт? — Здивувалися вони обидва, висловлюючись майже одночасно.

— По тій мірі, що залишив мені той чоловік, який приводив мене до лісу, повний корт.

Джан із Питом переглянулися між собою, знизали плечами, але більше не зверталися до мене, щоб я пояснив. Підвізши мене до бараку, Джан попередив:

— Сьогодні вечера для лісорубів уже закінчена, ви почекайте до дев'ятої години на каву, а завтра, о п'ятій годині треба бути в таборі, наріжете чи не наріжете повний корт.

Умившись та переодягнувшись у сухий одяг, я влігся на ліжку чекати на каву о дев'ятій годині, подумати й послухати суперечок між новоприбулими галичанами та «прогресивними» закарпатцями. Раптом до мого ліжка приходить Джан і з недовірям питає, чи справді я нарізав повний корт дрів та чи склав їх у корт по мірі.

— Перший день на праці, ручною пилкою та в тому рідкому лісі, нарізати цілий корт, — треба доброго лісоруба й поту, то ви...

— Слухай, Джане, — перебив я його. — Я в лісі виріс і знаю, як володіти пилкою та як дрова в кубометри складати. До того, мої руки в мозолях від відбійного молотка й не вивернуті.

— Я вам вірю, але в нашому бараці ніхто не вірить.

— А скільки кортів пересічний лісоруб може нарубати за день?
— Питаюся його.

— Як хто, — відповідає він. — Ручною пилюкою, в густому та стрункому лісі, я можу нарізати два корти, а моторовою три, а з ваших — більше одного корта ніхто не ставить навіть в густому лісі.

Джан ще пояснив, як поводитися, коли обрубуюсь у лісі сокирою чи обріжуся пилюкою. Попередив, щоб я не заводився багато «політикувати» чи взагалі сваритися з мешканцями бараку та лісорубами взагалі. Щоб купив собі напильний до гострення пилюки в того опецькуватого чоловіка. Я поцікавився тутешнім заробітком і виплатою зарплати.

— Виплачують лісорубам тут чеками, коли вони закінчать вирубувати певну ділянку лісу, або розраховуються, а оплата цього року в цій кемпі — три долари тридцять п'ять центів за корт. З огляду на те, що вирубуєш нікому не бажаний залишок, ми з Жоржом виторгували тобі три долари і п'ятдесят центів за корт.

Джан, посидівши на моєму ліжку, пішов до свого бараку, а я лежав горілиць на ліжку, роздумував над своєю долею в Канаді та першими заробітками. Корт дров я навіть і в рідкому та нерослому лісі наріжу. Два долари за харчі та гуртожиток. Долар і п'ятдесят центів, залишиться в заощадження, якщо держава не відбиратиме податку чи чогось, що належить «кесареві». По сорок бельгійських франків за долар, заробіток ніби не кепський, але в Монреалі, за сніданок із яєшні й кави та за шматок паю, порахували 93 центи. Отже, заощаджені долар і п'ятдесят центів за день праці в лісі вистачать мені тільки на один сніданок і чашку кави з паєм у місті. Джан, що може нарізати ручною пилюкою два корти дров, після відрахування харчів та оплати гуртожитку в таборі, заощадить чотири долари сімдесят центів. Тобто матиме регулярне триразове харчування кожного дня та півтора чи не більш як два долари на помешкання.

Що примушує канадських фермерів-хліборобів залишати взимку свої господарства напризволяще та їхати за тисячі кілометрів у тундру на заробітки? Вирувала в моїй голові думка навіть після спожиття досить смачної кави та в достатній кількості й різноманітності тортів, паїв і пудингів, і не давала мені довший час заснути.

Наступного дня, до полуденку, я надрівав достатню кількість хвійок, а після полуденку обчухрав їх, порізав та склав у корт ще перед п'ятою годиною. Декілька хвійок зрубав ще й на завтрашній день. По кількох днях праці я вже й у рідкому лісі спромігся нарубати дрів на півтора корти за день.

Лісоруби, хоч і працювали на певних ділянках та від виробітку, але неділі дотримувались. Канадці, що мали свої автомашини, пополудні від'їздили на пиво до містечка. Новоприбулі, що приїхали навесні по контракту з компанією Абітібі на два роки праці, наслідуючи канадців наймали вантажне авто в містечку й також їхали куштувати канадського пива. У мене ще не було грошей на пиво. Крім того, я в першу неділю навіть не спромігся понаписувати листи землякам і знайомим в Європі та на американському континенті. Наступні неділі були ще турботливіші, бо Казанівський написав мені дуже гнівного листа: «Якого чорта тебе занесло до того червоного Спички в Саскачеван, а тепер кудись на погибіль у тундру. Я клопотався тобі за дозвіл прибути до Канади, я оплатив тобі дорогу не на те, щоб ти лизав п'яти червоним комнезамам та замерзав десь у тундрі. Москалі не нагодували нами білих ведмедів, то нема нам потреби тепер добровільно гинути в снігах. Не слухай порад Спичок та Ярошок, приїзди негайно до нас в Ошаву».

Послухати Казанівського я не маю змоги, бо в мене немає грошей на дорогу. Писати по щирості та правді, як мені повелося в Канаді та між земляками-вороніжцями, не можна, щоб не викликати ще більшого непорозуміння між ними. Тому Казанівському, Ярошці, Коваленкові та Іващенкові треба було лукавити або писати принаймі підфарбовану дійсність підчас подорожі, перебування в Бігарі та на праці в лісі.

Написати листа до знайомого чи земляка про щоденну дійсність, — діло не складне, а написати листа «підфарбовано», вимагає часу й вигадливості.

На Різдвяні свята, що були цього року в суботу, нас не тільки частували м'ясом з індиків, але возили бажаючих поїхати на пиво в містечко компанії Абітібі на свій рахунок, винаймаючи для нас вантажне авто. Я не міг скористати з щедрости компанії через брак грошей, а мої сусіди по гуртожитку «прогресивні» закарпатці, не бажали бути в товаристві ні «буржуїв-фермерів»,

ані серед новоприбулих «фашистів», тому святкували Різдво чи по-канадському Кристмас так само, як і я — на ліжку в бараці. По-полудні до «прогресивних» трьох моїх сусідів приєднався четвертий. По короткому перешіптуванні між собою, вони звернулися до мене.

— Чи ви, пане, не будете такі ласкаві пояснити нам дещо про Радянський Союз без пропаганди та фашистівських вигадок? Ми родом із Закарпаття. У Канаді від 1930-го року, а наступного літа бажаємо повернутися додому.

— Чому ні, — сказав я не надумуючись. — Ви напевно канадські громадяни, а Канада — союзниця з СРСР. Візьміть відповідні візи й поїдьте.

— А ці з Німеччини.... — мабуть бажали сказати фашисти, але стрималися, — страхають нас Сибіром.

— То залежатиме, як ви тут в Канаді ставились до Радянського Союзу та як будете поводитися там, по прибутті.

— Ми в Канаді підчас депресії бідували, а тепер належимо до робітничої прогресивної організації, що визнає Радянський Союз батьківщиною трудящих.

— Бідували ви підчас депресії і тепер визнаєте той Союз батьківщиною трудящих — це дуже добре. Але коли ви приїдете на Закарпаття, чи куди там вас уперше привезуть, у жодному випадку нікому не признавайтесь, що лісорубів у канадських лісах чотири рази годують на день, а на Різдвяні свята частують індичим м'ясом та ще й безкоштовно возять у містечко до дівок та на пиво. Не признавайтесь, що лісоруби, крім харчів та помешкання, ще й можуть дещо заощадити грошей. Запевняйте всіх і всюди, що в Канаді — біда, безробіття, голоднеча, визиск і тому подібні лиха.

— Та воно так, пане, й було до війни.

— Не забувайте також, що слово «пан» у советах — ознака буржуазного націоналізму, за що можуть і запроторити в Сибір.

— То ви також кажете, що нас пошлють у Сибір?

— Я не кажу, що вас відразу запроторять у Сибір. Я вам кажу, якщо будете необачні та виявлятимете правду про Канаду чи незадоволення Радянським Союзом і будете вживати слів та мови буржуазних націоналістів, одягатиметесь по-буржуазному, харчуватиметесь по-лісорубському, то зможете «відвідати» Сибір.

— Як довго нас там можуть тримати?

— Де? — Не зрозумів я їхнього питання.

— Скажімо, в нашому селі, коли там для нас праці не буде, а ми матимемо гроші на прожиток.

— Про це, я вам не можу сказати. Ваше перебування в селі залежатиме від вашого поведження й керівників села та наказів влади.

— Як саме й чому найперше від нашого поведження? — Здивувалися вони і попросили пояснити, не скриваючи й навіть не приховуючи гіркої правди.

— Залежатиме від вас самих, я вам уже про це говорив. У селі чи взагалі в СРСР ви мусите поводитися, як бездолені, зневажені та гнані канадським життям і порядками та взагалі капіталістами. Мусите бути задоволені всім тим, що ви бачите, чуєте, читаете в радянських газетах. Не вдягатися в новий і добрий одяг. Не вимагати кращих харчів, ніж тих, що мають селяни або продають громадянам Радянського Союзу по фабриках-кухнях. Не спекулювати, вірніше, не купувати по базарах для себе харчів чи чогось іншого, а задовольнятися тим, чим та влада спроможна забезпечувати населення.

— А коли нам не сподобаються такі порядки?

— Тоді вас примусять любити й шанувати соціалізм і «народоправні» порядки, якщо не в Сибіру, то принаймі в «отдалённых местах родины».

— А якщо ми не зречемося канадського громадянства?

— То залежатиме від канадського уряду. Якщо ви для канадського уряду варті громадяни, то він поробить заходи перед урядом СРСР, щоб вас, громадян Канади, не затримували там безпідставно. Коли, наприклад, будуть підстави, тобто вас піймають на базарі при покупці «незаконно» і засудять за спекуляцію, чи будете хвалити Канаду і вас засудять за пропаганду, тоді й канадське громадянство вам ні до чого. Поповнене «злочинство» на терені Радянського Союзу мусить бути покаране і кара відбута згідно «закону», з законом там, а не країни, якої «злочинець» є громадянином.

— То ви нам не радите їхати додому?

— Додому кожній людині бажається, і я б з великою радістю й задоволенням поїхав, але порядки, які існують у Радянському Союзі, мені зовсім не подобаються. Ви кажете, що в Канаді набідувалися досить, бо ви прогресивні робітники. Може вам там

буде й добре. Спиток — не вбиток. Доки сам не спробуєш, людям не повіриш. Так каже українська приказка. Маєте бажання та гроші на дорогу, поїдьте, але будьте обережні — порадив я закарпатцям.

Закарпатці довго між собою говорили пошепки, а потім знову звернулися до мене пояснити, що таке колгосп і навіщо в селі тепер так багато інтелігенції. Про колгосп я б їм міг вяснити просто та зрозуміло, але щодо сільської інтелігенції мене самого їхнє питання здивувало. Я спробував це питання обійти, бо хто знає, що там у їхньому селі москалі затіяли. Може заклали якийсь дослідне заведення, школу, підприємство, курорт чи щось інше й навезли туди своїх людей.

— Що таке колгосп? — Звернувся до них із запитанням і не чекаючи їхньої реакції, почав пояснювати. — Колгосп — це колективне господарство, або по-канадському сільська фарма.

— Ви ще добре пам'ятаєте ваше село? — Звернувся я з запитанням до них.

— Пам'ятаємо. — Відповіли вони одночасно.

— Був у вашому селі фільварок, або заможне господарство?

— Біля села був фільварок мадяра, а в селі були й дуки (заможні господарі).

— Ото ж, тепер у фільварку напевно осідок колгоспу, а по-господарствах дуків — його бригади. Окремих господарств, як ви їх знали, тепер уже немає. Вся земля фільварку та окремих господарів стала власністю колгоспу. Коні господарів, плуги, борони й тому подібне знаряддя для обробітку землі, збирання та обмолоту врожаю також є власністю колгоспу. Корови, вівці, кози, свині та навіть кури й качки господарів тільки частково усупільнені в колгоспі. По одній корові, козі, кілька овечок і курей з качками, господарі все ще мають на своїх господарствах. Біля хати також кожен господар має від півгектара до 75 сотих гектара городу. Господарі доглядають своє господарство й город після праці в колгоспі. Кожен господар, його дружина й дорослі діти кожного дня мусять ходити на працю до колгоспу; виконавши певну норму там, повертаються додому і потім доглядають своє господарство. За працю в колгоспі кожного робочого дня записують трудовні згідно з виконаною працею, а в кінці року потім колгосп нараховує оплату збіжжям, картоплею та грошима. Працювати в колгоспі — це майже так, як бути

робітником у канадського фермера, тільки що у фермера ви знаєте, скільки долярів має заплатити вам за кожний робочий день, а в колгоспі — усе в залежності від урожаю. Кращий урожай — більша оплата на трудодні. Гірший урожай — менша оплата на трудодні.

— По-вашому, колгосп — не таке то страшне діло, як ці Бандерині вислужники говорять. — Весело і дружньо загомоніли мої співбесідники-закарпатці.

— На початках колгоспної системи господарювання було так, що люди й мерли з голоду, а перед початком війни колгоспники вже мали хліба майже на круглий рік. Як там тепер по колгоспах, ви більше від мене знаєте, бо від родичів листи отримуєте, а я вже п'ять років не мав жодної вістки з дому. Ваші родичі якось там живуть, то й вам можливо доля всміхнеться. А от щодо інтелігенції у вашому селі, я сказати нічого не можу. Запитайте в своїх родичів, звідки та інтелігенція взялася і що вона там робить.

— Та я ось маю листа від брата, — озвався один із закарпатців, але, пошукавши по кишенях, листа не виявив. Вибачаючись переді мною він пішов з бараку по той лист, а ми тимчасом вияснявали, що таке трудодень, скільки той трудодень вартий, збіжжям, картоплею чи грошима. Навіщо державі «трудящих» постачати молоко, яйця, м'ясо, вовну та всяку дрібницю з приватного господарства та городу селян, коли вона може купити по твердій, наперед визначеній, ціні. Чому торгівля на базарі вважається владою як спекуляція та, взагалі, про щоденне життя колишніх селян-господарів, а тепер колгоспників. Закарпатець незабаром повернувся з досить довгим листом від його брата.

Лист був написаний місцевою говіркою і малописьменною особою, тому мені було дуже тяжко його читати. Але й не розуміючи всього, я вчитав, скільки грамів пшениці, проса, ячменю й картоплі дали з колгоспу колгоспникам цього села, де живе та працює брат цього закарпатця. Скільки коштує кілограм соли й літр гасу в їхній кооперативі. Скільки він із дружиною виробив трудоднів за минулий рік у колгоспі. Скільки йому коштувало, щоб купити державні облігації, заплатити подадок, виконати м'ясопоставку та різні дрібниці. Що таке грами, літри, поставки, облігації та взагалі слова, невживані на Закарпатті, в той час коли вони залишили село.

Коли я почав на папері вираховувати грами в кілограми, а кілограми переводити на канадські фунти, моя «математика» їм зовсім не сподобалася.

— Кілограм, тисяча грамів, а воно важить тільки два фунти. Навіщо таке велике число вживати? — Дивувалися вони.

— Навіщо брат купував на базарі м'ясо і постачав його державі? Чому сама держава не купила потрібне м'ясо на базарі?

Мої пояснення до написаного в братовому листі не переконували моїх співбесідників, але поступово викликали зневіру до влади трудящих, що заіснувала зі встановленням на Закарпатті радянської влади, і навіть у братове запевнення на початку листа, про те, що тепер жити і працювати в колгоспі багато краще й веселіше, ніж за панського панування чехів, словаків і мадяр. Коли мова в листі зайшла про інтелігенцію села, я не міг стерпіти, щоб не засміятися не так із моїх співрозмовників, як з їхнього брата, хоч і малописьменного, але розважного і дуже дотепного. Закарпатською говіркою тепер я передати написане в листі не можу, але в перекладі написаного в листі було приблизно таке: «Із тамтого боку Карпат до нас у село були прислали тільки дві родини інтелігенції, а тепер її розвелось цілого півсела. За панських часів ми бідували з вйтом, попом і крамарем, шинкарем-жидом чи по-теперішньому євреєм, а тепер кинь кия на собаку, а в інтелігента попадеш. Юра (прізвище) — голова колгоспу. Мій кузин Тимко — бригадир...» І так у листі вираховувалося кожного сільського «інтелігента» до керівника куроферми й ланкової біля кукурудзи.

Позбувшись веселого настрою й посмішки, споважнівши, почав пояснювати закарпатцям про ту сільську «інтелегенцію».

— У колгоспі кожен колгоспник мусить бути більше освічений, ніж раніше був у вашому селі пересічний господар. Господар на своєму господарстві орав землю, сів, збирав урожай, молотив його і тільки на базарі мусив знати ціну на свій товар, порахувати гроші після продажу його. Тепер колгоспник мусить щоденно знати, скільки він має виорати землі на трудовень, викосити якого збіжжя чи виконати норму будь-якої праці. Щоденно мусить перевірити, чи вірно йому записали трудовні на табелі за виконану працю. Мусить пильнувати відсотки жирности молока при здачі на приймальний пункт, щоб його не надуживали. Мусить читати газети й знати, що й коли сказав товарищ Сталін, коли його

запитає парторг або комсорг, щоб не потрапити у вороги народу за зневагу «рідного батька народного». Тепер колгоспник мусить знати, як і до кого написати листа, щоб «не пришили» йому пропаганди й агітації проти «влади трудящих». От, наприклад, ваш брат і пише: «За панських часів ми бідували з війтом, попом і крамарем-шинкарем... а тепер, її розвелось цілого півсела».

Ваш брат не написав, що за панської влади в селі був тільки дяк за вчителя, а тепер у селі два чи три вчителі. Ваш брат теперішню «інтелігенцію» в селі прирівняв до війта, попа та крамаря-шинкаря, а яка «інтелігенція» була з вашого війта, попа та крамаря-шинкаря ви за мене краще знаєте. У вашому селі, напевне ще не переміг колгоспний лад остаточно, тому тільки півсела «інтелігенції». У нас на підрадянській Україні, коли остаточно переміг соціалізм по завершенні стовідсотковою колективізацією села, то нарід і прислів'я був створив — «У колгоспі добре жить: один робить, два лежить».

Вечеряв я з закарпатцями в обезлюдненій харчівні, в дуже веселому й товариському настрої, доповнюючи поясненнями колгоспне господарювання й «совецькі» порядки. У неділю вранці, на похмілля, мало хто з лісорубів снідав у харчівні, то ми з закарпатцями за столами «розглядали» «совецьку» та колгоспну економіку й техніку до обіду. Після цього більшість лісорубів поїхали знову на пиво до містечка, а ми з закарпатцями переключилися на порівняння життя працюючих людей у Канаді та Радянському Союзі. Ще не пізнавши канадського життя, я не був певний у щирість закарпатців, але їм не перечив. Вони також мені повністю не вірили. Уважно вислухуючи, дивувалися, але не заперечували, як це вони робили в розмовах із галичанами.

У понеділок, як звичайно, лісоруби метушилися, снідали, набирали їжі в залізні скриньки на полуденок і поспішали на свої ділянки рубати ліс. Увечері, повернувшись з лісу, я вже на вході в табір зауважив якийсь занепокоєння. Біля будинку контори табору стояла чимала купа канадських фермерів, мовчки чекаючи на щось чи когось. У бараці новоприбулі-галичани метушилися біля своїх валізок і торб, не криючися зі своїм захопленням канадськими порядками й людяністю — їх передчасно звільнили з дворічного контракту праці в лісі для паперової компанії «Абітібі». Три закарпатці спокійно сиділи на своїх ліжках і чекали на четвертого їхнього друга та звук дзвінка біля харчівні, сигналу

для початку вечері. Після прибуття їхнього друга та вдарів кухаря в дзвінок звернулися до мене:

— Пішли, пане-брате, вечеряти, тобі нема чого радіти, що без праці залишаєшся.

Після вечері керівник табору офіційно повідомив нас про закінчення вирубування лісу в цьому таборі та про завтрашній наш від'їзд до містечка Бірдмор.

Закарпатці з чемности, можливо з прихильности до мене, запевняли мене, що говорили з керівником табору про приділення мене до їхньої бригади вивозити кіньми дрова з лісу на беріг річки для весняного сплаву, але він мав більше, ніж йому було треба, канадських фермерів із досвідом і вислугою. Джан, Жорж, Піт та Іваницького син мали моторову пилку й домовилися з керівником табору прорубати дорогу до річки для вивозу дрів, але прийняти мене в свою бригаду відмовилися, мотивуючи тим, що потім не зможуть узяти мене на джипа в поворотній дорозі додому, після закінчення праці. Джан, як ще був молодий хлопчина і недосвідчений у поведінці з людьми, сказав мені відверто:

— Тато сказали мені, щоб я завіз вас у ліс. Ми з Жоржом заради вас переїхали до цієї кемпи (табору), утративши заробіток. Тепер вам найкраще їхати до Вінніпегу, знайти собі якусь працю до весни, а навесні, якщо тато вас потребуватимуть на фермі, то напишуть вам листа.

У наймах, брат чи сват — не рідня! Канадські фермери за тисячі кілометрів приїхали в тайгу заробити собі грошей, а не опікуватися мною. Вистачить зароблених грошей у цій тайзі на залізничний квиток до Казанівського в Ошаву. Я вирішив, що поїду до Казанівського на пораду й розраду. Не вистачить грошей до Ошави, поїду до будь-якого міста пробувати щастя. І почав збиратися в дорогу.

Надвечір надійшла й моя черга вантажитися на автомашину. У містечку Бірдморі, виявилось, що компанія не спромоглася для мене й тих що приїхали зі мною на автомашині, виготовити розрахунок, тому примістили нас по п'ять осіб на кімнату в якомусь брудному дерев'яному будинку засміченому також блощицями та тарганами. Протестувати проти такого бруду, блощиць та тарганів не було перед ким, бо керівник табору повернувся назад. Наймати якесь інше помешкання на ніч я не мав

грошей. До того, містечко Бірдмор переважно заселене бідним тубільним населенням-ідіянами, що мешкає ще в гірших будинках, де примістили нас. Декілька дерев'яних будинків, що належали паперовій компанії, виглядали краще за будинки тубільців, були зайняті готелем, конторою та квартирами службовців компанії, тому ми мусили примиритися з блощицями та тарганами до ранку наступного дня.

За моїми підрахунками, я мав нарубаних 35 чи 37 кортів дров, за що мусив би мати більше, ніж 120 доларів заробітку. За харчі та помешкання, з мене мали б утримати не більш як 50 доларів. Але коли викликали мене в готель по розрахунок, тоді виплатили мені 46 доларів із центами.

Заїхавши добровільно в тайгу, без мови, без друзів, без розуміння обставин і відносин, я довго подумав над своєю долею, заховав гроші в кишеню, забрав свої валізки з брудного помешкання і попрямував на залізничну станцію. Купивши квитка до Ошави, гірко посміхнувся.

— Щось не відчуваєш ти, Грицю, твердої землі під ногами на американському континенті. Не народжується надія в твоєму серці щодо людяности, справедливости й добробуту під заокеанською демократією. Один земляк, ніби по щирості, позичив тобі гроші на дорогу, другий використав нагоду, спровадив тебе на безлюддя, а потім у тайгу. Виїздив ти з Бігару в пошуках праці й заробітку, з півсотнею доларів у кишені, а по трьох тижнях тяжкої праці, від'їздиш у невідоме з неповними п'ятнадцятьма долярами. Вірити «прогресивним» закарпатцям не бажається. Землякам-вороніжцям далі довірятися не можна. Чужина на американському континенті не подібна до європейської... Жартував один одеський жулик Віктор, що Америка — «страна чудес»... Через залізну завісу воно мабуть таки й правда.

ОШАВА

Ошава — не рідна мати, прийняти мене прийняла, але порадити мені не мала чим. Містечко з двадцятьма тисячами населення, розташоване за два кілометри від північного берега озера Онтаріо, тридцять кілометрів на схід від Торонта, понад королівським шляхом число 2 та між двома невеликими струмками — брід, який мовою тубільців-індіан називають Ошавою.

Майже через середмістя Ошави проходить Тихоокеанська залізниця, а за півкілометра на південь від неї — Національна. Від кордону Канади та Сполучених Штатів, від річки Ніягари до Ошави, перед початком другої світової війни, проклали двобічний (розділеній смугою землі) асфальтований шлях імени королеви Єлисавети.

Як на величину містечка, Ошава надто індустріялізована. Тут є виробня автомашин General Motors, дві ливарні, завод виробу буферів (бамперів) до автомашин, чинбарний завод, трубо-прокатний і кілька дрібніших підприємств. Більш як десять більших і менших готелів. Дві школи неповносередньої освіти (12 років навчання) й кілька короткотривалих курсів із вечірніми годинами занять.

Українці почали поселятися в Ошаві ще до початку першої світової війни, до цього часу в містечку населилося їх більш як дві тисячі осіб, з усіх частин України, всіх політичних і релігійних переконань та напрямків. Поселялися вони в основному на східній частині вулиці Блур і вуличках, що прилягають у цій околиці до Національної залізниці.

По вулиці Блур, в основному повиростали їхні церкви, домівки, крамниці та майстерні. Українці з зеленої Буковини в Ошаві були, мабуть, першими поселенцями, бо мали досить простору цегляну церкву св. Покрови, простору залю біля неї, немалу харчову крамницю та крамничку з речами першої потреби. Голова їхньої громади, Задорожний, мав майстерню для ремонту та встановлення нових печей для ogrівання хат і малих підприємств.

По сусідству з буковинцями були «прогресивні робітники», з досить великим будинком «Робітничого дому». Баптисти, п'ятидесятники та Свідки Єгови мали також чималі молитовні доми й будівельне підприємство Шевчука.

Деякі українці, що через якісь причини не примирилися з українцями релігійних напрямків та «прогресивними робітниками», тобто комуністами, «відійшли» в західну частину вулиці Блур, пристали до англійських протестантів, де проповідником був Яцентій. Там заклали чоботарську майстерню Музички і столярню Тихона Семенюка.

Українці, що прибули до Ошави після першої світової війни, а особливо після програної визвольної боротьби між буковинцями, баптистами, «прогресивними» та протестантами, над вулицею Блур побудували домівки гетьманців, націоналістів та Греко-католицьку церкву св. Юрія. До початку другої війни, гетьманці були найрухливішою організацією в Ошаві, але підчас війни канадський уряд порахував їх спільниками Гітлера — і вони фактично самоліквідувалися, залишивши опустілою свою домівку. Націоналісти перейменували свою організацію на об'єднання і продовжували визнавати своїм провідником Андрія Мельника, а домівки називати УНО. Греко-католикам, спершу в Ошаві, не пощастило через розпорядження римського папи про celibat попів, тому більша частина вірних на чолі з попом залишила греко-католицьку парафію й заклала Греко-православну, а згодом сама церква опинилась на дорозі імені королеви Єлисавети — і її мусили зруйнувати. Руйнування церкви св. Юра залишків церковної громади не розпорошило, тому будувати нову церкву св. Юра громада вирішила на північ від шляху ім. королеви Єлисавети. Таким чином, католики ніби відокремилися від основної маси українців у місті Ошаві.

В Ошаві було вже з півсотні й новоприбулих українців, різних віровизнань та політичних напрямків, а особливо націоналістів, що визнавали своїм провідником Степана Бандеру. Бандерівці були найчисленіші, найрухливіші, скоро «породичалися» з залишками гетьманців і перебрали їхню домівку під свою контролю і звідти провадили «війну» зі своїми таборовими противниками, що належали тут до УНО. Воювали вони також із «прогресистами». Підчас святкувань «прогресистами» «великої Жовтневої» революції новоприбулі, чи як їх в Ошаві називали,

Бандерині комсомольці, спіймали смердючого канадського тхора, сконку, і вкинули в наповнену людьми домівку «прогресистів». Сконка витратила свої «духи» підчас облави на неї Бандериними комсомольцями, тому великої шкоди «прогресистам» не вчинила, але канадська поліція, досліджуючи випадок зі сконкою, досить виразно попередила бандерівців про канадські закони поведінки не тільки з людьми інших релігійних чи політичних напрямків, але й людського поводження з тваринами. Відверту «війну» проти своїх противників бандерівці припинили, але від організації своєї власної політичної організації не відмовилися.

В Ошаву Павло Юрович Казанівський із дружиною Вірою потрапив випадково і майже підступно. Павло Юрович зі своїм братом Матвієм і з залишками армії Української Народної Республіки були інтерновані в Польщі. Матвій, старший віком і досвідченіший у житті, сподобав на Волині собі дівку, одружився й мав намір там осісти на життя. Павло не повірив у силу московських більшовиків, пристав до армії, що вирушала в так званий Зимовий похід, перейшов кордон Польщі й деякий час мандрував степами України з армією, а потім здезертував з неї та прибув нелегально додому у Вороніж. Тут були свої добрі знайомі та друзі по радянських установах та в околиці, діяли повстанці Ващенко. Павлові не тяжко було дістати легальні документи і згодом заховатися від влади в Харкові.

На Волині поляки не дали Матвієві засиджуватися — і він мусив із дружиною та дітьми емігрувати до Канади. Тут Матвієві як і мені, між земляками вороніжцями місця не знайшлося, тоді він послухавши дружини та її родичів пристав до релігійної секти баптистів, а ті допомогли йому поселитися в онтарійському містечку Сейнт-Катеринсі. Як брати Казанівські порозумілися між собою після другої війни, мені не відомо, але як я вже згадував, що Казанівський, не попередивши мене про виїзд до Канади і не питаючи моєї згоди, порозумівся з Ярошком і вислав мені запрошення (візу) на в'їзд до Канади, саме в той час, як самому Казанівському, хоч і біля рідного брата, доля не була такою ласкавою. По-перше, тому що Павло Юрович не послухав брата Матвія пристати до його одновірців, тому Матвієві «брати в Христі» відмовили Павлові Юровичу допомогти в розшуках відповідної праці, і він мусив іти копати рови під прокладання санітарної каналізації або на будову нових домів, за низьку

оплату, без навику до такої праці, а головне — тільки тимчасово. По-друге, його непевне становище використали прихильники націоналістів Мельника і, через своїх спільників в Ошаві, запропонували йому працю хормайстера світського хору при домівці УНО в Ошаві. Давали йому 50 долярів місячно з додатком помешкання і 10% за влаштування в домівці концертів, весільних прийнять і бенкетів з нагоди національних свят, народин дітей чи якихось інших громадських та особистих оказій.

Павло Юрович, залишив сина Остапа в Сейнт-Катеринсі, під наглядом брата Матвія, а сам із Вірою Михайлівною переселився в Ошаву. Оплати за його працю, в домівці УНО, Павлові Юровичу вистачило рівно на два місяці, а після того керівники УНО запропонувли йому членство в організації та працю на ливарні «Мальба».

Сусідня з УНО Греко-православна громада св. Івана Хрестителя, була більш численнішою, ніж УНО, й багатшою, тому запропонувала працю дяка та хормайстра світського хору при громаді на тих самих умовах праці, що й УНО, а доплату за христини дітей, вінчання, панахиди за померлих та похорони, по домовленню з настоятелем парафії, тобто попом. Павло Юрович залишився мешкати в УНОВському помешканні на піддашші в Грицька Сороки, працювати перейшов до Греко-православної громади.

Не попередивши Казанівських про моє неочікуване звільнення з праці лісоруба, напередодні Нового 1949-го року, я прибув до них зі своїми достатками в Ошаву. Павло Юрович і Віра Михайлівна вітали мене, ніби рідного сина, з поцілунками та сльозами, і примістили мешкати з ними на горищі в Сороки. Але, коли кинулися шукати мені якоїсь праці, щоб я міг заробити хоч собі на прожиток, натрапили на немиле становище. На біржі праці, з допомогою настоятеля Греко-православної громади отця Мельника, мене оформили, як новоприбулого і постійного мешканця Канади, але якоїсь праці для мене, навіть отець Мельник не міг «виторгувати» на біржі.

На прохання Казанівського, о. Мельник затратив два дні, возивши мене по більших і менших підприємствах Ошави, але всюди відповідь була тотожна — наразі наше підприємство звільняє своїх робітників, бо застій в економіці Канади. Будемо потребувати робітників, не забудемо покликати.

Задорожній, православний християнин, не так потребує помічника в своєму підприємстві, як приймака до дочки-одиначки. Коли б не розголошував я про своє одруження, про милу золотоволосу дружину й дочку, можливо б і мав хоч тимчасовий заробіток на прожиток у Задорожнього, але поспішився з розголошенням і сам собі нашкодив.

До Шевчука на будівництво хат нема чого й показуватися, якщо не пристанеш до його одновірців.

З Музичкою я б міг досить вигідно чоботарювати, якщо б тільки вихрився у протестанти або хоч подавав надію, що прихильно ставитимусь до його племінниці Катерини. Вона, як і я, новоприбула до Канади з таборів Ді-Пі в Німеччині. Має в Ошаві рідного батька і невірного чоловіка Миколу Коваленка, мого земляка з Сумської області. Батько відмовився від Катерини, коли вона не послухала його й не пристала до «прогресивних», а послухала дядька Музичку та стала в домівці УНО виголошувати «промови» про брутальність та жорстокості москалів під час окупації Галичини в 1939-41 роках. Але тому що Катерина малописьменна, а ще менше умово розвинута, то в своїх «промовах» наговорила більше недоречностей, ніж голої правди, навіть самі члени УНО почали її обходити.

Коваленко небагато розумніший за Катерину, забажав використати її, щоб емігрувати до Канади, пообіцяв їй одружитися з нею в Канаді перед її від'їздом із табору в Німеччині. Музичка постарався за дозвіл в'їзду Коваленка в Канаду, а Коваленко в свою чергу згодився взяти шлюб із Катериною, прибувши до Музички. До весілля Коваленко, як і належить засватаному молодому, вдавав закоханого в свою майбутню дружину. На весіллі, що йому й Катерині влаштував Музичка в домівці УНО, Коваленко з подякою приймав весільні подарунки. Але, коли прийшло до шлюбного ложа, Коваленко відмовився лягати спати на одному ліжку з Катериною. Розгнівана, вона наробила гамору в помешканні й вигнала «законного мужа», напівроздягненого, на вулицю. Перестрашені, господарі хати покликали міську поліцію, а та, не знайшовши пошкодження в помешканні й на тілі Катерини, не заарештувала Коваленка. Залишили його на вулиці безпорадного, аж сусідка Чирчиха зоглянулася над ним та взяла його до своєї хати. Чирчиху покинув чоловік через подружню зраду. Її дочка Софія повила дочку, не будучи певною, хто доччин

батько. Коваленко прижився в Чирчихи не то приймак, не то рентівник помешкання. Катерина, втративши надію на повернення до неї законного чоловіка, переселилася до Музички. Праця мені для прожитку потрібна, як вода для риби, але робити якісь поступки чи обіцянки Музичці, в мене не вистало сумління, тому й чоботарювати з ним не можу.

Тихон Семенюк не має в Канаді ні жінки, ні дочки. Має двоповерхову хату, столярську майстерню з модерними машинами та знаряддям. Радо мені показує свої машини та знаряддя, навіть дозволив мені з обрізків дерева змайструвати в його майстерні табуретку та столик, але будь-яка почата розмова з Тихоном завжди зводиться до євангельської «правди» та прикладів із його особистого життя.

— Я, як і ти, в старому краї мав дружину й дітей, але дурний був. Спершу була депресія, грошей не мав спровадити дружину, а з початком війни грошей заробив, але через війну стягнути дружину не міг. Коли мав нагоду тут одружитися з гарною молодницею, піп став на перешкоді: «Те, що Бог з'єднав, людині гріх роз'єднувати, раз повінчаних людей вінчати не буду і в гріху жити не дозволю своїм парафіянам».

— Піп мені тут дурив голову одним, а дружина в старому краї не слухала попів, одружилась і має тепер нову родину, а Тихонові на старість нема з ким долі ділити. Не слухай і ти попів та нечесних людей, пристань до нашої громади, матимеш працю, матимеш відповідну дружину й житимеш по-людському. Наш пастор Яцентій — дуже розумний провідник і людяна особа. Між членами нашої громади є заможні й підприємчиві люди.

Послухати Тихона заради праці й заробітку на прожиток означатиме зробити неприємність Казанівському, це може пошкодити його праці в православній громаді. Крім того, я отримав листа від Ярошки, в якому був і лист від сестри Катерини. Катерина здогадалася, що написаний лист мною, а не Оленою Семенівною, але про це не згадує, а дякує Олені Семенівні за повідомлення про мою смерть підчас бомбардування Берліну та оповідає новини, які сталися підчас війни між моїми ближчими родичами.

— Ми з сином Володимиром та Гришкова дружина Олена з дочкою щасливо пережили війну, а тепер працюємо в колгоспі. До Гашки повернувся з війни чоловік Іван. Варочка з сином

мешкає тепер у Конотопі. Петро Марченко повернувся з війни калікою, а Іван загинув на фронті.

Катеринин лист без зайвих слів мені ясно дав до зрозуміння, що мене на Батьківщині чекають, але умови, які там зараз існують, не дозволяють на відвертість. Українська Ошава зі своїми церковними та світськими організаціями, навіть окремі особи, ближчі й дальші земляки, для мене відповідної поради й розради не мають. Як вийти з важкого фінансового та життєвого становища, треба якось думати самому.

ДРІЗД

Третій місяць живу на ласці Павла Юровича й Віри Михайлівни Казанівських. Третій місяць блукаю вулицями й перевулками Ошави, ніби ледачий бродяга. На біржі праці та сама одна відповідь: “Nothing for you” (для тебе нема нічого). Приватно з чужинцями ще не можу порозумітися, а українці за можливу допомогу бажають вивернення моєї душі, викривлення мого сумління, зречення принципів мого життя, заради чого я пішов блукати світом. Спробував заробити кілька долярів дописами до газет. «Новий шлях» навіть скоро видрукував мою статтю «По вагонах демонів» — на самому початку другої сторінки, але замість гонорару за статтю, редакція прислала мені «збіркову листу» на фонд видавництва газети.

Залишок грошей від заробітку лісоруба, по п'ятакові на проїзд автобусом, по четвертакові на тарілку підчас збірки в церкві, добровільною пожертвою на якусь українську імпрезу в українській домівці, «витрусився» до останньої копійки чи, по-канадському, до centa.

Дружба з Євгеном Лисицьким, у мене також не рівна. На автобус, у середу та п'ятницю до одногодинної науки англійської мови в місцевій школі, Євген платить п'ятака й за мене. Євген палить цигарки і не скупиться почастивати й мене. Після лекції англійської мови, Євген бажає зайти в готель на склянку пива, відмовляти товариства Євгенові майже не можна, а заплатити за пиво в мене нема грошей. Євген дуже милий і товариський хлопчина, хоч фізично й недорозвинутий та з пошкодженням зором, на три роки молодший за мене. У Євгена в Ошаві — батько, мати, одружена сестра з Дмитром Петровським та їхні дві малолітні дочки. Дещо старша сестра за Євгена, Надія працює по контракту в лікарні умово хворих у місті Кінгстоні, за 200 кілометрів від Ошави. Мешкає Євген із родиною на подібному піддашші, як і я з Казанівськими в одного «прогресивного» буковинця. «Прогресивний» буковинець постарався й за працю

Євгенові на чинбарні (в Ошаві називають це підприємство шкіровнею). Праця для Євгена не посиљна, брудна, а випари вапна й дубильних речовин навіть шкідливі для здоров'я, але Євгенові якось треба утримувати фактично дві родини, хоч доки знайдеться якась праця для батька та «братки» Дмитра. Від вапна й мокрих шкір, у Євгена шкіра на обох руках потріскалась до самих ліктів, але він живе в Канаді чесно, а я «паразитую».

Отак, блукаючи по Ошаві, ніби бездомний собака, натрапив я в одній глухій вуличці на високого, плечистого чоловіка у замашеній оливою чи якимось брудом уже досить подертій куртці. Піднявши покривало над мотором, також забрудненої і досить пошарпаної автомашини, він крутив заводною ручкою, щоб завести мотор, і голосно сварився на нього чи на когось невідомого, англійсько-українською мовою. Мотор час від часу фуркав і чмихав клубками диму, але не заводився. Мене зацікавила не стільки постать надто огрядного дядька та його турботи з мотором, як сам вигляд автомашини, що нагадав мені кінофільм з участю Чарлі Чапліна, бачений ще до голодомору 1933-го року.

Перейшовши вулицю, я зайшов із-заду автомашини, щоб не звертати дядькової уваги на себе та й почав пильніше придивлятися до її коліс із дерев'яними спицями та високого кузова з невеликими віконцями у верхній частині дверей, з невеликою скринькою замість багажника. Зауваживши розбите скло в задній частині кузова, зіп'явшись, я через скриньку-багажник заглянув у середину кузова і, побачивши там безладдя й відчувши задуху прілі, згадав Гоголеву повість про московського барина Плюшкина. І від баченого та подуманого сам до себе розсміявся. Аж зирк — біля мене стоїть із заводною ручкою в руках здоровений дядько, також з усміхом на обличчі.

— Вас, ледарів, наїхало сюди до чортової матері, швендяєте без діла вулицями та з бідних людей наслідуетесь! З чого тут сміятися, коли мотор не хоче стартувати? (розпочинати працювати). Мені світ не милий, а ти зуби вискалив! Іди-но потримай мені хоч за дріт, може у двох застартуємо. — Не то картав, не то наказував мені цей дебелий дядько досить поправною українською мовою.

Дядько оригінальний з вигляду й поведінки. Його машина — не з тих, що тепер їздять вулицями та які я бачив у своєму

житті на дорогах європейського та американського континентів. Заняття, крім швендяти вулицями Ошави, я не маю, тому з задоволенням погодився допомогти дядькові.

Пояснивши мені, за який дріт смикати, коли він крутне заводною ручкою, дядько взявся крутити нею, але мотор далі тільки чмихав клубами диму, а працювати відмовлявся. Я замінив дядька біля заводної ручки, але мотор далі вперто чмихав і не заводився.

Дядько, знайшовши відповідні ключі в скринці-багажникові, взявся викручувати запальні свічки з мотора, чистити їх і перевіряти, а тим часом завів зі мною розмову про новоприбулих, які не звикли до тяжкої праці, та про їхніх покровителів самогонщиків, розпусників і брехунів. Хто цей здоровило-дядько та чому він такий обдертий, забруднений і неприхильний до новоприбулих українців, а тим більше їхніх «покровителів», що торгують самогонкою, займаються розпустою та брешуть, я не знав і не розумів.

— Я вже третій місяць ось блукаю вулицями Ошави, в пошуках праці, був у церкві та в домівках, але ніде не бачив п'яних новоприбулих, а тим більше не чув, щоб хтось торгував горілкою.

— Бо в тебе грошей нема! — Незадоволено на мене чи на чергову свічку з мотора сердито озвався дядько. Трохи помовчавши, додав: «Ті, що приїхали тепер з Європи, за працею не розглядаються, а тільки за грошима».

— Без праці грошей не мають і в Європі, й тут. — Висловився я незадоволено, відчуваючи неприхильність цього дядька до мене, як новоприбулого.

— Можливо ти й не такий, — сказав дядько якимось лагідніше, закрутивши останню очищену запальну свічку до мотора, — але я ваших новоприбулих добре вже знаю. Мені робітника по заріз потрібно, 20 долярів на місяць платні, помешкання й харчі. Ти думаєш, хтось погодився в мене працювати?

Дядько наказав мені знову смикати за дротину, а сам, узявшись за заводну ручку, крутнув нею з усієї сили. Мотор спершу зачмихавши клубами диму, почав ритмічно гуркотіти. Дядько спішно зачинив покривало мотору, всівся за керівницю, відчинив шибку у дверях і крикнув мені на від'їзді:

— Потребуєш праці, то звернись до Дрозда!

Про пригоду зі здоровилом-дядьком на вулиці Ошави я

спершу похвалився Євгенові, але він про Дрозда десь і щось чув, але напевно пригадати не міг. Казанівський також чув таке прізвище в Ошаві, але хто той Дрізд і де його розшукати, порадив мені звернутись до Музички.

На мою згадку про Дрозда, Музичка чомусь на мене розгнівався, назвав мене дурнем, що пов'язуюся з такими людьми, як Дрозд, але не пояснив, що Дрізд — його свояк, а він має з ним свої власні порахунки.

Тихон Семенюк був ще більше неприхильний до Дрозда й наговорив мені про нього справжніх «страхів на ляхи».

— Дрізд — шахрай із шахраїв, злодій із злодіїв, брехун із брехунів. З дому (з Волині) він утік через замішання в якийсь грабунок чи навіть морд. В Ошаві Дрізд під поліційним наглядом за злочинство та ошуканство. Між українцями Дрізд заборгований позичками, незаплатою за працю, за неповернені позичені речі... Якби в Дрозда не дурна дружина, що втримує його при житті своїм заробітком у міській пральні, Дрізд давно б уже околуб із голоду! — Запевнив мене Тихон Семенюк.

Чи справді Дрізд такий кепський і навіть небезпечний чоловік, я перевіряти не збирався. Його вигляд та його автомашина не були запереченням Музиччиного й Семенюкового ставлення до нього, тому я занедбав думку перевірити можливості праці й заробітку в Дрозда.

Мої релігійні переконання, основані на науці батька й матері, трохи були зневірилися після випадку з «отцем духовним» у таборі Ді-Пі в Штадштайнаху, але я непохитно вірив у Бога, як про це написано в Святому письмі — Євангелії та в чесність попів, що на основі цієї книжки служили Богослужбу й навчали людей християнських звичаїв і правди. Як християнин і як майже син дяка Казанівського, в першу неділю посту, підчас Богослужби в церкві св. Івана Хрестителя, коли парафіяни ставали в чергу перед отцем Мельником на сповідь, приєднався до них і я. Будучи певним науки батька й матері, як відповідати на сповіді священникові, коли він запитає про гріхи, я приготувався до відповіді.

Надійшла моя черга. Я, перехристившись поцілував Євангелію, приклав два пальці на край Євангелії й нахилив голову для накриття її патрахілею. Отець Мельник, накривши мою голову, не запитав мене про моє ім'я та мої гріхи, а почав наказувати мені,

як я маю поводитися в Ошаві та що маю робити.

— Тобі вже час подати заяву про прийняття тебе в члени нашої громади та осісти в Ошаві. — Сказав він повчально. — Перестань обтирати стіни по домівках оунівців та бендерівців. Не спілкуйся більше з богохульниками Музичками та Семенюками. Знайди собі старшу дівку, або вільну молодицю, одружися з нею і не будь причиною непорозумінь між подружжями нашої громади.

— Отче! — Обізвався я з під патрахілею. — Я маю вдома дружину й дочку...

— Я в тебе не питаю, що ти маєш удома — перебив мене отець Мельник. — Я тобі кажу, як ти маєш поводитися в нашій громаді, коли бажаєш мешкати в Ошаві. До того, ти зі своєю дружиною не вінчався, а тому твій шлюб у Канаді не дійсний. За тиждень, я бажаю мати твою заяву про прийняття тебе до громади, а після того прийдеш до мене на сповідь.

Сперечатися в церкві, під накриттям патрахілі з отцем Мельником, я не став. Не сповіданий я до причасття не пішов. Вийшовши з церкви св. Івана Хрестителя, після закінчення Богослужби, не пішов я з Казанівськими на їхнє помешкання на піддаші в Сороки, а пішов вулицею Блур на схід до церкви св. Покрови, де парафіяни-буковинці порадили мені розшукати Дрозда без будь-яких прикрих зауважень щодо нього.

Дроздове господарство знаходилося у недалекій віддалі від буковинської церкви св. Покрови за залізницею в напрямку озера Онтаріо над дорогою Рітсон (Ritzon). Хата в Дрозда двоповерхова, з широким ганком на вулицю, розрахована на дві родини, або на досить численну одну родину, і ще не зовсім закінчена. Нема ще східців на ганок, вхідних дверей із нього, хідників біля хати й так званих тут "storm windows", тобто вікон, що ставляються на зиму для затримання тепла в хаті, а влітку міняються на решітки, що недопускають в хату мух та комарів. Під'їзд із дороги до хати широкий і всипаний ще тільки щебенем. На під'їзді стоїть мені вже відома «музейна» автомашинка, двоє інших авт, двоє збочених вантажних авт. А в кінці під'їзду та за хатою на городі видно мотори, колеса й різні частини побитих чи порозбираних автомашин, що лежать у безладді. Через дорогу від Дроздового господарства — площа гектарів з два, завалена купами старих стояків, дощок, шелівок, дверей, вікон та різного будівельного

матеріалу, правдоподібно з розібраних старих будинків чи будов. Частина цього будівельного матеріалу вже звільнена від цвяхів та бруду і поскладана згідно з розміром і товщиною в штабелі, покритивана листами бляхи й фанери, але більша частина лежить у безладді.

Оглянувши Дроздове господарство з дороги та, переконавшись, що Дрозд не такий злидар, як про це мені говорив Тихон Семенюк, а чи він злодій, брехун та негідник, вирішив переконатися, як то кажуть на власній шкірі, я постукав у бічні двері Дроздової хати. На мій стукіт собаки зчинили в хаті гавкотню, ніби в справжній псарні.

— Пал! Пал! — Почувся Дроздів голос, десь із глибини хати. — Шарап, Пал! (замовчи, Павле!) ще голосніше крикнув із глибини хати Дрізд — і собача гавкотня вщухла. По кількох хвилинах мого чекання біля Дроздових дверей вони поволі відчинилися, два невеликі собачки вискочили з них і почали обнюхувати мене, потім появилася в дверях постать Дрозда із собакою (завбільшки з піврічне теля) на ланцюгу.

— А-а, це ти!? — Озався Дрізд не то здивовано, не то зрадівши. — Я так і думав що ти не з тих, що приїхали сюди байдики бити. Заходь, заходь до хати, — сказав надто голосно Дрізд і, покликавши тих двох цуциків, що обнюхували мене, пішов сходами до хати, не зачинивши вхідних дверей.

Зачинивши за собою двері, я відчув, як це й буває від соняшного світла навесні, що мені засліпило очі. Забрало кілька хвилин, доки я призвичаїв свій зір у темряві й роздивився, на які сходи мені треба ставати, щоб іти до кімнати, куди зник Дрізд зі своїми собаками.

Кімната, в яку я зайшов, була простора і призначена на кухню для досить великої родини. Два малі собачки лежали спокійно під столом, а за столом уже сидів Дрізд, споживаючи якусь їжу. Рядом із ним сидів на підлозі телятоподібний собака і, незадоволений моєю присутністю, гарчав. На моє побажання доброго дня господареві, Дрізд якось кисло посміхнувся та, наказавши Палові мовчати, обізвався до мене з запрошенням до обіду.

— Будеш обідати?

— Дякую! — Відповів я йому, хоч мій шлунок був не від того, щоб укинути в нього для перетравлення. — Я прийшов до вас не

обідати, а довідатися про працю, що ви мені ніби обіцяли.

— Кажуть, Дрізд — дурак, але він добру людину зразу відрізнити від поганої. Звичайно, в мене праці для тебе вистачить на ціле твоє життя, аби не лінувався! — Вигукнув задоволено Дрізд. Наказавши собаці йти геть від нього, запропонував мені сідати до столу на полуденок. Розігріта квасоля з бляшанки, хліб і молоко — полуденок на калорії не кепський, а на мій не так то й ситий шлунок прийнятний. Тим більше, що полуденок запропонований мені особою, про яку я в Ошаві не чув жодного доброго слова.

Моє домовлення щодо праці в Дрозда було коротке й зрозуміле. Робитиму, що скажуть, і так, як цього потребуватиме Дрізд. За мою працю, матиму харчі, помешкання та 20 доларів грошима на місяць. Реченець моєї праці не обмежений, заплата в кінці кожного місяця. Мешкати я буду на другому поверсі, в кімнаті зі старшим чоловіком, що працює в бригаді збирачів сміття в місті. Простора кімната ще не пофарбована, а двері до неї належно не припасовані, але світла й чиста. Ліжко старшого чоловіка біля однієї стіни, а моє біля протилежної. Про мого майбутнього співмешканця кімнати Дрізд висловлюється дуже прихильно.

— Мешкати з ним тобі буде вигідно, — запевняє мене Дрізд. Він наш чоловік, українець, і не пошкодує вгостити тебе пляшкою пива. Працює він для міста і досить добре заробляє, а що деколи приходиться додому п'яний, тобі шкоди не буде, він не бешкетник.

Моя праця в Дрозда, в основному, буде зосереджена на допомозі йому при догляді худоби на фермі, що знаходиться кілометрів за два від його господарства за річкою Ошавою. При ремонті автомашин, що стоять на під'їзді та упорядковуванні будівельного матеріалу на його «лісосклепі» через дорогу, до настання весни. З настанням весни, ми з ним розпочнемо ремонт його будинків, що знаходяться майже в усіх кінцях містечка.

— Зі мною, — запевняє мене Дрізд, — не тільки переживеш теперішнє безробіття, але й заробиш грошей та навчишся будувати й ремонтувати будинки. Кваліфіковані робітники на будівництві в Канаді дуже потрібні, добре оплачуються.

Моє домовлення з Дроздом про працю й помешкання Казанівським зовсім не сподобалося.

— Голубе ти наш! Трохимовичу! Ти що надумав? — Здивувався

Павло Юрович, не дослухавши до кінця мого пояснення про домовлення з Дроздом. — Та хіба ми тебе з Європи сюди тягнули, щоб запроторити тебе в тайгу, а тепер у батраки до того пройди світа?! Тісно нам тут на цьому горіщі, ми вже з Вірою Михайлівною ходили торгувати хату. Купимо хату, буде досить місця для нас і тебе, а за працю не журися. За місяць-два надійде весна, праці буде, аби тільки здоров'я та м'язи витримували. Я не попередив тебе, щоб на сповідь не йшов, не порадившись зі мною, але це нічого, я з отцем Мельником цю справу полагоджу. Тут і справді піп становий, генерал і губернатор, але ж і я тут не свинопас. Тобі дощ за шию не крапає і на ліжку боки не обмулюєш. Почекай! Не поспішай з козами на торг, коли на торговищі люди з чередою корів. — Радив мені Павло Юронич, але здалось мені, що буде краще для мене і навіть для Казанівських, коли я піду працювати й мешкати в Дрозда. А коли вони куплять хату, а я знайду якусь іншу працю, тоді повернусь мешкати до них. Радились ми щось годин зо дві, але наостанку прийшли до згоди — і я пішов ночувати до Дрозда.

Після сніданку, Дрізд завіз мене на ферму своєю лімузиною (так він називав своє старе авто й запевняв, що воно було зроблено спеціально для власника виробні автомобілів ув Ошаві і згодом коштуватиме кілька тисяч доларів). Ферма розташована на правому стрімкому березі річки Ошави, площею, мабуть, більш як двадцять гектарів. На фермі — досить великий мешканевий будинок, виарендований двом родинам. Двоповерхова велика будівля, що першим поверхом служить стайнею для корів, а другим поверхом — сіновалом. Біля стайні — розлога кошара з досить міцною огорожею, а зразу за кошарою — джерело доброї питної води. На фермі щось більш як два десятки однорічних бичків і теличок, чотири дійні корови, яких доять орендарі будинку, а що роблять із молоком, я так і не довідався за час моєї праці в Дрозда. Та й взагалі, я мало розбирався, що саме належить Дроздові, а що він у когось орендує чи тільки доглядає.

Дрізд запевняв мене, що він власник цієї ферми, а вона за рік-два вартуватиме не менше одного мільйона доларів, а всезнайки підсміхалися з моєї легковірності, мовляв, слухай та вір у Дроздові байки, то й без штанів залишишся. Дрізд доглядає чужу худобу за борги.

Друга ферма, яку я оглядав із Дроздом, знаходиться

кілометрів за десять на північний захід від Ошави. На фермі — мешканевий будинок, що також орендують дві родини югославців. Стайня для худоби й кілька менших будинків у доброму стані, але не використовуються. На терені ферми — чималий ставок із дикими качками на ньому і правдоподібно рибою та кар'єр гравію в стані консервації чи під забороною добування. Яка велика площею ця ферма, я не цікавився, а про видобуток гравію Дрізд дав мені до розуміння, що це не моє діло,

Скільки в нього власних, переважно старих і в занедбаному стані житлових будинків в Ошаві, або під його наглядом, я за короткий час праці в Дрозда не довідався. У трьох чи чотирьох будинках ми з ним виправляли перекошені двері та вставляли шибки у вікна. В одному занедбаному й порожньому будинку ми поправляли та прибивали дошки на вікнах і дверях, у другому подібному будинку, копалися щось днів зо три, намагаючись спустити воду з підвалу, але виявили що санітарна труба розбита чи заткана на міській власності, де копати власникам будинків не дозволено. Залишили розпочату працю не закінченою.

Два дні Дрізд випозичав мене жидові, що підбирав по місту різне непотрібне міщанам і підприємствам залізяччя і продавав його на ливарні. На яких умовах жид домовлявся з Дроздом про мою працю в нього, мене не цікавило. Але коли після закінчення збирання залізяччя по місту пізнього вечора жид дав мені першого дня вісім долярів, а другого десять, я про це сказав Дроздові, бо я домовлявся про працю та оплату з ним, а не з жидом. Дрізд мені виразно сказав, що порахуємося наприкінці. До кінця місяця я в Дрозда не добув, бо мене покликали з біржі на працю в ливарню Фітинг (Fitting Foundary). Ливарня отримала замовлення на свої вироби з Бразилії та Аргентини і потребувала більшої кількості робітників. Євген Лисицький залишив працю на шкірковні й перейшов працювати на ливарню. З Євгеном ми тепер не тільки товаришували, парубкуючи, але й працювали на одному підприємстві та на одній зміні. Крім того, ми без намови й дискусії, вважали всі «перегороди» та розмежування між українськими організаціями в Ошаві за негідні української єдності, а тому й вільно почувалися в домівках політичних організацій та в церквах і молільних домах і до жодної організації в члени не приставали.

На святі Матері ми з Євгеном молилися в церкві св. Покрови,

а на так звану в Канаді «академію», тобто святкові збори й танці з випивкою та закускою пішли в домівку УНО. Після зборів громадян і деклямації та співу дітей, ми пішли в підвал домівки, там за пляшкою пива «політикували» і зайшли в суперечку, хто вірніший ідеї визволення України — мельниківці, бендерівці, гетьманці чи тільки грекові й не грекові християни. Мене особисто почали обвинувачувати в нелояльності до української справи визволення. Крім того, ще й приточили моє спілкування з Дроздом.

— Тебе попереджували, що Дрізд — обманець, брехун і злодій. Ні! Ти думав, що ти розумніший за нас. Чи заплатив тобі Дрізд за працю хоч погнути центом?

Я боронився тим, що в Дрозда я не перепрацьовувався. Дрізд мене працюю не виснажував. Харчі в Дрозда не такі, як у тещі в гостях, але я принаймі мав сніданок, полуденок і вечерю — не голодував. Спав не в собачому лігві і не з тарганями та блощицями. Крім того, я в Дрозда заплати не вимагав, бо працював не повний місяць, як було домовлено.

Мої противники в суперечці не тільки з мене кепкували, але й страшили, що, мовляв, дізнається Дрізд, що в мене вже в банку є гроші, то в суд на мене подасть за недотримання умови. Щоб не бути перед моїми противниками, як то кажуть, голослївим та й самому щоб не сумніватися в нечесності Дрозда, я попрохав Євгена бути моїм свідком. Однієї неділі пополудні ми пішли до Дрозда за моїм розрахунком.

На мій стук у двері, собаки, як звичайно, підняли леміт. Але коли я обізвався, Пал пізнав мій голос і заспокоївся. Він же заспокоїв своїх спільників. Дрізд зрозумів по поведінці собак, що біля дверей не ворог і не чужак, голосно відкликнувся з кухні про дозвіл нам зайти до хати.

— О! То це ти? — Відгукнувся Дрізд із-за столу, не чекаючи нашого з Євгеном привітання. — А я вже про тебе й сумнів мав. Домовлятися приходив ніби й чесним чоловіком, а от розраховуватися з Дроздом по чесному не забажав.

— От бачите, ваші сумніви були даремні, — сказав я, відчуваючи сором перед Дроздом.

Поговоривши про буденні справи, Дрізд поцікавився, де я тепер мешкаю, з ким товаришую, скільки заробляю на ливарні. Довідавшись, що на ливарні я заробляю за два дні праці те, що

заробляв у нього за місяць, Дрізд не образився й зауважив:

— Заробіток у тебе тепер добрий, але чи в тебе вистачить здоров'я дотягнути до моїх літ на ливарні, про це треба подумати.

Дроздиха, невеликого росту, дрібна і худа жінка, непривітна до свого чоловіка й чоловіків узагалі, з якоїсь причини, вгостила свого чоловіка та мене з Євгеном чаєм і тільки що принесеними донатами (бублик — не бублик, але кругле з діркою і глевкувате тісто, засмажене в олії). За чаєм і дружньою розмовою ми з Дроздом просиділи в його хаті за столом майже до сутінків вечора, коли тоді він, розшукавши якісь помітки на стінному календарі, почав розрахунок зі мною.

— Ми домовлялися з тобою за 20 долярів на місяць, — сказав він, усівшись знову за стіл із куснем паперу та олівцем.

— Так. — Підтвердив я.

— Ти працював і жив у мене двадцять п'ять днів.

— Напевно не знаю, — сказав я по ширості й додав, що мені в центах розрахунок не важливий.

— Тобі то не важливий, а мені важливий, — буркнув Дрізд і почав олівцем на папері робити розрахунок і пояснювати. 20 долярів на місяць — це буде 66 центів на кожний день, але ми будемо рахувати 67. 25 днів по 67 центів — це буде 16 дол. і 75 центів. Ти ж також умієш рахувати? — звернувся він до мене, лукаво підсміхнувшись.

— Я вам вірю.

— Добре, — згодився Дрізд. — Але ж ти в мене жив, а два дні працював у жида. Скільки тобі заплатив жид?

— Одного дня дав вісім долярів, а другого десять.

— А хіба я тобі не казав, що ми чесні з тобою люди?

— Через те я й сперечався в домівці УНО, що ви чесний чоловік.

— Дякую тобі, що хоч ти мене розумієш і борониш моє чесне ім'я перед ледарями та п'яницями, але все таки ти мені ще винен доляр з кводром (четвертаком).

— За що? — Вирвалося в мене знаenzaцька питання.

— За те, що ти в мене жив, а працював і гроші заробляв у жида, а тому в мене з тобою й розрахунок такий: я тобі винен 16 дол. і 75 центів, ти мені винен 18 дол. Різниця між нашими боргами — один доляр і кводер, — пояснив Дрізд.

Євгена наш розрахунок із Дроздом не на жарти розсмішив, але я сприйняв Дроздів розрахунок як реальне наше домовлення і, знайшовши в гаманці доляря з четвертаком, виклав перед Дроздом на стіл, подякував йому, перепросив, що не прийшов раніше розрахуватися й попросив, щоб він підписав той папірець, на якому обраховував наш розрахунок.

— А то навіщо? — Поцікавився він. — У суд на мене поскаржися?

— Я ж вам казав, що ми з Євгеном у домівці УНО вашу чесність боронили, от я й мушу мати наявний доказ. Дивіться, невіри й наклепники, та вчіться, як треба домовлення дотримуватися. Дрізд навіть мені пару центів переплатив, щоб була кругла сума, а ви намовляєте на нього небилиці, мовляв, він шахрай із шахраїв, злодій із злодіїв, брехун із брехунів, а він у дійсності хоч і бідний, але чесний, коли з ним чесно поводитися.

— А коли нечесно? — Все ще, не стримавшись від сміху, запитав Євген.

Про те ми з Дроздом того разу не стали розмовляти.

ПАВЛО ЮРОВИЧ КАЗАНІВСЬКИЙ, КАЦАП

Ливарня «Фіттинг», міститься майже на самому середмісті Ошави. Двоповерховий, цегляний будинок від вулиці Брус ніяк не зраджував, що в дворі за ним були низькі, закурені й довгі будинки ливарні, з двома плавленнями заліза. Мене призначили в бригаду гартувальників заліза на так званий «беккен флор», тобто по нашому — черені. Два старші й розтовстілі поляки знімали скриньки з підвісної колії з різним литтям для водопроводів і зсипали його в чавунні, чотирикутні форми, пересипаючи лиття піском та дрібненькими камінцями. Форми, по чотири, ставили на днище і накривали покришкою, щільно обмазувалися глиною, а потім невеликим трактором із рогачами засували в піч гартуватися. Витягнуті форми з печі, з гартованим залізяччям, ми з поляком Йосипом, перекидали ломачами й вибирали з них вилами залізяччя у скриньки та ставили їх на візки підвісної колії. Перед полуденком та перед кінцем праці ми мусили йти до доменної печі та ковшами розвозити розплавлене залізо поміж робітниками, що виготовляли форми. Праця тяжка, курна, небезпечна, але досить поплатна. Мені перший місяць платили один доляр десять центів за годину праці, а по двох місяцях підвищи до одного доляра й четвертака. Десять долярів за один робочий день — це не те, що в Дрозда двадцять долярів на місяць, Євген працював за доляра на годину, в бригаді вантажників на свіжому повітрі, не надриваючись помічником тракториста, чи вірніше рухомого крана. Найбільше не подобалось мені на ливарні «Фіттинг» те, що після праці не можна було докладно помитися під душем, бо до такої «тьохніки» канадські металурги, мабуть, були незвичні, або підприємство не дбало про здоров'я й чистоту робітників. У невеликій кімнаті-роздягалці був круглий рукомийник, де можливо було навіть умити обличчя, але решту спітнілого тіла, забрудненого випарами та порохами, в умивальнику обмити було зась. Крім того, до вмивалки, після закінчення праці, не так легко було й дістатися. Ми з Євгеном умивалися останніми і не поспішаючи, а тому мусили ходити за

дві вулиці від ливарні до міського автобуса, а по дорозі часом заходили до готелю на склянку пива.

З часом до праці та вмиваннями призвичаїлись і навіть час від часу мили ноги в умивалці, заходили до ресторану на вечерю, або годину чи дві «продавали витрішки» в середмісті Ошави.

Виплата робітникам ливарні була кожної п'ятниці. Я поступово почав розраховуватися з Казанівськими за мою подорож через океан та по Канаді, гасив мою заборгованість за помешкання та харчі підчас мого безробіття.

Казанівські сторгували досить простору хату на вулиці Равені. Ми мали переселитися в ту хату, десь під кінець літа. Остап з Сейнт-Катеринсу з весною почав навідуватися до батька й матері що другої неділі та залицятися до Наталки, дочки Дудчака, старости греко-православної громади св. Івана Хрестителя. У неї була старша сестра Олена, чомусь між парубками не популярна, хоч на мою думку, була милою і розважливою дівчиною. Не так Остап, як його батько, бажав, щоб я чи ми з Євгеном були товариством Остапові. Я до Олени не мав навіть і в думці залицятися, а Олена не дуже прихильно ставилась до Євгена, хоча взагалі від нашого товариства не відмовлялася. Уп'ятьох ми трималися товариства в церкві та в громаді св. Івана Хрестителя, ходили чи їздили на середмістя Ошави до кінотеатру, ресторану чи тільки на склянку пива в готель.

Казанівський був певний свого місця в громаді св. Івана Хрестителя та свого вміння дякувати, керувати світським хором, підготовляти до виставлення скетчі та п'єси. Мене з Євгеном також намагався втягнути в «артистичну» діяльність. Я навіть був згодився деклямувати поему Т. Шевченка «Кавказ» на святі-академії в честь дня народження поета і пророка. Казанівський, підготував Великодню Богослужбу та Великодні хорові співи, які записали на патефонні платівки, а фото Казанівського та похвалу за його працю в громаді помістили на першій сторінці Ошавської газети.

З праці на ливарні я з кожним тижнем багатів не менш як на три десятки доларів. Від Катерини Олена Семенівна отримала листа з фотом моєї милої Петрівни й дочки Галочки. Фотознімка зроблена аматором-фотографом, мабуть, спеціально для мене. Петрівна вдягнута в те плаття, що я привіз їй з Москви в 1940-му році. Галочка стоїть біля неї на лавочці перед тими вишнями біля

нашої хати, що я посадив в 1935-му році, взявши пагінців з вишень у нашій садибі біля кладовища. Лист від Катерини й фотознімка — мені мила несподіванка і велика журба, бо поради на наше поєднання з Петрівною й дочкою годі сподіватися.

Петро, Козута, Варнарка та хлопці, колишні співмешканці табору в Штадштайнаху та співробітники бельгійських копалень, у листах почали наполегливо розвідувати про можливості еміграції на американський континент, а зокрема в Канаду. Козута, як найстарший чоловік між моїми європейськими земляками та найближчий родич, на мій погляд потребував спершу моєї допомоги, і я почав робити заходи, щоб йому дали дозвіл на еміграцію до Канади. Ніна навіть почала листовно вимагати від мене грошей на подорож до Канади й письмового запевнення про одруження з нею, як тільки вона прибуде до Канади. Ніну напевно хтось використовував нечесно на Британському острові, але чому Петрові, Варнарці та хлопцям надто бажалося емігрувати до Канади, де я не бачив надто принадних обставин, мені було дивно й нездогадно.

Десь усередині травня, по дорозі до своїх родичів, що мешкають в місті Лондоні за сто кілометрів на південний захід від Торонта, до мене завітав Василь Сокіл. Старший за мене роками, таборовий кравець і бельгійський вуглекоп. Дещо зарозумілий галичанин і нетовариська особа. Більше цікавиться канадськими умовами та можливостями, ніж оповідає про європейські новини та моїх знайомих вуглекопів у Бельгії. Зупинився він в Ошаві тільки на дві години, бо так йому порадили залізничники в Монтреалі. За відвідини був я Соколові вдячний, але чому він замовчав деякі новини, що були пов'язані зі мною в Бельгії, і не повідомив мене листом про місце його замешкання в Лондоні, чи де там його родичі примістили, мені довший час було незрозуміло й підозріло.

Ще не вивчивши докладно мети й поводження Сокола під час його коротких відвідин у мене, сталася вже зовсім прикра пригода не так зі мною, як з родиною Казанівського.

Наприкінці травня чи на початку червня, як і попередньо, в суботу ввечері приїхав Остап до батька й матері з Сейнт-Катеринсу на вихідний день. Після вечері Остап, я та Євген пішли до сестер Дудчаківен у їхню хату і провели там більше години часу, доки вони збиралися йти з нами на гулі в середмістя Ошави.

Там оглянули ми кінофільм, провели з годину часу в ресторані, споживаючи спершу каву з печивом, а згодом так зване «недільне морозиво» (sundy ice cream) і доставили сестер Дудчаківен, веселих і задоволених, додому.

Уранці в неділю, як завжди, Павло Юрович поспішив зі сніданком і пішов до церкви св. Івана Хрестителя підготовляти дякувати й керувати хором підчас Богослужби. Віра Михайлівна мала прийти до церкви разом з іншими парафіянами, а ми з Остапом, по дорозі до церкви, мали зайти до Євгена й Дудчаківен, але Віра Михайлівна, після сніданку сказала мені, щоб я йшов сам до Євгена й не заходив із Євгеном до Дудчаківен. Над таким розпорядженням Віри Михайлівни я не застановлявся. Чому Віри Михайлівни та Остапа не було в церкві на Богослужбі, також не мені розвідувати. Чи були Дудчаківни в церкві, ми з Євгеном не поцікавилися. Після Богослужби, з огляду на гарний теплий день, поїхали автобусом на берег озера Онтаріо.

Після мого повороту від озера, Павло Юрович і Віра Михайлівна здалися мені чимось затурбовані, а на моє запитання, де Остап, відповіла мені, що він відтепер буде приїздити до Ошави рідше, бо навчатиметься креслярства у вечірній школі. Сьогодні він від'їхав назад до Сейнт-Катеринсу опівдні якраз у зв'язку з підготовкою до тих лекцій. Остап, закінчивши таборову гімназію за час трирічного таборового безділля, навчився трохи англійської мови в ній. Теперішнє Остапове навчання у креслярській школі виглядало мені правдоподібністю, і я пояснення Казанівських прийняв із задоволенням.

У понеділок уранці, збираючись до праці, я зауважив незадовільне ставлення до мене власників будинку Грицька Сороки та його дружини Марії, але я в їхньому будинку мешкаю не з їхньої ласки, а з ласки Казанівських. Якщо Сороки не задоволені моїм перебуванням у їхньому будинку, нехай поскаржаться на мене Павлові Юровичу або Вірі Михайлівні. Принаймі я так думав, залишаючи Сорочину хату й відходячи до праці.

Повернувшись додому, застав я двері до Сорочиної хати замкнутими. Підняв руку, щоб постукати в них, як із зачинених дверей почувся гнівний голос Сорочки.

— Досить мені вашого кацапського смороду в моїй хаті! Геть мені, від моїх дверей!

Від такої несподіванки я остовпів і забув запитати, як же буде з моїми речами в її хаті, а запитав тільки про Казанівських.

— А як же з Казанівськими?

— До чорта з твоїми кацапами, по їх уже й сморід я з хати вивітрила! — Аж заверещала Сорочиха за зачиненими дверима.

— Ото, — думаю, — халепа. Вийшов на вулицю з Сорочиноного подвір'я. В суботу, мабуть, привіз Остап грошей від дядька Матвія на заплачення хати. Учора Казанівські остаточно сторгували хату, а сьогодні Сорочиха довідалася, що без попередження вона втрачає прибуток за винаймлення піддашся, розгнівалася ніби Фурія, богиня помсти.

Постукавши у двері майбутньої хати Казанівських та запитавши в розкуйовженої рудоволосої, підстаркуватої жінки про Казанівських, я отримав нове обвинувачення, не розуміючи за що й про що.

— Get out of my sight! (Геть із засягу мого зору!) — Репетувала розкуйовджена, руда — аж червона старша жінка. — Ви, сини сучки, понаїздили сюди, чорт знає звідкіль! Повідбирали працю нашим людям, а тепер ще й з хати мене хочете викинути на вулицю з моїми малими дітьми! Бандити ви, а не люди!

Про те, що новоприбулі українці, чи взагалі так звані Ді-Пі з Європи, відбирають працю, а значить і заробіток на життя від раніше прибулих емігрантів, не визнають «законности» церковних, громадських і політичних організацій, раніше прибулих емігрантів, я вже чув на другий день перебування на американському континенті, але щоб новоприбулі були «дійсними бандитами» й «розкуркулювали» раніше прибулих емігрантів, виганяли їх із власних домівок, ніби москалі «куркулів та підкуркульників» під час колективізації, було для мене новиною.

Як Казанівський торгувався за цю хату й на яких умовах і від кого він її купував, мені не було потреби вивідувати. Чому Сорочиха і ця руда і неохайна жінка так розгнівалися на Казанівського та на всіх, Богу духа винних новоприбулих, не міг я здогадатися. Тим більше, надходить ніч, а я безпорадний, ні за що ображений, навіть же знаю, де розшукати Казанівського й вияснити причину ненависти, злоби й безпідставної образи від таких же емігрантів на цьому континенті, як і я, тільки що раніше прибулих?

Родина Грицька Лисицького, земляка з-під Лохвиці, та знайомі

з Казанівським ще з перебування в таборі Геренсбергу — одна надія на розшуки Павла Юровича та Віри Михайлівни й можливого пояснення причини. У родині Лисицького моє занепокоєння сприйняли з жартами, належно вияснили й порадили, де розшукати Павла Юровича й Віру Михайлівну.

Причиною гніву Сорочихи й рудої жінки, що до цього часу винаймала хату від колишнього власника Полоза, було зовсім не те, що Казанівські сторгували хату в Полоза, а те, що відмовили Остапові одружуватися з Дудчаківною Наталкою.

— Дудчак — староста церковної громади греко-православної церкви св. Івана Хрестителя. Полоз — його кум, голова будівельного комітету нової церкви та контрактор новобудови. Сорока, хоч і неправовірний християнин, бо в Галичині має повінчану дружину, а тут живе з Сорочихою, як ми її знаємо, «на віру». Крім того, Сорочиха — повінчана дружина живого чоловіка, що живе в місті Судбурі, але він Дудчаків односельчанин і побратим з січових стрільців. У галичан навіть приказка є: «свій до свого по своє!» — Пояснила мені Лисицька.

Наступної осені Дудчак готував весілля Наталці та Остапові, а Казанівські вирішили, без порозуміння з Дудчаком, послати Остапа до школи. От і сталося. Підчас проповіді отця Мельника Дудчак запитав Казанівського: «Де Остап?» Казанівський відповів, що поїхав назад до Сейнт-Катеринсу, до школи ходитиме. Дудчаківі не треба двічі пояснювати, чому Остап поїхав назад до Сейнт-Катеринсу, не повідомивши про це Наталку, тому написав писульку отцеві Мельникові про негайне скликання церковного громадського комітету, а отець Мельник об'явив про це після проповіді. На нараді комітету Дудчак оскаржив Казанівського в засміченні української Богослужби кацапськими звичаями, словами й мотивами. Казанівський не торкається рукою серця перед тим, як перехреститися. Читає апостола з кацапським розспівом. Пофальшував усі ноти церковного та світського хорів на користь кацапів. Не дотримується посту та взагалі в громаді заводить кацапську мову і звичаї.

Дудчакове обвинувачення підтримав кум Полоз, додавши, що Казанівський обманув його купном хати в нього.

— Казанівський нечесно поводить з членами громади, тому й членом громади не може бути, — сказав Полоз.

Казанівського виключили з членства греко-православної

громади св. Івана Хрестителя, уневажнили його умову про дякування та керівництво хором громади. Дудчак зі своїми кумами та спільниками фактично позбавив Казанівського «права голосу» не тільки в громаді св. Івана Хрестителя, але й у всій «українській» Ошаві, а без «права голосу» відомо, як радянська влада поводитись підчас колективізації.

Павла Юровича й Віру Михайлівну я знайшов у недалекому сусідстві Сороки, в хаті одного «прогресивного» галичанина. Для Павла Юровича й Віри Михайлівни господар хати приділив невелику кімнату біля вхідних дверей, а мені поставив розкладне військове ліжко ще в меншій кімнатці біля вбиральні, яка має бути й кухнею для Казанівських і мене.

Наше становище в Ошаві, чи вірніше на американському континенті, Павло Юрович вияснив мені так.

— З нами, Трохимовичу, тут за атлантичною калюжею, як пише мені в листі Іван Кіндратович Варнарка, сталась майже євангельська притча про необачного чоловіка. Ми задивлені у «вільний» американський континент. Не спитавши броду, пустились у воду, так як ті необачні люди, що залюбувалися розлогою долиною, задовольнилися достачею соняшного світла й чистотою повітря, не поцікавилися твердістю ґрунту під ногами. Побудували собі житла. Завелися господарством і аж тоді надумалися викопати колодязя, щоб не споживати брудну воду з недалекого болота. Копавчи колодязь, виявили пливун на дні долини. А на пливуні, як ти сам знаєш, колодязя не викопаш і чистої та свіжої води не нап'єшся. Без води, як і без сонця, повітря та твердої землі під ногами, людина знидіє, захиріє — переведеться.

З клеймом кацапа Казанівському в українських громадах та організаціях Ошави «ворота» зачинилися, за винятком «інтернаціоналу» бабтистів та п'ятидесятників проповідника Шевчука, до яких, звичайно, йому приставати не дозволить сумління.

Розглядатися за працею, згідно зі своєю освітою й музичними здібностями, — зайва витрата часу, грошей та енергії. Щоб улаштуватися в якомусь підприємстві чи установі писарчуком, Казанівський ще не опанував мови ні в слові, ані в письмі. Батракувати в Дрозда за 20 долярів на місяць для Казанівського нижче людської гідності, а замітати підлогу на якомусь підприємстві чи в установі та не мати можливості відвести душу

— хоч раз у тиждень помолитися Богу разом із подібними людьми чи розважитися в котрійсь домівці — не варте навіть назви української людини. Павло Юрович і Віра Михайлівна спакували свої достатки в мішки та паперові скриньки й поїхали з Ошави на ласку брата Матвія в Сейнт-Катеринс.

Мені ж покидати працю на ливарні та обтяжувати й так нелегке становище Казанівських, не було ні потреби, ані підстави, але й залишатися на помешканні «прогресиста» з його обмеженнями — не палити тютюну в помешканні, не вживати ванни (купелі) щоденно, а тільки ввечері в суботу, не приводити до будинку осіб жіночої статі взагалі, а чоловічої — по одній особі й не довше, як на дві години, о десятій годині вечора бути в своїй кімнаті з вилученим світлом, або й зовсім не приходити до хати ночувати, утримувати чистоту в кімнаті й не прати білизни в умивальні, і тому подібні обмеження — мені зовсім не подобалось і я був змушений шукати іншого помешкання.

ЗА ДУРНОЮ ГОЛОВОЮ НЕМА Й НОГАМ СПОКОЮ

Розглядаючись, де знайти помешкання, я познайомився з земляком з-під міста Охтирки, Михайлом Сірком. Михайло — рославий, сильної будови, круглолиций і червонощокий парубок, молодший за мене тільки на три роки. Побратимської дружби з Михайлом заводити неможливо, бо він успадкував вдачу своєї матері, а вона була в селі наймудріша, найбагатша, найпроворніша, взагалі вона була щось, а всі інші — ніщо, але земляцькі взаємини з ним таки можна утримувати, бо він те материне «щось» і «ніщо» не тримає в таємниці, а висловлює відверто, якщо не звичайними словами то приповідкою. Мене з першого знайомства почав називати Гришею.

— Ти не Грицько, а Гриша! — Висловився надто голосно та з підсміхом Михайло, при першій нашій зустрічі. У нас і в селі такий був, як ти, Ходив так розвалисто, як ти. Кашкета натягував по самі вуха. Йй-Богу, ти Гриша з нашого села, — підтвердив Михайло, стискаючи мені руку підчас знайомства.

Євгена Михайло інакше не кликав, як «спичастий». Де вони з Євгеном разом спорожняли свої міхури від сечі, мені не відомо, але Михайло зауважив, що Євген має статевий орган не подібний до його самого і прозвав Євгена «спичастим».

— У тебе, як у кроля, спичкою, — висловив свою думку Михайло. І так став для нього Євген назавжди «спичастим».

Михайло працював лісорубом у тій самій компанії, що й я, по контракту на два роки, але був звільнений майже в той самий час, коли я, і прибув тільки декілька днів пізніше від мене в Ошаву, до односельчанина і навіть далекого родича Миколи Коваленка та оселився на помешкання в Чирчихи. Другий поверх свого будинку Чирчиха винаймала своїй дочці з онукою та Коваленкові, а Михайлові винайняла кімнату рядом зі своєю спальнею на першому поверсі. «Пожартувати» раз чи два на тиждень, навіть із старшою жінкою, Михайло був не проти, але коли Чирчиха почала заходити до його кімнати частіше й більш відверто, Михайлові не сподобалося — не так відвідини Чирчихи, як наслідки, що стали пов'язуватися з купном подарунків на день народження, до дня матері, до Різдва й

тому подібних okazji. Через це Михайло почав шукати нагоди, щоб залишити помешкання в Чирчихи. На цій основі ми з Михайлом порозумілися та й винайняли помешкання в Миколи Шмілера.

Власник крамнички з речами першої потреби Шмілер, за походженням буковинець, православного віровизнання, з переконання демократ, а взагалі чоловік, що не зазіхає на чуже, але й мозолів на руках мати не хоче. Донедавна Шмілер парубкував, продаючи в своїй крамничці неалкогольні напої з домішкою самогону. В кімнаті, рядом із крамничкою, дозволяв певним особам грати в карти, а в садку за крамничкою мав однокімнатну, не то хатку, не то будку, для всяких випадкових людських потреб.

Тепер Шмілер порозумівся зі старшою дівкою Розою й починає пристосовуватись до нових обставин та вимог подружнього життя. Закінчивши перебудову крамнички, плянує повінчатися з Розою. Половину підвалу під крамничкою пристосує нам із Михайлом для кухні, вбиральні та вмивальні з окремим входом до підвалу й довільним користуванням, а для нашого спільного мешкання вичистить і наново пофарбує хатку в садку. Доки він із Розою буде підготовляти підвал для нашого користування та фарбувати хатку, ми можемо мешкати в кімнаті Рози, в будинку її зятя Грушки.

Підготова нашого помешкання Шмілером забрала тільки два тижні. Мешкати в хатці й користуватися половиною підвалу нам із Михайлом було дуже вигідно, бо й він працював у фарбувальному цеху виробні авт Дженерал Мотор, тому потребував докладніше помитися більше, ніж раз на тиждень. За додаткові два доляри доплати на тиждень за помешкання Роза погодилася прати нам білизну, сорочки, навіть робочий одяг. Коли ми лягали спати чи вставали та хто й коли до нас заходив, Шмілерові було байдуже.

Кому саме з сусідів не сподобалось нове Шмілерове господарювання в крамничці чи наше з Михайлом перебування в його на помешкані, я не можу навіть здогадуватись, але за місяць часу нашого побуту, на його крамничку й наше помешкання міська поліція зробила облаву. У крамничці та в помешканні Миколи з Розою поліція не знайшла жодних нелегальних відносин, ані крадених речей, чи чогось, що не мало бути в камниці або в житловому помешканні. У тій половині підвалу, що була відгорожена, якою ми не користувались, поліція застала півдесятка Шмілерових друзів, що пили з ним пиво, яке він купив у державній крамниці, згідно з

державним дозволом. Частувати легальним пивом чи навіть горілкою своїх рідних, друзів чи будь-кого, під дахом своєї резиденції, в Канаді не заборонено. Торгувати легальним пивом чи горілкою, під дахом своєї резиденції, в Канаді вважається проступком проти державного закону. Нас із Михайлом, поліція також побудила, перевірила наші документи, позаглядала попід ліжком, столом та по наших валізках і, хоч не знайшла в нашій хатці нічого підозрілого, зажадала наших державних дозволів на купно пива та алкоголю. Ми з Михайлом, окрім склянки чогось такого в готелі, пива чи горілки не вживали і по державні дозволи навіть не думали турбуватися. Поліцаї нам не повірили і збудили сусіда, щоб був нам за перекладача, але й сусід знав, що ми в нашій хатці ще ніколи п'яні не бешкетували. Зробили нам попередження, що в Канаді за неправдиві свідчення поліції — відносно велика кара. На цьому нас залишили в спокої.

В Канаді кожен легальний мешканець зобов'язаний кожного року перед кінцем квітня зробити офіційний донос на себе до податкового уряду, себто по-канадському — виповнити й вислати офіційні форми Individual Income Tax Return, або податок. Першого року за мого перебування в Канаді, працюючи лісоробум, я заробив приблизно 120 доларів. Скільки з мене компанія «Абітібі» відтягнула грошей і заплатила державі за мене податку, я не звернув уваги. Коли Дрізд допомагав мені виповнювати той донос, я записав усе, що вимагалось в формі, згідно з запитаннями на папірці, що видали мені в конторі компанії «Абітібі». Виславши форми поштою на відповідну адресу, справа того доносу в першому році перебування в Канаді була полагоджена.

Наступного року ливарня “Fitting” також дала мені розрахунок за час праці до 31-го грудня 1949-го року. Тепер, уже за допомогою словника, я виповнив ті форми та з належними посвідками від ливарні й банку вислав також на відповідну адресу, але незабаром отримав листа від тої установи про додаткові пояснення щодо місця перебування дружини й дочки. Де саме в 1949-му році перебувала дружина й дочка, я напевно не знав, і так написав до тої установи. Згідно з вістками за 1948 рік, вони жили під адресою, що зазначена на формі індивідуального прибуткового податку, а де в 1949-му, мені наразі невідомо.

«Розвідай і негайно повідом нашу установу», — написали мені в наступному листі з податкового уряду.

«Розвідувати наразі небезпечно, бо це може стати причиною переслідування моєї дружини й дочки з боку радянської влади» — написав я у відповідь тій установі.

«Якщо неможливо тепер розвідати про твою дружину й дочку, то пришли нам виказку з тієї установи, через яку ти переказував дружині й дочці відповідну суму грошей».

«Зазначена сума грошей, що мала бути витрачена на дружину й дочку, складена в банку й буде вислана чи передана дружині й дочці при першій нагоді» — написав я, у відповідь податковій установі.

«Доплачуй податок або справу передамо в суд», — написала мені в листі податкова установа.

Доплатити податку нарахували мені щось сорок долярів із центами. Заплатити сорок долярів державі податку — мені не шкода, але не зрозуміло, образливо навіть думати про таке ставлення канадського податкового уряду. Якщо я подам неправдиві відомості про дружину й дочку, буду обманцем тутешньої влади. Якщо ж я не щадитиму належні гроші дружині й дочці з мого заробітку, з дозволу податкового уряду, буду обманцем дружини й дочки.

Християнський піп, отець Мельник, мені виразно сказав, що в Канаді не вінчана дружина не визнається за дружину ні церквою, ані державою, а тут і податковий уряд примушує мене перестати заощаджувати гроші для можливої допомоги дружині й дочці.

На заводі «Кроне» мене рахували одруженим і з родиною, не зважаючи на те, що я був невільник, позначений ОСТом. У Бельгії з мого родинного стану не робили жодного вирізнення, а в Канаді чомусь я мушу відмовитися від заощаджень для дружини й дочки і платити податок державі за їм належне?

Що не край, то й звичай — казали в нас люди. Про канадський звичай мені довго не довелось чекати. Одного дня, коли нам видавали чека за півмісячну працю за залізниці, мого чека затримала податкова установа і я мусив по нього їхати аж до Торонта, втрачаючи денний заробіток. З того часу я почав уважати себе незобов'язаним дотримуватись моралі перед канадськими законами та установами, а докладно й на час платити податок від кожного заробленого centa.

На початку 1950 року ливарня «Фіттінг» звільнила Євгена з праці. На черені залишили нас трьох, але праці не зменшили. Два роки праці в бельгійських вугільних копальнях та рік на гарячій курній черені на «Фіттінгу» було вже забагато моїм пошкодженим ще в дитинстві легеням. Підірваний живіт на колгоспній праці також давався в знаки, коли я продовжував напружуватися підчас перекидання ломом «горшків» із гартованим залізяччам. На початку травня я добровільно звільнився з ливарні «Фіттінг» і почав із Євгеном щоденно ходити на біржу праці, в пошуках якоїсь відповідної до здоров'я й бажання праці.

Власник будівельної компанії «Брат у Христі» і проповідник у п'ятидесятницькому домі молитви, Шевчук, потребував двох робітників до закінчення літнього дімка над Озером Сімко. Євген у Шевчука вже дещо возив тачкою землю, але я на будівництві ще не працював, тому й згодився поїхати з Євгеном добудувувати домок Шевчукові. Розтовстілий Шевчук, невисокого росту волиняк, у Канаді ще з-перед першої світової війни. Шевчукова мова — мішанина англійських, російських та українських слів. Везти нас із Євгеном на місце праці приїхав великим вантажним автом. До озера Сімко треба їхати з Ошави до Витби шляхом королеви Єлисавети, а потім звернути на дорогу число 12 в північному напрямку. Виїхавши на Queen Elizabeth Highway, Шевчук почав його хвалити, а також працю, заробітки й порядки в Канаді. Від'їжджаючи до Витби, я завважив зелений горб зі свіжо покошеною на ньому травою. Про нього казав мені Тихон Семенюк, що то собаче кладовище. Щоб підтримати «на дусі» Шевчука, показуючи на зелений горб рукою, я сказав: «Та в Канаді не тільки людям добре, а й собакам. Бачите, як собаче кладовище доглядають».

Не встиг я ще й рота закрити, як Шевчук раптом загальмував машину і закричав на мене, ніби й справді я його батька вбив.

— Get out із моєї машини! Get out із моєї машини! Ти, сволоч, ображаєш мого отця й мати!

Не розуміючи, чого саме й на кого розгнівався Шевчук, я продовжував сидіти в автомашині, вдивляючись у розчервоніле обличчя Шевчука, та намагався зрозуміти, про що саме Шевчукові ходить. Євген штовхнув мене в бік:

— Утікаймо, доки ще носи наші цілі.

— Куди!? — Закричав Шевчук ще лютіше. — Не ти! — Тикнув на Євгена пальцем. — Ти, — сягнув рукою аж до мене.

Щоб і справді Шевчук не зачепив своїм кулаком мого носа, я відчинив двері й вискочив із кабіни автомашини на землю. Шевчук, не чекаючи на зачинення дверей Євгеном, рвонув автом із місця так, що аж шини на колесах завищали, ніби свиня під ножом різника, а камінці з-під них полетіли дугою.

Шевчук, проїхавши мабуть метрів двісті шляхом, звернув на узбіччя й послав Євгена по мене.

— Іди, — каже Євген, — наблизившись до мене. — Шевчук бажає знати, звідки ти знаєш, що на цьому кладовищі поховані не люди, а собаки.

Шевчук, мабуть, скоро здогадався, що він не тільки працедавець-контрактор, а й проповідник-учитель «братів у Христі», тому перепросив мене, коли я заліз у кабіну автомашини. Він підслесливо попросив розповісти, що та звідки я знаю про це «собаче» кладовище. А розповідати, фактично, й не було нічого. У перші дні мого перебування в Ошаві, коли Музичка з Семенюком «сватали» мене до своєї релігійної громади протестантів, Семенюк декілька разів брав мене з собою в кабіну півтонового вантажного авта та возив по Ошаві, показуючи те, що він гадав за корисне мені побачити й завозив мене подивитись на це кладовище, запевняючи, що канадці шанують навіть своїх домашніх звірят почестями похорону на спеціальному кладовищі та увіковічують їх надмогильними гранітними плитами. Звідки я міг знати, що це кладовище не собак, як про це говорив Семенюк, а людей-християн, тільки не тієї секти, до якої належить Семенюк?

Шевчук, задовольнившись моїм поясненням, усю дорогу до його посілости над озером Сімко повчав нас із Євгеном біблійних правд, правдивого розуміння Бога, вірність визнаєвців святої П'ятидесятниці, і залишив нас надвечір на своїй посілості докінчувати будівництво чималої дерев'яної будови, що мабуть мала служити не то молитовним домом підчас літнього відпочинку, не то гуртожитком для більшої кількості осіб. Накриття тієї будови шелівками та смоляним папером треба було закінчити не пізніше полудня суботи, тобто за три з половиною дні.

Першого дня праці, прибиваючи шелівку, ми з Євгеном дотримувались годин робочого дня. Другого дня ми здогадалися, що,

дотримуючись годин, даху на будові ми не закінчимо до полудня в суботу, тому прибивали шелівки на даху до самих сутінок вечора, доки не закінчили даху. У п'ятницю ми встали перед світанком і до сніданку добре нагріли чуби, поки призвичаїлись укладати й прибивати смоляний папір, щоб він виглядав рівно і відповідно до дахів на сусідніх будовах. У п'ятницю, після полудня, на посілість Шевчука почали з'їздитися автомашинами його «брати та сестри в Христі», а незабаром приїхав і сам розгніваний Шевчук і, не соромлячися своїх віровизнавців, напав на нас за незакінчений дах, ніби на справжніх ледарів чи підлих рабів.

— Ви говорили, що дах має бути закінчений у суботу до полудня, а сьогодні п'ятниця, — почали ми виправдуватися з Євгеном, але він погрозив нам:

— Якщо будете противитись моїй волі, то підете до Ошави пішки.

Опиралися нам із Євгеном його силі, волі та авторитету в тих обставинах було небезпечно, тому ми змовчали й задовольнилися тим, що Шевчук наказав одному молодому «братові» відвезти нас автомашиною до Ошави, а заплату за нашу «невдячну» працю передав Євгеновим зятем Петровським, щось по двох місяцях часу.

По невеликих підприємствах і контракторах ми вирішили більше праці не шукати.

У світі відчувалось якесь занепокоєння. Козута, не вияснивши причини, відмовився їхати за Атлантичний океан. Написав у листі, що бажає ще почекати долі біля берегів Європи. Ніна не відповідала на мої листи. Варнарка з північної Франції переселився в Страсбург до сина Миколи, коли той набув звання офіцера французької армії. Він задовольнився своїм місцем в Європі. Петро, на листах від куми «накладав» дуже химерні «резолюції», але не пояснював, що вони означають та що саме він тими «резолюціями» хоче висловити. Профспілки в Канаді вели пропаганду за сорокагодинний робочий тиждень, а ми з Євгеном удень ходили навіть по кілька разів на біржу праці, сподіваючись зрушення з промислового застою, чи як в Канаді тоді казали, депресії, а вечорами збували час над озером Онтаріо, або блукали по Ошаві. Одного гарного, теплого і тихого вечора «вудили» рибу над озером, десь до півночі, і прогавили останнього автобуса того вечора. Від озера до вулиці Блур, де ми мешкали, добрих два кілометри дороги. Нам поспішати додому не було чого, тому ми ті два кілометри дороги долали, може дві години.

Ідучи хідником понад Блуром, навпроти східців на ганок Шмілерової сусідки, недавно повдовілої Шолдрихи, виявили не то калюжу крові, не то навмисне розлитої якоїсь густої рідини. Попробували підшвами черевиків — липке. Напружили нюх — не смердить! Присвітили сірником — червоне. Спробували пальцями — аж тоді зрозуміли, що хтось розсипав чималий кошик вишень і правдоподібно потоптав ногами. Вишень в Ошаві спілих ще не було. Про це ми двічі не думали. Десь куплені вишні міг хто-будь розсипати через недогляд або крізь діряву посудину, але навіщо було на хіднику їх топтати, нам таки цікаво було розгадати. Ми почали між собою жартома вигадувати різні можливі приклучки з вишнями.

— А що ви там такого цікавого знайшли біля мого порога? — Почувся жіночий голос з прочинених вхідних дверей до хати Шолдрихи.

— Хтось вишні розсипав.

— Вишні? — Озався здивований жіночий голос. — Та де вони могли взятися біля мого порога?

— Звідки вони, нам не відомо, але їх було не менше кошика.

— То ви їх позбирайте. — Обізвався дещо притишено жіночий голос. Позбирайте й заберіть геть від мого порога.

— Вони потоптані. — Пояснив Євген жінці в розчинених дверях.

Із-за прочинених дверей вийшла Шолдриха в хатніх виступцях, довгій нічній сорочці, поверх плечей накинутий хатній халат. Оглянувши пильно калюжу на хіднику, перепитала нас:

— Кажете, вишні?

— Щось подібне до того.

— Ти дивись, яку напасть на мене зробив хтось. — Сумно сказала Шолдриха. — Треба до ранку змити, щоб люди на мене не наговорювали Бог зна що. Ви тут постійте, а я піду з хати принесу відро води.

Я згадав, що збоку Шмілерової хати є гумова шланга, прилучена до водогону, для змивання сходів до крамнички та поливання квіток, а тому запропонував Шолдрисі змити вишні з хідника Шмілеровою шлангою.

— Та шланга й біля моєї хати є. Ходіть сюди, ось я вам покажу.

Я стояв з того боку хідника, куди пішла Шолдриха за хату по шлангу тому й поспішив за нею. Шланга була змотана в кільця і перев'язана мотузком. Мотузок я взявся розв'язувати, присівши

навприсядки, а Шолдриха й собі присіла, ніби ненароком навалилася на моє плече своєю повною, теплою і ще досить пружною запазухою. Шолдриха за мене старіша, не більш, як на десять років, але вже має двоє внучат у найстаршого сина Василя. В церковній громаді св. Івана Хрестителя вона старша в організації «Сестрицтво». З Грицьком Шолдрою я разом працював на ливарні. Він плавив залізо і відтикав та затикав горно (дірку, звідки витікає розтоплене залізо), а я його розвозив черпаком поміж формувальниками. Одної п'ятниці минулої зими Грицько, спорожнивши розтоплене залізо в печі, заткнув горно. Коли я пхав порожнього черпака від формувальників, Грицько вже був біля годинника, щоб позначити свою робочу картку часом закінчення праці. Він стояв із залізною скринькою для харчів, під рукою. В суботу вранці сніговий плуг, що розчищав Ритцен род (дорогу), виорав замерзлого Грицька, за ніч наметеного вітром сніжного намету. Шолдришина пазуха залоскотала моє відчуття статевого гону, але високий, худий і завжди усміхнений Грицько, виораний плугом із намету, мене охолодив і я тільки знизав плечем Шолдришину запазуху, але рукам і почуттям волі не дав.

Вишні з хідника були чисто змиті. Шланга знову була змотана в кільця, перев'язана мотузком і завішена на гак біля водогону. Шолдрисі було сказано «на добраніч», але її це не задовольнило і вона почала ніби соромити мене.

— Бач, який ти сусід, бідній вдові такі прикросці чинять несумлінні люди, а ти її покидаєш самітню серед ночі. Євген своїй сусідці так не зробив би.

Євгенові не треба було підказувати, що він має робити, та чого Шолдриха від мене бажає. Побажав нам доброї ночі і швиденько зник у темряві. Мене Шолдриха запросила посидіти з нею, на покритій її хатнім халатом лаві під цегляною стіною хати. На мені майка й сорочка з короткими рукавами, на Шолдрисі тонка нічна сорочка. Ми скоро тілами нагріли цегляну стіну та й самі розігрілися. Коли дійшло до цілування, Шолдриха відштовхнула мене від себе, встала з лави та каже: «Коли вже дійшло до цього, то ходімо в хату, а то ще якийсь чорт нагодиться і не так перешкодить, як наробить на бідну вдову поговору.

— У вас у хаті ваші батько й мати і діти; не без того, що ще не сплять.

— Мене батько й мати у п'ятнадцять років одружили з Гері (Грицьком), то я до цього часу вже навчилася, як поводитися з батьками, з чоловіками, дітьми та внуками.

— Якщо ти знаєш, як і з ким поводитися, — подумав я, — то мені непотрібно буде днів два ходити з набряклими ядрами. Я, не спротивлячись, пішов за нею в хату.

У вікна Шолдриної хати засірів світанок. Над стелею Шолдришиної спальні зарипіли дошки підлоги під ногами сина Василя чи його дружини. За стіною спальні розкашлявся батько. Я підперезав штани, взяв у руки черевики та, рипнувши тихенько дверима, перебіг босяком моріжок Шолдишиного городу, влігся рядом із Михайлом на нашому спільному ліжку досипати ночі, і якось відразу забув про «бідну сусідку» та її повну пазуху.

Незабаром залізниця потребувала двох робітників на очищення вагонів під вантаження автомобілів. Ми з Єгеном зголосили своє бажання бути працівниками на залізниці — і нас без особливих церемоній прийняли на працю. Через два тижні нашої праці залізничники оголосили загальний страйк. Ми з Євгеном «допомогали» залізничникам лежати попід кущами в затінку та грати картами в «козла», чи як тут називають у «юкера».

Страйк закінчився щось за два тижні перемогою страйкуючих і скороченим тижнем праці до сорока годин. Сорока чи хтось із його однодумців підшепнув нашому десятнику, що Євген без окулярів майже нічого не бачить, його негайно післали на лікарські оглядини і там було підтвержено, що без окулярів Євген має тільки 20% зору і його звільнили з праці. Мені Сорока та його два однодумці — «прогресисти», Нижник і Білецький, пробували підсунути «свиню», але я на лікарських оглядинах визнаний був цілком придатній до праці на залізниці. За винятком метричної довідки, я мав відповідні документи, яких вимагала залізниця. На провокацію не піддався.

Корейська війна пожвавила працю на залізниці, нашу бригаду очищувачів вагонів збільшили ще двома робітниками, так що я вже за пару місяців праці мав так зване «сеньориті», тобто старшенство на праці і не підлягав під першенство звільнення. Від куми Уляни дістав листа з перестрахом перед можливістю перекинення Корейської війни на європейський континент, а від Петра резолюцію на ньому: «Висилай гроші на дорогу! Їду в Америку!» І «директорський» підпис — П. В. Це мало означати для мене, що він

не друг, кум чи земляк Петро, а Петро Васильович.

На окремому аркуші паперу, укладеному кумою Уляною в конверт, без відома Петра, вона спокійно й докладно пояснила їхнє становище в Бельгії та значення Петрової резолюції «Висилай гроші на дорогу! Їду в Америку!»

Як тільки стало Петрові відомо про напад комунізованої частини Кореї, де порядкують москалі, на демократичну чи вірніше, американську частину, Петро зрозумів, що війна в Європі також неминуча. Тому розпорядився, що всі заощаджені бельгійські франки витратити на купівлю вартісних речей, які можна легко переховувати чи брати з собою. Купив два відрізи дорогого сукна на костюми, кілька золотих годинників, золотих обручок та ще дістав деякої золотої чи срібної дрібниці. Тепер вони не мають запасу грошей на можливу подорож до Канади.

Заходи на допущення в Канаду на постійне поселення кума зробила без Петрового дозволу та без моєї поради.

«А ось так: Ви написали в листі, що спершу будете старатися про спровадження вашого батька, як ви звете Козуту, а потім нас. Наші сусіди по табору їхали в Брюссель, поїхала і я з ними, вивпнила прохання в канадському консуляті на емігрування до Канади — на щастя. Тепер несподівано й негадано нас повідомили з канадського консуляту, що ми маємо мати бельгійські пашпорти, перейти обов'язковий медичний огляд, а за дозволом-візою до Канади затримки не буде. Пашпорт і дозвіл на в'їзд до Канади ми вже маємо на руках. У бюро подорожі для нас забезпечене місце на пароплаві, що відпливає з французького порту Ле Гавр у серпні (якого саме дня, я не пам'ятаю), а грошей на оплату дороги в нас немає. Ось Вам відомості про нас, назва пароплава та адреса бюро подорожей у Брюсселі. По прибутті в Канаду ми частину куплених тут речей продамо і вам повернемо гроші за подорож».

Списавши потрібні мені відомості в тутешньому бюро подорожі, кума Уляна, в кінці аркуша ще дописала.

«ПС. Петя від Вашого від'їзду з Бельгії, поступово змінювався на краще, а після початку Корейської війни й зовсім присмирнів. Ваша хресниця Іна росте милою і розумною дівчиною. Не подумайте, що від Вас вимагаю, бо пишу з необхідности та в негайній потребі. Ваша щира й вірна кума Лена.

Комуністичні війська північної частини Кореї, з допомогою московської зброї та дорадників, успішно наступали на позиції своїх південних земляків, яких боронили військові частини армії Сполучених Штатів під облудним покровом Об'єднаних Націй. Корейська війна набирала міжнародного значення, а тому й легко могла перекинутись на європейський континент. Змівся Петро на краще чи ні та чи хресниця Іна й справді росте милою й розумною дівчиною, для мене було не важливе. Важливе було те, що люди звертаються до мене по допомогу, і я спроможний їм допомогти.

У бюрі подорожей в Ошаві за подорож від порту Ля Гавр у Франції до порту Монреаль у Канаді пароплавом, а від Монтреалу до Ошави потягом нарахували щось біля семи сот доларів. Випсаного мною банкового чека розміняли, а потім повідомили мене, що еміграційний уряд Канади потребує ще від мене запевнення на помешкання емігрантам та забезпечення їх не меншою сумою як 250 доларів у банку. Микола й Роза Шмілери, хоч і не мали відповідного помешкання для Петрової родини, все таки не відмовились підписати для них гарантії на помешкання. На моєму конті у банку також не вистачало двох чи трьох десятків до вимаганой суми еміграційним урядом, але я мав майже гарантовану працю на залізниці та майже 70 долярового чека два рази на місяць. Заборгуватися півсотнею доларів я міг у будь-кого, але це могло затримати від'їзд Петрової родини з Європи. Я поспішив повідомити про це Петра листом до куми Уляни.

У наступному листі кума вибачалася, що я маю зайві клопоти з їхнім від'їздом, але не виявила турботи можливим затриманням, а Петро з незадоволення на мене чи зі страху перед можливою війною в Європі наклав «резолюцію» навкосяк цілої сторінки друкованими літерами, так ніби я не вмю читати скорописного письма.

«Коли ж зможу!?» З «багатозначним» підписом П. В. Зосім.

Петрове «Коли ж зможу!?» я зрозумів, як його вимогу за якийсь борг перед ним, але не посмів написати йому відвертого листа через куму Уляну. Пожартувавши з його «резолюції», взявся розшукувати помешкання для Петрової родини.

Через довідки для еміграційного уряду Петрів від'їзд із ля Гавру затримався тільки на тиждень. З початком війни в Кореї, ошавські підприємства, так само як і підприємства «вільного» й невільного світу, пожвавили свою діяльність і потребували більше робітників.

До міст і таких містечок, як Ошава, прибували робітники з фарм і непромислових районів і винаймали будь-які помешкання з підвищеною платнею. Шмілєрова гарантія помешкання для Петрової родини нічого мені не гарантувала, а навпаки — зобов'язувала задалегідь знайти відповідне помешкання деінде, щоб еміграційний уряд не притягнув його до відповідальності за обман. Спершу я розшукував у місцевій газеті оголошення про винайм помешкань і їздив по Ошаві автобусом на вказані в газеті адреси, або ходив пішки, але скоро виявив, що я завжди спізнююсь. Оголошувані помешкання в газеті завжди хтось винаймав перед моїм прибуттям. Згодом я почав брати таксівки, але щастя з поживавленим транспортом не мав. Тоді я найняв одного молодого хлопчину, що був власником півтонового вантажного авта і знав краще за мене англійську мову. З хлопчиною ми їздили навіть на околиці Ошави й потрапляли першими до оголошуваних помешкань. Але коли виявляли, що ми бажаємо помешкання для родини з двома дітьми, згоди на адресу у власників помешкань не могли досягнути.

Час не стояв на місці. Петро з родиною мав за тиждень прибути до Ошави, а я не міг знайти для нього помешкання за будь-яку ціну. Сходивши та з'їздивши Ошаву, вздовж і впоперек за останні два місяці, я вже був зневірився й був вирішив відкупити від п'яниці поляка недобудований будинок. На лівому, досить похилому боці річки Ошави, уже старший роками поляк розпочав будувати собі хату. Ділянка землі — під невисоким горбовим спуском до ще невимощеної вулиці. Будинок запланував поляк на два поверхи з підвалом із цементових блоків-цеглин. Рік тому він виклав підвал, намостив над ним підлогу, поставив дерев'яні рами для першого поверху та накривши це все чорним смоляним папером, вирішив у цій будові зимувати. Чому він зі своєю чи з «позиченою» дружиною не помирився, мене це не обходило. Не обходить і тепер; про це згадую тільки заради яснішої картини купна цієї полякової будови. Навесні він обладнав на першому поверсі кухню та вбиральню, але його покинула «рідна» дружина — і він запив-загуляв, тепер продає цю свою будову за 500 доларів готівки та 2200 доларів на сплати по 60 доларів кожного місяця до вичерпання боргу. У кухні та вбиральні вже є електрика й вода, а в підвалі піч на спалення оливи для ogrівання. (Олива — це не наш гас і не нафта, а щось посереднє).

Мені така чи будь яка інша хата в Канаді не потрібна, бо в Кореї війна, а в моїй голові Батьківщина-Україна та Петрівна з дочкою. Петро — голова родини, як він любить висловлюватися. Повернеться він до своєї дружини-циганки й дочок на Україну, як це буде можливо, це вже його особисте рішення й сумління, але кумі Уляні, її синові Фридриху та Іні, потрібне якесь місце під сонцем та забезпечення. До моїх заощаджень у банку, я б міг у когось позичити дві сотні доларів, а сплату полякові також міг легко виплачувати з мого заробітку, якщо Петро й не знайде відповідної собі праці в недалекому майбутньому. Наступного року, ми могли б самі докінчити будову або найняти будівничого-контрактора. По цінах хат в Ошаві, полякова будова трохи задорога, але як нічого кращого й дешевшого не трапиться перед прибуттям Петра з родиною, на згоду купна дав десятку для могорича.

За добу перед прибуттям Петра з родиною до Ошави, мені, як то кажуть, усміхнулась доля. Дещо вище полякової будови старий жид мав підприємство покидьків та довгу буду з цементових блоків, яку пристосував до житла наглядача, сторожа того свого покидькового підприємства. Тепер він назбирані покидьки продав іншому жидові, наглядача чи сторожа звільнив від обов'язків і виселив його з помешкання, а помешкання бажає винайняти за 14 доларів на тиждень та одного доляра за оголошення в газеті, або за 50 доларів на місяць, без доплати одного доляра за оголошення. Помешкання має спальню, кухню, вбиральню з ліжком, матрацами, диванами та розлогими кріслами, що оббиті плюшем та шкірою. Має стіл, стільці, плиту на газ, достатню кількість каструль та всякого кухонного начиння. Довгий коридор заставлений швейними машинами, пралками, пиросмоками та безліччю різного домашнього знаряддя, Мешкати в таких «розкошах» за 14 доларів на тиждень з доплатою одного доляра за оголошення не кожен згодиться, а тим більше, ніж тиждень. Але, знаючи Петрову вдачу, я не пошкодував 15 доларів, на випадок коли він почне вередувати та ставити питання, подібні до «резолуцій» на листах куми Уляни «А що далі? А де більше?» Я буду мати певну відповідь: «Далі он помешкання з меблями в жиди. Більше двох помешкань на родину в Канаді мати не дозволяється. Не задовольняєшся тим, що я маю, переночуй у Шмілера в підвалі, а потім матимеш цілий день розглядатися по Ошаві, шукати того, що тобі подобається.

Євген не шкодував, що його звільнили на залізниці, бо його взяли працювати на виробню автомобілів «Дженерал Мотор», навіть із кращою платнею, ніж на залізниці. Ті робітники, що наймалися на залізницю після мене, також шукали кращих заробітків деінде, тому я домовився з моїм зверхником-десятником про можливості праці й для Петра.

Вихідні дні я тепер мав у неділю та понеділок. Потяг, що мав привезти Петра з родиною з Монреалю на станцію Ошави прибував на світанку. Була неділя з заволоженим густим туманом світанком. Я не знав, у якому вагоні мають бути подорожні, що висідатимуть в Ошаві, тому чекав на потяг біля станційного будинку. Прибуваючий потяг нагнав ще більше туману на перон. По відході потяга, доки я розгледів Петра з родиною в тумані на пероні, Іна розплакалася, а Петро перестрашився, гадаючи, що його залізничники висадили з потяга не в Ошаві, а десь на безлюдді. Мати й брат Альфред-Фредик, який чомусь тепер перейменований був на Серьожу (Сергія), легко заспокоїли Іну, запевнивши, що я дійсно той дядько Грицько, до якого вони так довго збиралися їхати, а ще довше їхали. Заспокоєна Іна навіть забажала їхати зі мною на передньому сидженні таксівки, рядом з водієм. Коротка поїздка таксівкою, широкою вулицею з автоматичним сигнальним світлом на перехресті, здивувала Петра, але незадоволення не розвіяла. Я зрозумів, що Петро з Уляною, а особливо діти перевтомлені далекою дорогою і безсонною останньою ніччю, але спроваджувати їх без сніданку та попередньої куминої та Петрової згоди купити хату в поляка чи замешкання в жидівських «хоромах» я не міг, знаючи Петрову вдачу. Використати нашу з Михайлом хатку й ліжко для відпочинку хочби дітей, неможливо було через вдачу Михайла, бо він же не з тих старців (жебраків), що Гришиної ласки сподіваються. Крім того, можуть якоїсь зарази з дороги завезти.

Роза згодилась варити обід для Петра з родиною та спожити його в її їдальні. Запропонувала навіть розкладне ліжко на одну особу та пару покривал для постелі на підлозі підвалу, але це залежало від зрозуміння та волі Петра з Уляною.

Підчас сніданку в підвалі Петро висловив своє незадоволення моїм життям. «Ну й ти ж, хахол! Мешкаєш, ніби собака в буді, а харчуєшся в свинарнику. На Донбасі ми з Танею (перша Петрова дружина-циганка) в подібній землянці під хатою поросят

вигодовували.

Пораючись біля сковороди на газовій плитці, підсмажуючи сало з яйцями, я збув Петрове незадоволення мовчанкою, надіючись на кумине запевнення про «Петіне присмирення». Після сніданку, коли ми пішли до нашої з Михайлом хатки домовлятися про помешкання, працю та взагалі справи, пов'язані з улаштуванням Петра з родиною в Ошаві, Петрові не сподобалась моя праця на залізниці, на очищенні вагонів — і він прирівняв мене до якоїсь Фені Омелянівни, що замітала мітлою хідники та східці перед будинком управління копальні, на якій він працював десятником зміни.

— Феня Омелянівна, чи скоро буде полудня? А ось тільки дometу хідника і сонце стане на полудні. — Передражнявав Петро уявну Феню Омелянівну та її співрозмовника, повільно ступаючи похапцем і водячи руками, ніби в них мав мітлу.

— Ти що!?! — Раптово обернувшись до мене, сказав обурено він. — З мене надумав зробити посміховище?

— Тут люди кажуть, що Америка — вільна країна, і кожному вільно по-своєму розумінню з ума сходити, — відповів я йому спокійно. — Не подобається тобі замітати вагони, підеш на будівництво тачку пхати.

— Ти що!?! — Знову повторив він своє беззмістовне питання.

— Нічого, — поспішив я йому з відповіддю. — З працею тепер в Ошаві не тяжко. Матимеш час і нагоду подумати про це й погадати, а наразі нам треба домовитися про помешкання, і я почав говорити про полякову недобудовану хату. Та як тільки згадав про можливості добудови другого поверху самотужки наступної весни, Петро, втративши рівновагу, заметався по хатці, вимахуючи своїми довгими руками: «Годі! Годі!» Потім, зупинившись навпроти мене, зробив «дулю» зі своїх довгих і тонких пальців і, піднісши мені під носа, помахав нею, вигукуючи:

— Ось тобі! Ти що, з мене кріпака бажаєш робити!? Мені того досить, що для батька й матері, в Донбасі, з терикону уламки стояків стягав! Годі! Годі! Я в Канаду не приїхав на капіталістів працювати!

Михайло, взявшись у боки, з посмішкою на устах, потупцював біля Петра, ніби півень біля курки, коли бажає її потоптати, відчинив двері нашої хатки й голосно почав «курей» виганяти.

— Киш! Киш! Ти бач розкудкудакався, ніби курка з першим яйцем! Тут, Петя, таким як ти скоро крильця обрізують. Киш за пліт,

якщо тобі тут не подобається! — Петрові ніби заціпило. Обернувшись по хатці, зрозумів, що ми з кумою Уляною не будемо перечити Михайлові, біля порога озвався до нього: «Ач, який!» І, широким кроком, розмахуючи руками, попрямував на вулицю. Діти, що сиділи біля хатки на гойдальці, за ним не побігли. Уляна також непорушно сиділа на стільці біля столу. А я добре знав, що з Петром на вулиці нічого поганого не станеться, почав думати, як позбутися клопоту з Петровою родиною, щоб хоч дітей не навести на помилкову думку. Від залізниці, через город, до хатки зайшов Євген. Я, познайомивши його з кумою Уляною й дітьми, якимсь забув про Петра й почав говорити про сьогоднішню дійсність і радитись щодо помешкання для Петрової родини. Євгенів зять, Петровський, працює в Шевчука на будівництві зі словаком, а той словак будує собі нову хату й через два-три тижні зможе винаймати дві кімнати. Цю можливість треба буде не прогайнувати, але наразі Уляна й без Петрової згоди погодилась мешкати в жидівських «хоромах», без огляду на те, як вони виглядають та яка буде в них вигода.

Петро на вулиці не барився, мабуть зрозумівши, що Михайло сказав правду. Без грошей, без друзів й без знання мови в Канаді йому й без чийогось «обрізання» можуть «опастися крильця». Він же може залишитися без родини, без дружини й хуторянського Грицька, що своєю дурною головою все щось видумає, з чого можна скористуватись майстрові соціалістичної праці та старості громадського господарства в селі Савинках, Петрові Васильовичу. Повернувся назад у хатинку і, ніби нічого перед тим не сталося, познайомився з Євгеном і вже не пробував домішувати в нашу розмову своїх «високомудрих» думок.

Роза вгостила мене з Петровою родиною добротним обідом. Микола не пошкодував нам по пляшці пива зі свого запасу. Зразу після обіду я таксівною завіз Петра з родиною в жидівські «хороми» й поспішив залишити задоволеного Петра в м'якому й розлогому, оббитому дорогим плюшем кріслі, поки він роздивиться по «хоромах» і почне вередувати.

У понеділок, ідучи до жидівських «хоромів», щоб поїхати з Петром на біржу праці, а куму Уляну з Сергієм відпровадити до Рози, щоб та допомогла кумі приписати Сергія до школи, я не знав, що й думати — відмовитись узагалі допомагати його родині чи тільки Петрові, якщо він і сьогодні почне вередувати, але помилився. На

жидівському подвір'ї, з покидьками, застав Петра задоволеного й веселого.

— Оце другий Арбайтсдінг! — Весело вигукнув він, побачивши мене віддала. (Арбайтсдінгст — село No. 7 армії США в місті Кульмбасі, де ми з ним працювали). Не даремно кажуть, що в Америці, мільйонери на смітниках виростають. Ось цій машинці (швацькій) бракує тільки паска, а вона на селі варта корови, якщо ти розумієш, що в нас на Донбасі була варта корова.

В «хоромах» кума була чимось не задоволена, але по дорозі до Рози вдавала чи й справді була задоволена й зацікавлена Ошавою. Роза з кумою й дітьми охоче пішла до школи. Петрові, на біржі праці, без жодних труднощів та упереджень знайшли працю на ливарні Фітінг. Будинок управління ливарні зробив на Петра досить захоплююче враження — і він не став довідуватися, що йому тут доручать робити — замітати підлогу чи вигрібати гаряче залізо з порохів на черені. Бюровий робітник, що оформлював його на працю, завів нас до годинника, де робітники ливарні реєструють своє прибуття на працю та її закінчення, а там на нас уже чекав бригадир вантажників. Я не став говорити, що я на цій ливарні працював рік тому, а Євген працював навіть у бригаді вантажників, під керівництвом цього бригадира. Безжурно пішли з бригадиром і Петром у роздягалку та умивалку робітників, де бригадир виділив Петрові залізну шафу для одягу, а потім показав місце, куди Петро має прийти завтра перед початком праці.

До вечора все було ніби полагожене з Петровим осідком в Ошаві. Він мав працю, з повним доляром оплати на годину, що на бельгійські підрахунки мало бути майже два дні праці в копальні. Альфред-Сергій уже приписаний до навчання в школі. Кума Уляна задоволена знайомством із Розою, моїми раніше закупленими харчами для родини та двома десятками долярів, що я дав їй для різних потреб. Усе це мало вистачити до першої Петрової заробітньої платні. Іна ще мала розуміти, яка різниця між Канадою та Бельгією. Морозива, цукерок і шоколаду не бракувало в Бельгії, не бракує і в Канаді. Старий жид також був ніби задоволений новими мешканцями в його «хоромах» і моєю доплатою за винайм на повний місяць. Я, як то кажуть «спочив на лаврах» після турбот за Петрову родину. Аж ні! У четвер кума Уляна з Іною розшукала мене на праці та в сльозах почала вибачатися.

— Дорогий і добрий куме! Мені й соромно до вас звертатися в таких справах, але я тут безпорадна. Пробувала порозумітися з жидом, але він мене не розуміє та ігнорує. Була в аптеці, мене там також не розуміють, а Розі мені соромно признаватися. У «хоромах», як ви кажете, я виявила блощиці й тарганів. Скільки їх там у тих капіталістичних меблях, як їх зве Петро, я непевна, але коли діти довідаються про це, я не знаю, як я зможу їх заспокоїти і вберегти. Ваш той милий і чемний друг Євген говорив щось про можливість винайму помешкання в словаків, може я могла б сама порозумітися з тими власниками хати?

Кума Уляна справді зуміла порозумітися з родиною молодих словаків. Мабуть із тиждень, з молодою господинею, прибирала й фарбувала частину новозбудованої хати, доки переселилася з родиною з жидівських «хоромів» у дві просторі та світлі кімнати. Мені це переселення коштувало майже триста доларів за необхідні меблі для нового помешкання, але я цим не журився, бо мав майже гарантовану працю на залізниці, не здогадуючись, що можу мати нові турботи й неприємності.

Після «вишневого» світанку, з Шолдрихою я не заходив в ближчі стосунки, і вона нібито не шукала ніякої приключки, щоб залицятися до мене. Якось одного літнього дня, пораючись на городі, вона пожалілась моїм співробітникам через огорожу, що на залізниці повно всякого ломаччя, а в неї нема на що підв'язати помідорів. На залізниці справді відповідного ломаччя на кілки для помідорів не бракувало, а в мене не бракувало й часу. Я назатесував з півсотні кілків і заніс їй на город та й позабивав потрібну кількість біля стебел помідорів, а решту вона сховала на наступний рік. Потім від її під'їзду, біля хати, до рову понад залізницею кимось був викопаний вузький і глибокий рівчак, для збігу води і частково засипаний дрібними камінцями. Вичищаючи вагони від подібних камінців, я замість того, щоб їх відвозити тачкою вздовж колій та розкидати їх поміж шпалами, завіз їх на Шолдричин город та й засипав ними рівчак.

По трьох місяцях праці на залізниці, комусь з урядників забажалось мати певність, щодо мого віку. Може в них був такий закон, що найманий робітник на постійну працю мусить свій вік виказати державною метрикою, або посвідкою від релігійного наставника в громаді (попа, проповідника, старшого брата й т.п.).

Метрики (посвідки з сільради) я не мав і роздобути її не міг. До релігійної громади, після сповіді в отця Мельника, я приставати не бажав, а праці на залізниці не хотів утратити. Микола Шмілер, до кого я звернувся, порадив мені коротко і зрозуміло.

— Звернись до Мері (Шолдрихи), вона не тільки в церкві з тарілкою гроші збирає, але і в Мельника (попа) авторитет має.

Мері не забарилася взнати, що мені потрібна довідка від церковної громади. Мабуть не випадково вийшла позагрібати моріжок навпроти нашої з Михайлом хатки. На мою журбу щодо потрібної довідки, вона також, як і Шмілер, мала коротку раду.

— Сам знаєш, наша громада розпочала будівництво нової церкви, а грошей обмаль. Пожертвуй на церкву хоч дві десятки, отець Мельник виписе тобі потрібну посвідку. Наступної неділі я пішов із Мері до церкви на Богослужбу. Дав Мері записку з відомостями про моє місце і час народження, а в конверт уклав десятку, вибачаючись перед Мері, що наразі в мене фінанси надто обмежені, у зв'язку з прибуттям мого друга з кумою в Ошаву. Мері полагодила справу посвідки з отцем Мельником і за десятку прислала мені потрібну посвідку в понеділок увечері її дочкою Петрусєю.

Тижнів за два в неділю пополудні, йдучи до Петрової родини на відвідини, я зайшов до Шмілерової крамнички, щоб купити дітям якихось солодоців на дарунок. У крамничці, біля столика, сиділа Мері на стільці й соломинкою пила з пляшки содову воду чи, як у Канаді звать, пап. Роза, не чекаючи мого замовлення на купно солодоців, звернулася до мене з якоюсь лукавою посмішкою на обличчі.

— Ми з Миколою та Мері їдемо на wrestling match (борню) братів Калмикових. Приставай і ти до нас!

— Я в дорозі до куми та хресниці, а спорт мене не цікавить. — Відповів я Розі.

— Біда ходить по людях, а не в лісі, — обізвалася Мері біля столика. — У твоєї куми чоловік довгоногий — застане біля куми, далеко не втечеш! — Микола нагодився в крамничку й жартома сказав, що до сусідів, а особливо до сусідок треба бути доброзичливим. Миколина заввага нагадала мені про Мерину допомогу роздобути мені потрібну для залізниці довідку. І я відклав відвідини Петра та його родини, поїхав автомашиною зі Шмілерами та Шолдрихою подивитися на борню братів Калмикових.

Мерина автомашина містка, із сильним мотором і майже нова, але Мері ще не привчилась керувати нею після смерті Грицька, тому керувати автомашиною доручила Розі. Ми з Миколою сиділи на задньому сидженні. Підчас борні братів Калмикових та їх противників, на арені Мері була захоплена видовищем і час від часу підштовхувала мене під боки, але я не пробував відповідати їй взаємністю. Повернувшись на під'їзд Шолдриної хати, ми з Миколою, не чекаючи на жінок, вилізли з заднього сидження й пішли — він відмикати двері для Розі, а я спати на спільному ліжку з Михайлом.

Наприкінці жовтня Мері копала город. Я з моїми спільниками по праці, чекаючи на прибуття вагонів, вигрівався в рові на вже трохи теплomu, осінньому сонці. Тому з чемности, як казав Микола до сусідки-вдови, зголосив своє бажання допомогти Шолдрісі копати город. Покійний Шолдра мав лопату в запасі, і ми удвох досить швидко закінчили копати грядку. Мері запропонували мені чашку гарячої кави й гукнула на свою стару матір, щоб винесла на город чашки та глечик із кавою. Посідавши на сухій траві під залізничною огорожею, ми пили каву, говорили без будь-якої мети, аж поки Мері виявила бажання проїхатись потягом до водоспаду Ніягари.

— Батько й мати, мабуть, потягом привезли мене до Канади, і відтоді я ще не їздила потягом. Ми з Гері (Грицьком) купили автомашину, щоб поїхати подивитися на водоспад, що десь близько Торонта, але тепер Гері немає, ти автомашиною ще не годен їздити, а в мене виникло бажання поїхати потягом до того водоспаду. Що ти скажеш на це? До сусідів, а особливо до сусідок, треба бути доброзичливим, — казав твій господар Микола, а він розумний чоловік. — Значуще підштовхнула мене під бік Мері, я аж похлинувся кавою.

На оглядини водоспаду Ніягари, я їздив улітку з Євгеном і новоприбулими хлопцями, що «політикують» у гетьманській домівці. Ми їздили автобусом, але як туди заїхати потягом, напевно не знав. Однак перед тим, як відійти до праці в поставлені локомотивою вагони, я пообіцяв Мері розвідати.

Поїздка з Ошави до Ніягари потягом має бути з пересідкою в Торонті. Це забере дещо більш як п'ять годин часу. Приблизно стільки часу треба й на поворотню подорож. Виїхавши з Ошави потягом на світанку, можна повернутися в Ошаву перед північчю, того ж дня. Мені по трьох місяцях праці на залізниці належав квиток

на переїзд потягом у межах Торонтонського відділу, один раз на місяць, і я використав цю нагоду поїхати до Ніягари з Шолдрихою за провідника, маючи запевнення від неї щодо покриття всіх видатків, що будуть пов'язані з подорожжю.

Листопад у Канаді все ще тримається погідно і, як на осінь, тепло. Десь усередині листопада, в неділю на світанку, ми з Шолдрихою всілися в потяг в Ошаві і перед полуднем прибули до Ніягари. Десь до п'ятої години ми оглядали водоспад на річці зверху і знизу. Побували в акваріумі та в музеї воскових скульптур. Подивитися ще на чорторій, трохи нижче водоспаду та під'їхати пароплавом під водоспад, нам уже не вистачало часу, перед відходом вечірнього потяга. Шолдриха мені відверто призналася, що вона їхала зі мною на оглядини водоспаду з метою побути тут два дні.

— Мої діти вже майже дорослі, їх доглядають мої батько й мати. Твоя дочка, може, й плаче десь, але ти про це не знаєш і не відаєш. Михайло по тобі журитися не буде, як ти не приїдеш ночувати, а гроші я маю заплатити за готель.

Ніягару на американському континенті вважають місцем закоханих, заручених, замріяних та згублених. Ми з Шолдрихою належали ніби тільки до замріяних та згублених, але, повечерявши в ресторані смачною вечерєю та двома келехами вина, вирішили вдати залюблених і винайняли спільну кімнату в готелі. Наступного дня, оглянули докладніше водоспад і його околицю й повернулися перед північчю в Ошаву без зайвих пригод.

На початку грудня в Канаді вже йде галаслива підготовка до святкування Різдвяних свят, чи по-канадському Кристмасу, релігійними громадами, політичними партіями та групами, допомогівими організаціями і звичайно спекулянтами всіх напрямків і кольорів. Греко-Православна громада св. Івана Хрестителя, влаштувала передріздвяний базар з розпродажем печива, вареників, різних цяцьок і забавок для дітей і дорослих, старого одягу та взуття, домашніх непотрібних речей тощо — це вдень. Увечері учасників базару частували вечерєю, пивом, горілкою з-під поли, водевілем для розваги й танцями до півночі. За ціну торгуватися на базарі вважалось не сумлінно, бо весь прибуток з базару мав іти на добродійні цілі й на будову нової церкви. Я з Євгеном і Михайлом, хоч і не богомільні християни, але на базарі не шкодували грошей не так за вечерю без смаку чи водевіль без сміху,

як за пиво й горілку з-під поли для себе й «гарних» молодиць, що заради громадського обов'язку підсідали не до своїх чоловіків із побажаннями Merry Christmas! (веселих свят!)

Шолдриха з дванадцятилітньою дочкою Петрусею торгувала варениками і не мала часу навіть штовхнути мене в боки, але перед закінченням базару прислала до мене Петрусю з проханням провести їх додому. Після прозвучання з голосника запису на патефонній платівці британського гімну God Save the King! (Боже, охорони короля), молодиці, що пили з нами пиво й горілку, поспішили до своїх чоловіків чи кому вони там були зобов'язані своєю подружньою вірністю або громадським обов'язком. Євген із Михайлом, «з піснею на устах» пішли додому спочивати, а я залишився чекати на Шолдриху з дочкою.

Шолдриха впоратися з залишками вареників не забарилася, але підійшла до мене чимось не вдоволена, навіть сердита. Кроків за сто від своєї хати, Шолдриха раптово зупинилася, заголосила ніби по мертвому батькові чи «рідному» чоловікові й накинулася на мене з лайкою за залицання до недалекої сусідки — не то вдови, не то розвідки, що присідала біля нас частуватися пивом і жартувала більше з Михайлом, ніж зі мною. Поведінка Шолдрихи мене приголомшила, і я тільки тоді зрозумів та отямився, коли вона почала звинувачувати мене в започаткуванні її вагітності.

— Ти наді мною позбиткувався, започаткував дитину, а тепер ще й залицяєшся до іншої! В мене діти! В мене батько й мати! Що я тепер буду робити, бідна й нещаслива вдова!? Твоя дитина і ти мусиш одружитися зі мною! — Перервавши своє вдаване голосіння, наказала мені Шолдриха.

Як саме заспокоїти Шолдриху та що їй сказати, я не міг зібратися з думками. Після короткого перебігу різних навіяних думок, сказав я лагідно Шолдрисі, щоб післала додому Петрусю й розказала мені спокійно, як вона зайшла у вагітність, коли була певною, що після народження Петрусі більше дітей не могла мати через жіночу хворобу чи якісь інші причини.

— Ти батько моєї дитини! Ти відповідальний за мою вагітність! Ти мусиш одружитися зі мною, а якщо відмовишся, тоді Петруся має про це знати!

Заводити сварку серед ночі на вулиці з будь-ким, а особливо з жінкою та молотітньою дочкою, — це може викликати підозру

сусідів та появу поліції. На моє намагання заспокоїти Шолдриху словами, вона ще більше й голосніше сварилася. Залишити її з дочкою на хіднику й піти від них геть, — мені здалося небезпечним, бо біля її хати мене можуть перестріти два її дорослі сини, або батько з матір'ю, та зчинити бійку чи заколот. Відступивши декілька кроків назад, попрямував я через вулицю на протилежний хідник і швидкою ходою пішов у напрямку до Шмілерової хати. Шолдриха далі викрикувала, щось подібне до пропаганди «прогресивних», мовляв, понаїздила в Канаду всяка сволота й гидота і не дають життя чесним людям, але я до її слів не прислухався.

У понеділок, виспавшись і просвіжившись від чаду вчорашнього базару та «різдвяних привітів», не міг я собі напевно пригадати: мав я дійсно прикру прикльочку з Шолдрихою, по дорозі додому після базару, чи це мені по-п'яному таке наверзлося, тому вирішив почекати Михайла та Євгена, коли вони повернуться з праці. Але Михайло й без мого звернення до нього за поясненням, ще на порозі хатки, почав висловлювати свою «правду».

— Ну й що? Припер стару бабу до тину, а тепер вона мусила ревити, ніби корова, на всю вулицю! Це тобі, Гриша, не наші сільські баби, що нишком скиглять і в кулак плачуть. Тут тільки зачепися за котру — вона в крик і поліція з-за рогу хапне Гришу за штанці та й на бантину.

Шолдриха вагітна чи ні, але відтепер я мушу бути з нею обережним. Перше, ніж іти до Шолдрихи по якесь вияснення та згоду, пішов я до куми Уляни на пораду. Кума не тільки навчалася в школі акушерок, але й має досвід із жіночими проблемами. Зрозумілій мені мовою вияснила, що старші жінки можуть помилитися щодо своєї родоспосібності та й завагітніти, але позбутися небажаного зародку — справа не складна. Якщо лікар відмовиться чи Шолдриха посоромиться до лікаря звертатися, вона в будь-який час дня чи ночі згідна порозумітися з Шолдрихою і допомогти їй позбутися зародка.

У вівторок, підчас перерви на полуденок, я постукав у двері Шолдришиної хати. Вона відчинила їх, не питаючи хто стукає, та запросила до хати з усмішкою на обличчі, мабуть сподіваючись мого вибачення та згоди на шлюб із нею. Але коли я почав їй висловлювати мою думку про усунення зародка за допомогою лікаря чи куми, вона вигнала мене з хати й погрозила поліцією.

— Не бажаєш брати зі мною шлюб, не докучай мені більше, а то викличу поліцію!

Мати діло з поліцією, через Шолдриху, — справа не бажана. Брати шлюб з нею мені зовсім неможливо, не тільки через моє незацікавлення нею, як жінкою, але й через можливості повернення до милої, люблячої та законної дружини. Я також проти порушення канадських законів. За моїм сумлінням та в моїх документах я одружений з Оленою Петрівною, а не з будь-якою Мері.

Щось днів за два Шолдриха прислала до мене свою дочку Петрусю з запискою від її батька про негайне побачення з ним. Шолдришин батько невеликого росту, під сімдесят років, але жвавий чоловік, згідно з розповіддю його дочки Мері, в період депресії на американському континенті, був головним самогонщиком в Ошаві й заробив грошей на цьому «підприємстві» і став співвласником чинбарні-шкіровні. Зі своєю дружиною мав тільки дві дочки, Мері та Нелі. Після трагічної загибелі Грицька Шолдри в снігу, продав свій дім і з дружиною поселився в Шолдриній хаті. Перед тим я з Мериним батьком не зустрічався, але тому що старий написав записку і прислав онукою, я вчинив його волю й пішов з Петрусєю. Дівчина завела мене заднім входом у хату, в ясно освітлену кухню, де за столом на мене чекав старий, його дружина й Мері. Петруся зразу пішла з кухні без застереження, а старий сказав мені сідати рядом із ним на стілець біля столу. Без зайвих слів почав говорити те, для чого покликав мене, мовляв, ти й Мері започаткували мою онуку. Мені не подобається, щоб воно виростало безбаченком. У тебе тут немає ні родини, ні хатини, а я заможний чоловік. Не бажаєш брати з Мері офіційного шлюбу, я погоджуюся, щоб ви жили разом і без шлюбу, Не бажаєш мешкати разом із її дітьми та мною й моєю дружиною, я на Мерине ім'я куплю вам хату. Бажаєш мешкати з Мері та з її дітьми в цій хаті, ми з дружиною переселимося до Нелі.

Про мої зауваги та пояснення про те, що я одружений, у Канаді напевно довго не затримаюся, бо Корейська війна примусить мене покинути Канаду або витворить спроможності мого повороту на Батьківщину, старий не захотів слухати.

— Бери шлюб із Мері або живи на віру. — Говорив старий, не визнаючи моїх аргументів та мого бажання.

На мою пропозицію, щоб усунути майбутню дитину в зародку, за допомогою лікаря чи моєї куми, Мері рішуче відповіла тим, що відчинила вхідні двері для мене:

— Не бажаєш мене й моєї дитини, геть із хати!

Наступного вечора Шолдриха знову прислала Петрусю з запискою, де було тільки троє слів «Мені потрібні гроші».

Після Петрового прибуття в Ошаву, в мене на банківському рахунку залишилося не повних дві сотні доларів. Подумавши, що Шолдриха надумалася звернутися до лікаря, я виписав чека на сто доларів і віддав його Петрусі. Звірившись у банку про відтягнення грошей із мого рахунку ще перед полуднем наступного дня, а в Розі — про те, що Шолдриха не буде звертатися до лікаря, я вирішив залишити Ошаву, щоб не давати надії Шолдрисі на моє співчуття до неї.

Залізниця мала вільне місце праці в паротяговому депі в Торонті — мені його зарезервували без будь-яких труднощів.

Мешканці Ошави, готувалися до Різдвяних свят, освітлюючи різнокольоровими лампочками свої домівки, помешкання, ялинки... Я зібрав свої речі в дві валізки та дві паперові коробки, заплатив хлопчині десятку наперед, за мою поїздку до Торонта, і він, задоволений із доброго заробітку, завіз мене до Торонта.

Два тижні пізніше я приїздив в Ошаву автобусом відвідати моїх кумів, хресницю, друзів та звіритися з Шолдрихою, але в неї була одна та сама відповідь.

— Не бажаєш брати шлюб з мною або хоч жити на віру — не турбуй!

На випадок, якщо Шолдриха змінить свою думку й наставлення до мене і своєї вагітності, попросив Розу, щоб наглядала за Шолдрихою, й залишив їй мою адресу замешкання та номер телефону — з поясненням, що я працюю в нічну зміну, а в будь-який день мене можна застати вдома або покликати до телефону.

На початку березня Шолдриха зі своєю сестрою Нелі, в якихось справах була в Торонті й поклікала мене телефоном на побачення в парк ім. Александра. Шолдриха була в добре виношеній міховій шубі з досить випнутим животом. Її сестра Неля мала на собі, мабуть, тількищо куплене хутро і надто чимось задоволена, весела й говірлива. Цікавилась більше моїм життям у Торонті, ніж майбутньою сестриною дитиною. Шолдриха поставила мені єдине і пряме питання.

— Бажаєш повернутися в Ошаву і взяти шлюб зі мною? Або жити на віру чи ні? Я впевнено відповів їй, що в Ошаву може колись і повернуся, але шлюбу з нею брати не збираюся. Її витрати на лікаря, лікарню та утримання дитини виплачу грошима, згідно з нашим домовленням, але вона це не взяла до уваги.

Наприкінці березня Шолдриха повила дочку. За моїми розрахунками, якщо Шолдришина дитина започаткована мною під час нашого «вишневого» стосунку в червні, то вона мусила бути в череві матері не менш одинадцять місяців. Якщо ж ми започаткували її в готелі в Ніягарі, тоді вона народилась два чи й три місяці передчасно. Будучи певним, що Шолдриха вже видужала після пологів, я поїхав в Ошаву на переговори з Шолдрихою, але вона на мій стук у двері не відповідала. Викликана телефоном, повісила слухавку, як тільки почула мій голос.

Десь на початку літа в Шолдрихи вже був приймак, турбувати її не було підстав і потреби. Два роки пізніше Шолдриха, йдучи додому сама з Богослужби, спіткнулась на хіднику. Докіль люди схаменулися, вона вже захолола. Я був певний, що моя чи не моя дочка раніше чи пізніше стане прибраною дочкою Шолдришиної бездітної сестри Нелі, але помилився. Сліди по дитині затрапилися разом із її матір'ю.

Моє дворічне перебування в Ошаві стало для мене великою невдачею. Я розчарувався життям на північно-американському континенті. Але чи я такий невдаха, що не зумів пристосуватися до обставин і людей, чи й справді на цьому континенті для таких нерозважних осіб, як я, ґрунт під ногами дуже не певний, про це не берусь бути суддею.

ТОРОНТО

Торонто — місто прямолінійне. Тут, за винятком вулиці Дандес, усівши в трамвай, можна заїхати в Гай-парк, або на вулицю Карстон; всісти в трамвай, наприклад, на вулиці Королеви чи Блур, і їхати вулицею Королеви чи Блуром до останньої зупинки трамваю. У східньо-західньому напрямку вулиць, людині треба знати, яка саме частина вулиці їй потрібна, східня чи західня, порядковий номер будинку чи підприємства, або назву перехресної вулиці чи перевулка. У південно-північному напрямку треба знати тільки порядковий номер, або назву перехрестя. Необізнана з містом людина може подорожувати з певністю, що не заблудить.

«Українське» Торонто «покручене» навіть більш, як Ошава. У Торонті українцеві треба мати протекцію особи, яка має протекцію інших осіб. Або, простіше сказавши, треба мати людину, що вже є членом якоїсь громади чи групи людей і згідна за тебе поручитися, що ти не «чужак», а тим більше — не шпигун або провокатор іншої громади чи групи людей. Наприклад, в «Українській книгарні», що ніби мала бути загально українським підприємством і торгувала не тільки книжками й газетами, але й відала порадами з винаймленням помешкань, від мене зажадали адреси й номери телефону, коли я звернувся за порадою винайму помешкання в «українському» Торонті. Довідавшись, що я наразі не маю адреси й телефону, а тим більше знайомих у Торонті, відмовилися навіть узяти моє замовлення на помешкання. Після Богослужби в Греко-православній церкві св. Володимира я намагався розшукати якогось земляка з Сіверщини, або тільки східняка, що вже прижився в Торонті та знає, що і як. Але на вигляд і по «шапці» дядько напевно, якщо не мій земляк то принаймні східняк, коли озовусь до нього, то якщо не відвернеться й не піде геть, то вдає зовсім глухого.

Загально, Торонто чисте і спокійне місто, розмежоване неозначеними кордонами між його різнонаціональними мешканцями. У східній його частині, ближче озера Онтарію, мешкають греки, македонці, хорвати, малтійці та інші народності з побережжя

Середземного моря, за винятком італійців. Італійці мають «свою малу Італію» в західній частині Торонта, понад вулицею Дандес, між вулицями Бетурст та Осінгтон. На північ від «середноморців» мешкають ірландці.

Понад вулицями Янг, Бей та Університі мешкають колишні мешканці Британського острова, що в свою чергу керують життям та справами Торонта і розмежовують місто на східню й західню частини. Понад вулицею Спадайна торгують різноманітним крамом і мешкають наші колишні сусіди, хозари, що після прийняття нами Греко-православної віри, почали звати себе жидами, а після встановлення «влади Рад» змушували нас називати їх євреями. У сусідстві з хозарами, на північ від перехрестя вулиць Квін та Бетурст мешкають українці, а на південь від цього перехрестя вулиць, — португальці. На захід від українців і португальців, мешкають поляки.

Перше помешкання в Торонті я винайняв у так званому «румінг гавзі» (будинок на винайм кімнат із тижневою оплатою за користування), в так би мовити британській частині Торонта, але мені там не сподобалося, через забруднення стін та підлоги. Не бракувало блощиць, тарганів і дуже неспокійних сусідів, що любили слухати надто голосну музику та ще голосніше сваритися. Поспішне знайомство з «українським» Торонтом у книгарні та біля церкви св. Володимира не дало мені надії на скору зміну мого місця замешкання, але в українському ресторані «Вікторія» старша українка, помивачка посуду, по декількох днях мого харчування в ресторані, змиливалась наді мною й порадила помешкання в її знайомих поляків. Згодом виявилось, що українка — вдова по заможному польському осадникові на колишньому польському кордоні понад Збручем, також і власниця частини того будинку, де я замешкав. Але, вселившись у простору, чисту та світлу кімнату на третьому поверсі будинку, я мав справу з власниками другого поверху — польською молодою подружньою парою з сином немовлям, а не з удовою «українкою», власницею першого поверху. Тим більше, навчений сусідством удови Шолдрихи, більше не заходив у ресторан «Вікторія», а при випадковій зустрічі з удовою «українкою», вдавав, що я вже забув про її допомогу у винаймі помешкання.

Мешкати в поляків мені було дуже вигідно через недалеку віддаль від місця моєї праці. Працював я в нічній зміні, а всі мешканці будинку, за винятком господині та її сина немовляти, були відсутні вдень, тому я міг вільно користуватися кухнею та вмивальною з довільною кількістю теплої води.

Працювати в Торонті мені сподобалося більше, ніж в Ошаві. Там англомовні робітники в бригаді завжди хитрували, щоб не чистити більше забруднених вагонів, а такі підлабузники, як Сорока, їх наслідували. У Торонті робітники бригади, до якої мене приділили, дотримувались черги, не зважаючи на мову, колір шкіри чи довготривалості праці на залізниці. Крім того, швидко закінчивши призначену бригаді працю, ми мали більше часу подрімати на лаві.

Моє переселення в Торонто не вплинуло на зміну думки Шолдрихи, а брати шлюб чи тільки співмешкати з нею, заради можливої дитини, я не згоджувався. Петро з родиною, за час моєї двотижневої відсутності в Ошаві, зажили, можна сказати словами «мудрого» вождя Йоськи, «культурно и зажиточно». Помешкання в словаків залишили й переселилися на другий поверх великого будинку, де мають дві спальні, кухню, їдальню та вбиральню з ванною. У дорозі з Німеччини, до них їхала родина куми Галі Фриц, що налічує наразі тільки три особи — куму, її чоловіка та її матір. Про те, що ошавські підприємства на зиму починають звільнювати робітників, журби не мають, бо в Бельгії більшу частину року жили з «Шумажу» (виплаті на безробіття або хворобу). У Канаді біржа праці також платить робітникам, коли вони безробітні. Скільки та як довго виплачує біржа праці безробітним робітникам допомогу, кума Уляна ще не розвідала, а Петро такими справами не цікавиться.

Родину Фриців, згідно з твердженням куми Уляни, спроваджує до Канади Лютеранська церква в Торонті, але там для них ніби то нема помешкання, тому вони прибудуть до Ошави, погостюють у куми й кума, а потім переселяться до Торонта.

— Ви ж тепер, куме, в Торонті, то й потрудіться підшукати відповідне помешкання для куми. — Задоволена життям і достатками, ласочкою говорить до мене кума Уляна, частуючи кавою з донатами.

Кума Галя — бувала молодиця. Її мама — досвідчена одеситка, що любить шоколад, добрі цигарки в довгому мундштукові, ну й звичайно вільне життя. Галин чоловік Женя, з так званих «народних німців», — хитра й підступна особа. Подивитись за помешканням в Торонті та навіть заплатити за тиждень чи два за винайм я не пошкодую, але ж я добре знаю, що Фриц за будь-яку працю не візьметься, а тепер зима. Знайшовши родині Фрица помешкання в Торонті, в мене може виникнути таке відношення, як у лисиці й ведмедя з байки Глібова, коли кум Бурмило упрохав куму-лисицю підвезти його тільки одну лапку, а згодом, усівшись на саночки, поламав їх. Я «поділив радість» із кумою Уляною, щодо приїзду куми Галі, але не дав запевнення про знайдення помешкання для її родини в Торонті.

Михайло налякався Шолдришиного поступку й вирішив одружитися з Сениковою Катериною. З Катерини він кепкує за її надто круглі очі й дещо випуклі зуби верхньої челюсти, називає її «звірком», але Катерина — його одногідка, дівка й зовсім не рівня до старої Чирчихи чи Шолдрихи.

— Ти бач, старі баби забажали дівувати! З дівки «звірка» дівки півжмені, але де кращої взяти? Гриші на хвостик соли насипали. Михайлові також можуть капкан (ловушку) наставити, і тоді доведеться Михайлові за Гришею диб-диб з Ошави. Краще одружуся зі «звірком» добровільно, ніж із якоюсь репою насильно. — Без жартів журиться Михайло моєю та своєю долею.

«Дженерал моторс» звільнив Євгена з праці ніби тільки тимчасово, але в його родині виникли непорозуміння і то ніби через мене. У той час, як ми з ним працювали разом на ливарні, батько з зятем купили «хутір» на околиці Ошави. На піщаному горбі ділянку землі розміром з півгектара, хатку на дві невеликі кімнати, будку для кролів та вбиральню з місяцем-молодиком прорізанним у дверях. Минулого літа «чесний» християнин і «щирий» українець Полоз десь розвідав, що наступного року канадський уряд почне продовження шляху королеви Єлисавети на схід. Там, де був «хутір» Лисицьких, має бути шляхове відгалуження. Щоб перепродати «хутір» урядові, можливо добре заробити, він запропонував Лисицьким обмін «хутора» на хату, яку раніше продавав Казанівським. У двох невеликих кімнатах хатки двом родинам, із п'ятьма дорослими особами та двома дітьми, мешкати було дуже

скрутно. Тому Лисицькі з радістю згодилися зробити з Полозом обмін власностями, звичайно з доплатою Полозові певної суми грошей.

Відповідні папері були підписані. Переселення Лисицьких завершено. Хатку на «хуторі» розвалено. Але під час Різдвяних свят, у когось гостюючи, зять Петровський не тільки напився горілки до очманіння, але й довідався що Полоз продав уже хутір із добрим заробітком, а — до того — порахував подвійну ціну за хату, ніж при продажі Казанівському. Поширили, що я ніби то все це знав наперед. Будучи другом Євгена й кумом Петровського, не попередив ні Лисицьких, ні його.

В додаток до «нечесного» мого замовчування підчас обміну «хутора» на хату Полоза, Петровського в гостях запевнили «добрі» люди, що я його синові Володимирові не хресний, а правдивий батько. Оп'янілий і розгніваний Петровський, замість Різдвяних свят, зробив в своїй хаті побоїще, потурбувавши дружину, тещу й тестя. Побивши посуд і меблі, поранив себе і знепритомнів.

Про мою невинність у справі обміну «хутора» на хату, чи будь-якими стосунками з його сестрою Поліною, Євген добре знає і вірить мені, як рідному братові, але він у родині не авторитет. Мені ж тепер іти й виправдуватися до Лисицьких чи до кума Петровського рівнозначне самообманові. Час — найкращий порадник у таких випадках.

Зима 1951-го року в Торонті здалась мені багато холоднішою й неприємною, ніж попередні дві в Ошаві, хоч Ошава знаходиться на тій самій географічній широті, лише тридцять кілометрів на схід від Торонта. Працюючи від півночі до восьмої години ранку, вдень і ввечері, я мав багато часу на ознайомлення з Торонтом узагалі, а з «українським» зокрема. Найдемократичнішою групою та релігійною громадою українців здавались мені так звані бандерівці. Бандерині «комсомольці», при вулиці Бетурст у португальській частині відкупили від португальців великий кам'яний будинок і там мають свій осідок із редакцією газети *Гомін України*, управи СУМ та Ліги Визволення України. У будинку вдень завжди повно відвідувачів редакції та управ. Майже кожного вечора там відбуваються семінари, збори, збірки, доповіді, наради тощо. Там у друга Славка чи Влодка можна довідатися про справи «великої» світової політики, подискусувати, наприклад, чому Іван Степан Петрів —

чистий українець, а Іван Степанович Петрів — кацап. Після Богослужби, біля церкви св. Миколи, чи вірніше Миколая, менше панів професорів і панів докторів, ніж нетитулованих друзів Славків та Влодків, з якими можна порозумітися й трохи поговорити.

У домівці правовірних націоналістів Мельника, в УНО на вулиці Коледж, та в безпартійних членів Робітничого Союзу на вулиці Липинкат, до пана під вусом та з лисиною, треба звертатися титулом не меншим як «пан директор», щоб він на тебе не образився. До безвусих панків треба звертатися «пане студенте», щоб не отримати від нього немилого запитання «ви, пане, руські?» Найкраще після «пане студенте» додати хоч і «сковеркане» вимовою, але англійське слово. У тих двох домівках переважно «академії» з варениками по зав'язку, водевілі зі сміхом до плачу й танці до упаду.

Навколо церкви св. Володимира, мені здається, існує якесь «смутое время». Попи, ніби східняки, відправляють Богослужбу досить поправною українською мовою, а парафіяни, прошу пана генерала, професора чи доктора, переважно західняки. Ті мої земляки, що з «вигляду та по шапці» подібні до моїх земляків — не дружні й мовчазні. Після Богослужби, привітавшись з одним або з двома знайомими, поспішають відходити не звертаючи уваги на незнайомих.

Політикою Греко-православної громади св. Володимира «заварачує» також східняк Семен Підгайний, але на нараду, збори, доповідь чи якусь політичну розмову й дискусію не завжди можна потрапити, бо про це заздалегідь не оголошують, за винятком «академії» і танців.

За зиму я в Торонті не спромігся знайти собі навіть земляка, з ким міг би випити склянку пива й поговорити по-дружньому, а з весною почалися в мене знову турботи, з якими й дурній голові не стало спокою.

КОЗУТА

Кума Уляна, прислала мені дуже короткого й невиразного листа, без Петрової «резолуції», що могло означати: в куми якась велика турбота, а з Петром непорозуміння. Окрім привіту від Петі, Іни, Серьожі та куми Галі, короткий текст: «У нас гостює кума Галя з родиною, що спричиняє нам радість і приємність. Нова квартира дещо докучає холодом, але скоро вже буде весна. З повагою до Вас Ваша кума Лена».

Про те, що куми задоволені одна одною, зустрівшись на чужині, я не сумнівався, бо вони однолітки, одеситки, одружені не з любови, а з необхідности. Уляна від малоліття виростала без матері, а Галя без батька. Обидві не могли закінчити навчання в медичній школі, через соціальне походження. Обидві, через Будапешт і Берлін, обездоленими та беззахисними опинилися в Баварських горах.

Про те, що Петро «задоволений» куминим задоволенням, я не мав двох думок, але чому кумі приємно на новій квартирі, де «дещо докучає холод», коли вона з родиною тільки місяць тому була задоволена двоспальним помешканням, у досить добротному будинку, не міг я зрозуміти. Висівши з автобуса і перейшовши річку мостом, звернув я у знайому вуличку і зрозумів, що обидві куми тепер знову мешкають в жидівських «хоромах», тільки замок на дверях «хоромів» і непрочищений сніг коло них примусили мене перевірити кумину адресу й переконатися, що вони мешкають ще в гіршому приміщенні, ніж жидівські «хорони» — в напівзруйнованому будинку, колишньої фарми, на терені якої жид розпочав був своє підприємство покидьків.

Квартира, як писала кума в листі, дійсно «докучає» їм холодом, тому що бракує чимало шибок у вікнах, а папір, яким замінено шибки нещільно тримається біля рам. Двері перекошені і не пристають належно до луток. Залізна грубка-буржуйка не спроможна нагріти дві чималі кімнати з дір'явими вікнами та дверима. Понавішувані простирала над вікнами та покривало над дверима —

також ненадійна охорона тепла. Мешканці цієї «квартири» день і ніч не роздягаються з теплого одягу і по черзі підтримують вогонь в грубці-буржуйці. Сергій залишив школу, а Петра звільнили з праці на ливарні.

— Що сталося? — Питаю.

— Наразі особливо нічого, але ми з кумою Леною помилилися в розрахунках. — Жартома відповідає кума Галя. — Нам із Євгеном треба було не їхати з Німеччини, щоб зимувати в Канаді, а Лені треба було з вами порадитись, або в людей розпитати, як у Канаді вони зимують зими.

У дійсності, воно й справді нічого особливого не сталося, як по канадських звичаях та обставинах. Власник будинку, де Петро з дружиною й дітьми винаймав увесь поверх будинку за шістдесят доларів на місяць, винаймав помешкання для одної родини, а не для двох родин, а тому, коли вселилася родина Фриців без його дозволу та згоди, він відмовив помешкання Петрові, просто сказавши, вигнав з хати обидві родини. Узимку з дітьми довго на вулиці не сидітимеш, тому вони тимчасово вселилися в цей напівзруйнований будинок у надії, що за день чи два, знайдуть щось краще. На біду й на горе, ливарня звільнила з праці Петра. Згідно з канадськими законами, звільненому робітникові перші два тижні, біржа праці взагалі не виплачує допомоги. Після двох тижнів треба знову два тижні чекати, доки прийдуть чеки з першою допомогою. Сама ж допомога залежить від довготривалости праці на підприємстві, заробіку й родинного стану. Термін допомоги також обмежений часом і поставленням робітника до можливої мало оплачуваної праці. Наприклад, безробітньому робітникові запропонували на біржі праці зовсім неоплатну працю (прикладом може бути моя праця в Дрозда), а він відмовився. У такому випадку біржа праці може припинити допомогу передчасно.

З Петровою вдачею та його розумінням «на капіталістів працювати не приїхав до Канади» може все статися. От тепер куми зі своїми надійними чоловіками сидять повдягані навколо грубки буржуйки й чекають на весну чи навіть «із моря погоди», як казали в Україні.

— А праця для Євгена, яку обіцяли одновірці в Торонті? — Питаюся в кума Галі.

— Казав пан, кожух дам, але наразі тільки його слово тепле. Листа написали другого дня, як прибули до Лени, але відповіді нема й по сьогодні.

Поговорили ми. Пожурилися та й вирішили, щоб використати арабську мудрість:

— Коли гора не йде до Магомета, Магомет мусить піти до гори. Бути Магометом зголосилась кума Галя. Мені це зовсім не сподобалося, не тільки через те, що я ще не вирішив, як остаточно поступати з Шолдрихою та можливою майбутньою дитиною, але й тому, що кума Галя та її мати надто вільної думки жінки. Підчас гостини, після охрещення Іни, не зважаючи на присутність чоловіка Євгена й гостей, кума Галя виконала українську приповідку «То й не кум, що з кумою не цілувався». Цілувалася зі мною та надто щільно тулилася, даючи мені до розуміння, що вона дійсно «і кума, і душа, і кругом хороша...»

Як та «гора» в Торонті поставиться до Магомета, певности ніхто з нас не мав, але й мені відмовлятися від допомоги кумам, землякам і добрим людям не вистачало сумління. Ми з кумою Галею поспішили від'їхати до Торонта, з моїм запевненням, що квиток для поворотної дороги я забезпечу, на випадок непорозуміння з «горою».

«Гора» в Торонті виявилась дуже привітною. Кумині одновірці та одноплемінники були також одеситами й запевнили мене, що заопікуються моєю кумою, а своєю землячкою, сумлінно. Дали мені свій телефон для певности. Наступного дня, коли я подзвонив телефоном до куминих земляків, вони мене запевнили, що моя кума вже має певну працю в швацькій майстерні, відповідне помешкання й поїхала в Ошаву по чоловіка й матір.

— Дійсно, Торонто не тільки велике і прямолінійне місто, воно має й великі можливості пристосувати, щоб жити й працювати в ньому. Кума Уляна й Петро про це скоро переконалися, а за тиждень після переселення Фриців у Торонто, прибула й Уляна. Знайшовши собі працю й помешкання, перевезла й Петра з дітьми.

Петрові, в свою чергу, скоро знайшлася праця в столярській майстерні — розпилювати дерево на відповідні частини, шістьдесят центів за кожну годину праці. Платня, в порівнянні до ошавської ливарні, майже половинчаста, але тимчасово, з скрутному становищі, з нею можна вижити.

З настанням весни, Петро вирішив поправити свою долю та свій заробіток. «Дипломований» автомеханік по ремонту кузовів автомашин, що скорочено в Канаді зветься *body man*, тобто по нашому тулуб-чоловік, або тіло-чоловік, він навчився вимовляти свою «професію», як «буду ман», і розпочав пошук такої праці по відповідних майстернях. Але ж його диплом виданий в Байройті установою, хоч і з інтернаціональним статутом, але німецькою мовою, що в Канаді було варте звичайному шматкові паперу, без будь-якого значення. Його «англійську» мову на «общепонятном языке» з домішкою українських, польських та німецьких слів і «буду-ман», ніхто з керівників та англомовних робітників майстерень не розумів. До того, він не вмів користуватися мапою міста й читати оголошення в газеті. Уляна або я мусили виписувати відповідні оголошення в газеті на аркуш паперу з поясненнями, як туди Петро може дістатися пішки, трамваєм чи автобусом.

Невдача в пошуках праці автомеханіка була певна, бо в Канаді для такої праці треба мати дозвіл від певної школи та провінційного уряду і, зрозуміла справа, досвід. Старих і дешевих автомашин у Канаді взагалі не ремонтують, а нові й дорогі, що якимсь чином пошкоджені, власник майстерні не доручить ремонтувати, собі на збитки, якомусь чужинцеві без мови, навику й без відповідного документу.

Мої пояснення канадських звичаїв і законів, про які я й сам ще мало знав, та поради, щоб спершу, працюючи на будь-якій праці, навчитися мови, розвідати про можливості навчання у відповідній школі чи на курсах, Петра не переконували. Він почав надуживати моєї доброзичливості, майже примушуючи їздити з ним по Торонті шукати праці для автомеханіка, обідати за мій рахунок по ресторанах, навіть підозрівати мене у змові з його «куцохвостою». (З якої саме причини Петро прозвав свою дружину «куцохвостою», мені не відомо).

— Куцохвоста знову хвостом крутить, так само як і в Бельгії, а ти їй підгавкуєш! Ти мені того! — Піднявши свого кулака вгору, погрожував Петро.

Петро, земляк і кум. Я з ним блукаю світом уже вісім років, а тому в надії, що він раніше чи пізніше зрозуміє марність розшуків того, чого наразі не можна знайти, й задовольниться якоюсь іншою працею, що не вимагатиме урядового дозволу, досвіду в праці та

відповідальності за чуже майно. Їздив я з ним по Торонті не тільки для його задоволення, але й власного — знайомився з містом у час найкращої пори року, теплої й погідної весни — аж поки мені терпець урвався.

Травневого погідного ранку, повернувшись з праці, я помився, поснідав, переодягнувся і вийшов з хати, щоб іти на умовлене місце до Петра й починати чергове «митарство по муках» для «дипломованого буду-ман». На хіднику, перед ганком будинку, стояла дівівська валізка, зроблена з куснів алюмінійної бляхи, перев'язана дебелим мотузком, і невелика торба-наплечник із кропив'яного мішка — певна ознака прибуття нового емігранта в Канаду. Хто цей емігрант, мені не цікаво було знати, бо нікого не сподівався, але, вийшовши на хідник, не повірив своїм очам: переді мною десь узявся батько Козута! Скинувши капелюха, простягає мені руку на привітання.

— Батьку!? А ви звідкіль? — Вирвалось у мене зненацька.

— Небоже, діло не гоже. — Сказав Козута, поцілувавши мене в чоло й пустивши вільно сльозу, щоб покотилася по обличчі. — Англійському королю послужив чесною працею на буряковій плантації два роки. Він, змилувавшись наді мною, нагородив мене пашпортом своєї імперії й дозволив поселитися в його володіннях. Мої знайомі їхали до Канади, поїхав і я з ними, але в Канаді для них знайшлося місце в їхніх знайомих, а для мене — ні. От я й розшукував тебе.

Козута збуває свої турботи ніби жартом, а для мене неочікуване Козутине прибуття — нові турботи. Козуті, перш за все, потрібні приміщення, гроші на прожиток, а потім і якась праця. Заощаджених грошей у мене в банку «кіт наплакав». Улаштувати старшого чоловіка на поплатну працю — не така проста справа, а посилати його мити посуд у ресторані за харчі та тридцять центів на годину сумління не вистачить. Козута — не близький родич, але я його кличу батьком від першої нашої зустрічі в 1946-му році.

Моя господиня — полька — за додаткові п'ять доларів на тиждень дозволила мешкати Козуті в моїй кімнаті. Козута, помившись та поснідавши, виявив бажання відпочити на моєму ліжку. Побажавши Козуті доброго відпочинку, пішов я до Петра на умовлене місце і застав Петра Васильовича, ніби справжнього мого барина (власника кріпаків) часів першого кріпосного права чи

голову колгоспу, часів «Второго Крепостного Права» (большевиків).

Я Петрові говорю про Козуту, а він обвинувачує мене у змовленні проти нього з «куцохвостою». Я йому про потребу допомоги Козуті, а він визвірився на мене: «Ти через свого Козуту нас із Йосипом був запроторив у в'язницю в Нюрнберзі, а тепер мене можеш позбавити праці».

Надходив трамвай, я добре не зрозумів, якої праці я можу його позбавити, сів з ним у трамвай і, подумавши, прийшов до висновку, що Петрові потрібна «наука». Треба йому «пояснити», що я таки незалежна від його примхів особа, а не його підданий чи паяц. Знайшовши в кишені вчора виписані з газети адреси майстерень, де потрібно автомеханіків, показав, куди маємо їхати спершу і папірець залишив у його руках. На зупинці, де ми мали висідати з трамваю, я Петра першим пропустив до дверей, а коли він висів і, не оглядаючись на мене, пішов на хідник, я залишився в трамваї. Від'їхавши кілька зупинок, я вийшов і взяв напроти йдучий трамвай і повернувся додому. Петро зрозумів, що з «буду-ман» нічого не вийде, присмирнів і пішов знову найматися в столярню розпилувати дерево на шматки.

Першого тижня зі мною в одній кімнаті, я почувався з Козутою, ніби з рідним батьком. Уночі він спав на моєму ліжку, я працював. Уранці ми милися, вмивалися, снідали, розмовляли. Після обіду в ресторані, він ішов провідувати своїх знайомих, що приїхали з ним разом з Англії, а я спав. Хто його знайомі, мене не цікавило і я не розпитував, але з його розмови уявляв, що це молода пара москалів, або змосковщених хохлів. Його звали Степаном. Його дядько був царським генералом і прислужував цареві Миколі Другому. Вона — Маруся з Києва. Старший їхній син має чотири роки і зовуть його Миколою (Колею). Молодший Віктор скоро буде мати два роки. Мешкають у хозарській дільниці Торонта, десь біля перехресття вулиці Спадайна з Блуром.

Наступного тижня я намагався домовитися з Козутою про умови нашого спілкування, мешкання та життя, але він усе чогось чекав та збував мої намагання прикладами з поведінки його знайомих. Наспівали такі пояснення:

— Ось побачимо, як у Степана й Марусі буде з квартирою.

— Маруся вже один день працювала в ресторані, але Степан не забажав доглядати дітей.

Степан і Маруся Козуту ніби звали «дедушкою» (дідусем), і на правах того дідуса з ними він їхав до Канади. Я вже був переконаний, що Козута буде доглядати дітей, коли його знайомі знайдуть відповідне помешкання та працю, але наприкінці другого тижня Козута забажав мати окреме помешкання і також окрему працю.

Відповідне помешкання для Козути ми знайшли за два дні наших походеньок по вулицях Торонта. Власники будинку — старий хозар і хозарка, вони говорять російською мовою. Кімната простора з завішеним вікном, важкими та грубими куртинами. Це буде давати Козуті можливість відпочивати вдень і вночі. Ліжко розлоге та м'яке. М'яке розкішне крісло й невеликий столик. Помешкання в недалекій віддалі від церкви св. Володимира, від ресторанів на вулиці Квін та його знайомих з Англії. Помешканням Козута був дуже задоволений.

— Яку Ви хотіли б мати працю? — Питаюся в Козути.

— Яка ж може бути праця для старого чоловіка? Звісно, що в сторожі. — Відповідає він поважно.

Сторожі по-канадійському мали б називатися watchman's, але такої професії нема ні в оголошеннях газет, ані на біржі праці. Security guard — це щось подібне до воєнізованої охорони. По його роках, по вигляду та здоров'ї Козуту могли б узяти на вишкіл та перевірку, але йому треба перекладача, майже на кожне слово. Їздили ми з ним трамваями та автобусами по місті й поза містом, але всюди одна й та сама відповідь:

— Без мови ми не можемо довірятися будь-кому. Security guard на те й вартовий, щоб у випадку наглої потреби спроможний був викликати поліцію, пожежників, амбулянс чи будь-яку допомогу. Німому чоловікові майно та життя людей довіряти не можна.

Козута — не кепський тесляр і не дуже добрий столяр. Лазити по драбинах, перекладинах і дахах — він уже своє відробив. Про це не хоче навіть згадувати. Придбати скриньку з теслярськими приладдями та, ходячи по вулицях, пропонувати власникам домів свої послуги полагодити огорожу біля квітників, змінити завіси на старих дверях, вставити розбиту шибку у вікні, зробити щось, чого

й сам господар не вміє, чи не хоче забруднювати свої руки. Козуті така «професія» здалася, як наше попрошайство.

— Ну, ти подумай, — образившись, бурмотів Козута. — Мене на старість хочеш прошаком зробити. Це все те, що в нас казали «Дайте й не минайте, бо й вас лиха година не мине».

Мити посуд у ресторані за харчі та 40, 50 чи не більш як 60 центів на годину я старому навіть соромився казати. Аж він сам зі старим хозаром поговорив, а той поговорив зі своїм одноплемінником — і Козуту влаштували «контролером» у підприємстві збирання поношеної одяжі. Поношений і непотрібний одяг кращі мешканці міста викидали в призначені для цього скриньки в багатопверхових будинках і крамницях із одягом. Певні збирачі з вантажними автомобілями збирали його зі скриньок і привозили на підприємство, по-канадському *scrap yard* (подвір'я покидьок), а тут робітники переглядали одяг і призначували його для різних потреб, напр., до очищення й перепродажу для бідних мешканців міста, до перетворення на ганчірки, поновне виробництво й так далі. Одяг, що йшов на ганчірки, мусив бути порізаний на шматки в машині. На одяжі були гудзики, автоматичні замки (зіпер), може ще щось тверде й нашите. Козутиним обов'язком мало бути переглянути одяг на ганчірки, пообрізувати гудзики, зіпери, будь-які тверді речі і вкинути в машину. Праця надокучлива, бо треба вісім годин топтатися ногами на одному місці, але зате не тяжка, чиста й поплатна. 95 центів на годину праці на дорозі не знайдеш.

Літо в Торонті, чи в будь-якому місті задушливе, млосне, виснажливе. Я час від часу, з Петровим пасинком Сергієм ходив вудити рибу на озеро, доки Петро його не настрашив чи в Сергійовій безбатьківській голові виникло підозріння, що я беру його на ловлю риби, щоб утопити чи позбавити життя. Одного дня шукаючи кращого місця для вудки, я задумав перейти невелику річку вброд на другий берег, а Сергій спротивився.

— Не підуй з вами у воду!

Хлопчині десять років. Виростав без довір'я до вітчима й без навиків до природи. Я не став змушувати його роздягатися та скидати черевики, а сам, закачавши холоші штанив, перевірів глибину річки, а потім запропонував йому вчепитись мені на спину. Мій Сергій кинув вудку та з плачем кинувся тікати від мене. Повернулись ми до автобусної зупинки, не підступаючи один до

одного ближче як десять кроків. В автобусі Сергій трохи заспокоївся, але на риболовлю ходити з ним я більше й не згадував.

Козуті також набридло бути «контролером» гудзиків на хозарському підприємстві, відмовився там працювати й найнявся в Степана й Марусі «дідусем» — доглядати чужих онуків. Яка була в них умова зі Степаном і Марусею, я не випитував у Козути, але мені самому трапилась прикра приключка з удовою-українкою, після польського осадника, і я тепер мусив міняти місце мешкання.

У будинку поляків одного недільного ранку було повно метушні. Збираються до костьола, церкви, приймають відвідувачів, діляться враженнями й новинами за тиждень праці. Сім дорослих осіб та одна дитина на трьох поверхах восьмикімнатного будинку, у вихідний день — дещо тісно. Тому я після праці докладніше вмиваюся в залізничній умивальці та споживаю сніданок у ресторані.

Погідного недільного ранку, під кінець літа, не поспішав я до свого помешкання в будинок поляків, не тільки через їхню метушню, й тому, що не знав, що робити в неділю. На Богослужбу до церкви св. Володимира не хотілося йти, бо Козута, ставши «дедушкою», почав учащати до російської церкви св. Покрови, а в мене все ще під церквою не заводилося з будь-ким постійного знайомства. Із Сергієм риболовлю в озері вирішив припинити. Брати відповідальність на себе за чужу дитину, в якій вже думка заражена підозрінням і недовір'ям, не доцільно й небезпечно. Піти самому рибалити, не взявши з собою Сергія, не випадало, бо кума Уляна могла запитати, чому я на нього гнівався. Не сказати Улянці правди могло підтвердити Сергієве припущення чи підозру мого зговорення з Петром, мовляв, ми взагалі лихोї думки. Сказати правду про випадок із Сергієм біля річки, означало б дати підставу Улянці підозрівати Петра в злих задумах. Говорити з Петром про такі речі спокійно й розсудливо взагалі неможливо.

Після сніданку в ресторані я вирішив спершу виспатись, використовуючи ранкову прохолоду. Пообідати з Козутою й порадитися щодо випадку з Сергієм, а потім подумати, як далі діяти та як використати вечір.

Господар і господиня мали ранкових гостей і частували їх сніданком та запропонували мені млинці й каву. Подякувавши їм за запрошення, я пояснив, що вже спожив сніданок і пішов на поверх

у свою кімнату. Роздягнувши^{сь} улігся в ліжку і скоро заснув. Кризь сон мені здалося, що хтось у двері негучно постукав. Не розплющуючи очей, прислухався, але стук не повторився — і я, повернувшись на другий бік, знову почав засипати. Раптом знову почувся виразніший стук у двері.

— Хто там? Я в ліжку! — підвівши голову, сказав я, але з-за дверей ніхто не подавав звуку. Не довіряючи своєму слухові, я подумав, що мені вже й ум за розум зачепився через того капосного хлопчину Сергія, поклав голову на подушку, коли чую жіночий голос польською мовою.

— Поважній пані до кавалера в спальню не личить добиватися, але бідній удові потрібна допомога, тому нехай пан пробачить.

Добре не зрозумівши польської мови, подумав я, що господиня потребує якоїсь допомоги. Нагло схопився з ліжка, а з прочинених дверей моєї кімнати почувся голосний сміх, а потім показала голова «українки», власниці нижнього поверху будинку та вдови по-польському осадникові на Волині.

— Нема страху, — сказала вдова українською мовою, все ще не заспокоївшись від сміху. — Будинок не горить і потопу не передбачається. Надягни штани й допоможи мені пересунути меблі в синовій кімнаті. — Сказала вона, заспокоївшись, і зачинила двері моєї кімнати.

Про те, що половина третього поверху належить удові, я знав від моїх господарів кімнати. Про те, що в сусідній кімнаті з моєю ніхто не мешкав і вона завжди була замкнута, з досить чималим замком на дверях, мені було відомо з власного спостереження. Чому вдова потребує моєї допомоги, коли в неї два дорослі сини й невістка, мені було зовсім не зрозуміло, але спросоння я не став роздумувати, надягнув штани й сорочку і, розчинивши двері кімнати, наткнувся майже на вдову, що з відчинених дверей протилежної кімнати несла перед собою паперову коробку.

— Почекай на мене тут. Ось цю коробку занесу додолу, а потім будемо порядкувати в кімнаті.

Чому вона переселяє свого молодшого сина з кімнати на нижньому поверху, в кімнату на третій поверх, я в неї не питав. Чому одні речі доручає мені, зносити в низ, а інші переносити на гору, мене не цікавило. Розповідала вона про московський арешт її з чоловіком і дітьми в 1939-му році. Про зникнення її чоловіка на

одній із залізничних станцій поблизу Москви та її поневіряння з дітьми на нафтопромислі Приуралля. Про її мандри з дітьми, через Середню Азію в Іран, Палестину, нарешті на Британський острів. Я з увагою слухав десь аж до другої години пополудні.

Задовольнившись порядкуванням у кімнаті та моєю допомогою, вдова подякувала мені й пішла сходами вниз, а я, пополуднувавши коробкою сардинок і нагрітим залишком господининої кави, після цього пішов у свою кімнату, щоб заснути перед тим, як іти ввечері провідати Козуту, або піти з ним на будь-яку вечірку в будь-якій домівці. Був гарячий і задушливий день. Ходячи вниз та уверх сходами з незручними пакунками, я добре спітнів. Поклавшись у ліжко нагріте денною спекою, я зрозумів, що спати неможливо в задусі й поту, устав і пішов до вмивалки й добре викупався у ванні, освіжився ще холодною водою, а потім, улігшись в ліжко, хотів тільки полежати з годину, але заснув, як дитина після купелі.

Прокинувшись уже після одинадцятої години ночі, я швидко зібрався, на кухні господині взяв із холодильника приготовану вечерю й поспішив до праці. На нижньому поверху біля сходів, на мене чекала вдова і без жодного слова заступила мені дорогу. Ніби нехотя, не можна сказати, що вдарила, а тільки мазнула долонею руки по моєму обличчю.

— А це за що? — Запитав я в неї з недорозуміння.

— За синяки, що ти мені на сміх людям повиставляв. — Сказала вона по-польському і зникла десь у темряві свого першого поверху.

Гукати її в темряві ночі я не став, а що саме вона бажала сказати мені отим мазком долоні по обличчю та синяками, з яких якісь люди сміються чи сміялися, я зовсім не розумів і до ранку, на праці, про вдовину зустріч біля сходів зовсім забув, аж доки мені не згадала господиня підчас сніданку:

— Ви, — каже мені господиня, — на нашу бабцю, що забажала бути дівкою, уваги не звертайте. Вона мала одружитися з білорусом, тому й сина вчора переселила на третій поверх, а ввечері пішла на танці з ним і посварилася, ніби через вас, бо він вас з нею бачив зі свого вікна, як ви цілувалися.

— Цілувалися? — Перепитав я господиню.

— Та ніби не тільки цілувалися, а й синяків їй на шиї насмоктали.

— Я?

— Вона має всю шию в синцях і каже, що то ваші.

— То я душив її за шию й насилував?

— Та ні, — заперечила господиня. — Вона ніби-то з вами добровільно цілувалася, чи вам підставлялася. Посварившись зі своїм нареченим на танцях, вона аж тоді надумалась вас обвинувачувати.

У поляків я мешкав уже більш як пів-року. З господарем та господинею жодних непорозумінь не мав. З удовиними синами, з невісткою та навіть із самою вдовою, ближче не знайомився, за винятком привітання добрим днем при випадковій зустрічі, взагалі не заходив у жодні взаємини. Від часу нашої випадкової зустрічі в ресторані «Вікторія», коли вона порадила мені помешкання в її земляків, до вчорашнього дня, коли постукала в двері моєї кімнати й попросила моєї допомоги, з нею я випадково два-три рази зустрічався, і більше чотирьох слів «Добрий день вам, пані!», ніколи нічого не говорив. Учорашнє вдовине звернення до мене по допомогу впорядкувати в кімнаті для переселення сина я вважав чемною відплатою за її поради щодо мого мешкання. Але тепер мені здалося, що вдова мала якусь іншу мету. Якщо дійсно вона мала певність одруження з білорусом і тому переселяла сина з першого поверху на третій, то мала б покликати котрогось із синів чи невістку на допомогу, а не мене. Обидва сини й невістка, коли я носився з пакунками згори вниз і навпаки, забавлялися в світлиці, слухаючи надто голосної гри патефону.

Що саме мала чи має на думці вдова, мені не цікаво знати і не важливо, бо на мені, як на голому та святому, і доброї свитки нема. Мої господарі з удовою мають спільний будинок і через мене можуть зайти в непорозуміння, що й приведе до можливої втрати. Подумавши над витвореним становищем, учорашньою допомогою вдові, я сказав господині, що до вечора спробую винайняти помешкання деінде і звільнити їх від непорозуміння з удовою. Господиня не стала заперечувати. Я, знайшовши помешкання поблизу Козути, ще до повернення вдови з праці, переселився туди.

Моє переселення в сусідство до Козути спершу йому не сподобалося ніби через те, що я не зміг зжитися з дуже приємними і привітливими людьми.

— Ти з Ошави, аж із трьох адрес до мене писав, а Петро каже, що тебе примусили з Ошави втікати, і тут ти не можеш з добрими

людьми зжитися. — Картав він мене, ніби справжній батько.

Навідавшись до мене на моє нове помешкання, він чомусь зовсім розгнівався.

— Чого тобі забажалося тут поселятися? Я до цих людей і в хату більше не зайду! Ти собі, як бажаєш, а я тут більше не буду! — Розгнівався Козута на мене і пішов із хати.

Власники будинку чи тільки орендарі його — старше подружжя житомирців, із дорослою дочкою, що вже була заручена за лікаря-поляка з міста Чикаго. Через тиждень після мого поселення виїхала до нього. Моя кімната служила світлицею іншим власникам будинку і знаходилась біля вхідних дверей, що не заважало Козуті приходити до мене, без зустрічі з власниками будинку, але йому чомусь не подобалась. Я підозрівав, що Козута знав моїх теперішніх господарів помешкання й не бажає з ними зустрічатися, але вникати в його особисті справи я не став. Аж під церквою св. Володимира Козута познайомив мене з подружжям Микисорів, у яких була кімната до винайму. Я, послухавши поради Козути, перейшов мешкати до них.

У Микисорів мешкати було не так вигідно, як на двох попередніх. Було в родині три працюючі особи: Микисор, його дружина, дівка Галя та троє школярів — два хлопчачи й дівчинка. Микисори працювали на м'ясарні в різних змінах, дівчинка ходила до школи тільки до полудня. Я все ще працював у нічній зміні. Удень не завжди міг спокійно спати. Крім того, Микисор, бажав якнайскоріше розбагатіти в Канаді, економив на газі, що нагрівав воду до миття й купелі; мені серед тижня доводилось обмиватися холодною водою, або користуватись досить не вигідним душем на залізниці. Зате моє мешкання в Микисорів сподобалось не тільки Козуті, через те що він міг із Микисором за чаркою горілки чи пляшкою пива згадати свої переживання під час подорожі по Україні, Словаччині й Німеччині, під час відступу німців зі східного фронту, але й Євгенові. Лисицькі з Микисорами перебували разом в одному з таборів Ді-Пі в Німеччині. Євген із Галею, в таборі, ходили разом до «гімназії» (школи). Тепер Євген міг приїхати в суботу вечері, в товаристві мене чи котрогось із Микисорових синів піти з Галею до кінотеатру чи на якусь «академію», танці в домівці якоїсь організації або громади. Навіть переспати на моєму ліжку, а вранці з Микисорами піти на

Богослужбу.

У жовтні чи на початку листопада Козута не помирився зі своїми «працедавцями», Степаном і Марусею, і його звільнили з посади «дєдушки». Козута прийшов до мене зі скаргою.

— Сопливий монархіст буде мені вказувати, як віддавати шану Його Світлості Імператорові! Я старший чином офіцер за нього, сопляка, а він буде мені вказувати! — Бурчав розгніваний Козута.

Причиною гніву була велика княгиня Ольга, сестра останнього московського царя Миколи Другого. Підчас першої світової війни, коли Козута був у царській армії, а потім у німецькому полоні, Ольга керувала організацією Червоного Хреста чи тільки тим відділом, який опікувався полоненими, і не так робила, як Козути бажалося. Підчас революції Ольга нібито водилася з офіцерами низької ранги, нарешті одружилася з якимось не дуже популярним поляком, що й викликало в Козути неприхильне ставлення до неї, як члена царської родини.

Ольга з поляком мешкала десь біля Монреалю на фермі чи щось, а на храмове свято Покрови була запрошена до церкви св. Покрови в Торонті, куди вчашав і «дєдушка» Козута зі своїми «внуками» та працедавцями. Парафіяни вітали Ольгу як дійсну сестру царя з усіма почестями й поцілунками в полу її киреї, тобто кафтану, чи яке там вона мала вбрання на собі, я не певен. Козута, віддавши честь Ользі солдатським салютом, але приклонитися й поцілувати полу її вбрання не забажав. Степан, вірний монархіст і племінник ад'ютанта царя Миколи, за таку поведінку Козути перед Ольгою образився, розгнівався і лишив Козуту звання «дєдушки».

— Ну, що ж, монархія розгнівалася, так тому й бути. Ти мені, Гриша, постарайся знайти десь відповідну працю.

Праці для Козути не довелось довго шукати. Медичний відділ Торонтонського університету потребував caretaker-а, сторожавбиральника. Козута там улаштувався на досить поплатну й не тяжку працю. За доляра з центами на годину праці він мав обов'язок від одинадцятої години вечора до сьомої ранку наглядати за чисткою в двох кабінетах лікарів і відповідати за цілість їхнього майна та приладдя. На випадок захворювання, в додаток до оплати за працю він мав безкоштовну лікарську опіку.

Майже всю зиму Козута гнівався на «Монархію» (Степанове прізвище було Моргунов, але Козута, погнівавшись на нього,

прозвав його «Монархією»). Навідувався до мене й Микисора. Євген сподобав собі Галю й почав майже щонеділі приходити до мене та одночасно до Микисорів. Двічі на тиждень ми з Галею ходили до вечірньої школи вчитися англійської мови. Петро з родиною все ще мешкав в одній кімнаті, і у вихідний день волів не сидіти вдома в тісноті. По дорозі до мене, заходив і до Козути. Навіть тоді, коли я з Євгеном і Галею кудись виходили з дому, Петро з Козутою та Микисором у моїй кімнаті проводили час.

З приходом теплих, весняних днів, у Козути змінилося ставлення до «Монархії», праці і взагалі до життя в Канаді.

— От ми з тобою бездомні, бездітні, безпритульні. Працюємо, гроші витрачаємо, а користі з того ніякої. А Степан із Марусею думають купувати собі хату.

— Бажаєте мати власну хату, за мною діло не стоятиме. — Запевняю його. — В мене вже майже тисячу доларів заощаджено в банку. Петро хоча з півтисячі поверне боргу за подорож. За зиму ви напевно пару соток заощадили. Дві тисячі завдатку, в Торонті тепер можна купити досить добру хату.

— Ну то роздивляйся. — Доручив мені Козута шукати відповідної хати.

Я їздив, ходив, торгувався з продавцями реальностей, водив Козуту на оглядини, але йому всі хати були не до вподоби. Місяців за три такої тяганини з купівлею хати, Козута висловив побажання, щоб набути якусь власність трохи даліше від вуличного руху й галасу.

Почав я їздити або сам, або разом із Козутою по околиці Торонта. Бував у Брантоні, Мальтоні, Новому Маркеті... Витратив майже ціле літо, в поті чола шукаючи відповідної посілості чи хати по наших грошах із Козутою та його задоволенню. Раптом він знову змінив думку й забажав мати тихий та осамітнений хутір у найтеплішому місці Канади, обґрунтовуючи свою думку приблизно так. «За півтора року держава буде виплачувати мені пенсію, якої мені вистачить на прожиток на власному хуторі. Торонто, з кожним роком розширюється; там, де ми з тобою шукаємо кутка, скоро буде так галасно і смердюче від автомашин, як і в середмісті Торонта. А я бажаю доживати віку в тиші та спокою. Для мене вистачить невелика будка, садок, городець і пара колодок бджіл (колодка-вулик дуплянка).

Обдумуючи нове Козутине бажання, прийшов я до висновку, що ще невідомо, які будуть наслідки корейської війни. Козута, єдина особа поза межами батьківщини, споріднена зі мною, кого я вже не тільки звик називати, але вважаю за батька. Якщо батько, то треба віднести до нього по-синівському. Бажає він доживати віку на хуторі — знайти відповідний хутір! Доживатиме Козута сам, свого віку на хуторі, коли я повернуся на батьківщину, так тому й бути. Не доведеться повернутись на батьківщину, то і я з Козутою доживатиму свого віку.

Обговорюючи наше майбутнє поселення на хуторі, ми з Козутою дослідили мапу онтарійської провінції. Врахувавши можливості моєї праці на залізниці, вирішили шукати місце для нашого хутора на так званому Ніягарському півострові в околицях містечок Сейнт-Катеринс, Ніягара Фолс, Веланд і Форт Ірі. Наша поїздка з Козутою, на пораду до Казанівського, в Сейнт-Катеринс підказала нам, що перше, ніж розшукувати в цих околицях хутора, я мушу шукати праці для себе. Під кінець листопада 1952-го року, в паротяговому депо Форту Ірі, виявилось вільне місце, і я відразу зголосивсь туди на працю. На початку грудня залізниця моє зголошення схвалила — я поїхав у Форт Ірі працювати й розглядатися, де може бути хутір для батька Козути.

ФОРТ ІРІ

Містечко Форт Ірі розташоване вузькою смугою понад лівим берегом річки Ніагари, упродовж майже трьох кілометрів та з кілометр понад берегом озера Ірі.

Залізничні компанії Сполучених Штатів та Британської Домінії Канади, збудувавши Інтернаціональний міст для залізничного руху в 1873-му році через річку Ніагару, розділили містечко майже на дві рівні частини, північну й південну. Після поділу, північну частину містечка почали називати Бриджбургом, а для південної частини залишилася стара назва — Форт Ірі.

В 1937-му році, збудувавши міст Миру та проклавши шосейний шлях імени королеви Єлисавети, південну частину містечка розділили ще на дві половини. Після цього «батьки» частин поділеного містечка вирішили перенести управу містечка Форту Ірі на терен Бриджбургу, об'єднати містечко під одну управу та повернути йому попередню назву Форт Ірі.

Перша європейська людина, що ступала на землю тубільців, приблизно в тому місці, де тепер знаходиться Старий Форт, був француз Ля Сельс, який шукав водного шляху сполучення між річками святого Лаврентія та Місісіпі, в 1679 році. В 1750 р. французи тут мали вже торговельну станицю хутер, а в 1764 р. британський військовий загін під командою капітана Монтресора прогнав французів із торговельної станиці, а на її місці незабаром заклали військовий форт.

Підчас Визвольної війни тринадцяти британських колоній на Північно-американському континенті форт над лівим берегом річки Ніагари був важливою опірною точкою флоти озера Ірі та війська, що оперувало проти повстанців колоній Нью-Йорк, Пенсильванія та Огайо, не зважаючи на те, що лівий берег Ніагари був усе ще тереном Нової Франції, яка активно допомагала повстанцям.

Після програної колоніяльної війни з повстанцями тринадцяти колоній залишки британських колоністів, що залишились льояльні Британській Короні, переправились на лівий берег Ніагари в її

нижній течії, і остаточно витиснули французьких поселенців із Ніягарського півострова. В околиці теперішнього містечка Форт Ірі, в 1784 р. осіло на постійне поселення десять родин британських лоялістів, що й стало основою населеного пункту.

В 1808 р. на терені теперішнього містечка було вже близько дев'яност осіб білих поселенців. Вони офіційно звернулися до британської колоніальної влади щодо офіційного визнання їхнього поселення з назвою Форт Ірі. Сьогоднішнє містечко нараховує близько двадцяти тисяч осіб різних рас і національностей. Біла британська меншина все ще утримує політичне та економічне кермо, а італійська більшість спокійно й послідовно розбудовує містечко.

Форт Ірі, як прикордонний населений пункт над берегом озера й досить широкої, повноводної та зі швидкою течією річки, зосереджує на своєму терені три важливі сухопутні шляхи — шлях королеви Єлисавети, що пов'язує міста й поселення так званої Ніягарської Золотої Підкови — Сейнт-Катеринс, Гамільтон і Торонто, з містом Бафало на американському боці Ніягари та Штат Нью-Йорк. Шлях номер Три, що пов'язує західну частину Ніягарського півострова, та навіть місто Детройт, із Бафалом і штатом Нью-Йорком, і так званий шлях “Niagara Park Way”, що пов'язує озеро Ірі з Озером Онтаріо та служить туристам для огляду Ніягарського водоспаду. Як також три важливі залізничні магістралі: Детройт-Бафало, Сарнія-Бафало й Торонто-Бафало.

Залізничні компанії на терені Форту Ірі утримують дві пасажирські станції, два паротяжні депа, два сортувально-вантажні двори та одновагоно-ремонтне депо, де працює не менш як 30% населення містечка.

У містечку діють підприємства електричних акумуляторів, виробня парашутів, завод залізних конструкцій і котлів, дві виробні фарб, хемічне оброблення борошна, виробня частин до літаків і дрібніші підприємства.

Не бракує в містечку готелів, мотелів і розвагових місць, для туристів і мешканців сусіднього міста Бафало, тому що канадське пиво багато краще за американське, також тому що містечко Форт Ірі, підчас заборони продавати напої (National Prohibition 1920-1930) в Сполучених Штатах було однією з головних, нелегальних точок постачання на терени Нью-Йоркського та Пенсильванського штатів, пива, горілки, а особливо самогонки.

У містечку діє також досить рухливий, можна сказати інтернаціональний гіподром, де двічі на рік, по кілька місяців, відбуваються кінські перегони, з королівськими нагородами. А в недалекій місцевості Кристал Біч діє ціле літо розваговий карнавал.

Тубільна історія містечка Форту Ірі дуже мало навітлена в історичних дослідженнях. Згадується, що побережжя озера Ірі та лівий берег Ніягари заселяло плем'я тубільців Атавандарос, яке ворогувало і навіть воювало з племенами Гюрон та Іроква, що мали свої поселення понад озером Онтаріо та озером Гюрон, але як численне було це плем'я, не відомо. В 1647 р. правобережне плем'я тубільців Сенеки переправилось через Ніягару на лівий берег і ніби підступно винищило плем'я Авандарос, але причини, чому це сталося, годі дошукуватись в історії містечка, бо навіть місце вічного спочинку тубільців, що знаходиться на піщаному березі Ніягари під високим горбом, не пошанували. Білі колоністи збудували там перший будинок управи та два готелі, Квін та короля Едварда. Де треба було закладати глибшу основу під будівлі, кістки тубільців повикидали в Ніягару або попалили, а там, де будівлі не потребували глибокої основи, наприклад кінські стайні та хліви для худоби, побудували їх на кістяках тубільців. Тепер у містечку та його околицях нараховують від двох до трьох сот тубільців-індіан, залишків різних племен.

Старий Форт знаходиться на невеликому піщаному горбі в південній частині містечка, де приблизно закінчуються обриси озера Ірі й починається річка Ніягара. Підчас кризи та безробіття в Канаді силами безробітніх реставровано форт, навколо нього закладено міський парк, приблизно на півсотні гектарах.

Два двоповерхові будинки з вапнякового каменю обсіпані високим земляним валом та обведені сухим ровом. Через рів, у його північно-східній частині, знаходиться рухомий місток, а біля нього — вхідна брама з міцними дубовими воротами.

На земляному, охоронному валі, розміщено з півдесятка різнокаліберних гармат. Ліворуч від входу брами знаходиться запорізька гармата, вилита на Олександрівському заводі в 1838 році. Запорізькі майстри, виливаючи гармату на замовлення Царя Московського государства (держави), заклеїли її двоголовим орлом, знаменом «царствующого» в Москві Дому Романових.

Гармата правдоподібно була захоплена військами Британської Імперії на кримському півострові підчас так званої Кримської війни в 1853-1856 роках, і потім перевезена у Форт Ірі для укріплення форту. Вона ще знаходиться в дуже доброму стані. На її осі можна виразно прочитати з правого боку 36 (калібер), 168 п. (пудів, або 2.688 кілограмів), 1838 г. З лівого боку — No. 26056. Алкснд Зад. (Александровський завод) На. Арроні. Що саме означає «На. Арроні.», не берусь пояснювати, але припускаю, що то, може, ім'я та прізвище майстра-ливарника.

Праця в паротяговому депо Форту Ірі була вигіднішою та більш поплатнішою, ніж у Торонті. Працюючи на полудневій зміні, від четвертої години дня до дванадцятої ночі, я мав досить часу на сон і денні оглядини містечка та його околиці.

Помешкання я винайняв у литовського німця з Кляйпеди Августа Мазурата. За походженням він, можливо, й справді литовець, але з поведження та свідомости — правдивий і твердолюбий німець. Його дружина Айда — червоношока, пружиниста, моторна, ощадлива та всезнаюча і всевидяча німкеня. Вони мають двох малолітніх синів, Джері та Джорджа.

Август — німецький вояк допоміжних частин армії Павлюса, під Сталінградом, в замішанні від своїх чи від наступаючих червоноармійців дістав кулю в череп голови. Пройшовши на виліт, вона не зачепила мозкових клітин. Він був евакуйований з-під оточеного Сталінграду літаком. Після виздоровлення, приділений до військової частини, що будувала укріплення для головної квартири Гітлера в Баварських горах. Із Кляйпеди, в Баварські гори, евакуювалась і його дружина. Там їх застало закінчення війни та окупація Баварії армією Сполучених Штатів.

Перед військовою окупаційною владою Мазурат виказався документами з Литовської Республіки, а перед німецьким командуванням, що все ще опікувалося своїми вояками з дозволу окупаційної влади, — документами про поранення під Сталінградом. Військові американці признали йому статус литовського втікача, а німці — статус інваліда війни. Як литовський громадянин, Мазурат отримав візу на поселення в Канаді, в 1947-му році, а як німецький вояк-інвалід — від німців, отримував інвалідську пенсію.

У Форті Ірі Август має рідного брата Густава, в якого добре поплатне підприємство направи автомашин, а на заході Канади ще

двох братів, заможних фермерів. Пенсії, що виплачують йому німці, як інвалідові війни, майже вистачає на прожиток із родиною, а те, що він заробляє теслярством і столярством на будівництві, вкладає в купівлю ділянок землі, старих будинків, які поступово сам буде ремонтувати. По силі-спроможності докінчує будувати двоповерховий будинок, у якому сам із родиною мешкає вже другий рік. Він винайняв мені досить вигідну кімнату на дуже вигідних умовах. З доплатою одного доляра на добу, я можу примістити Козуту чи будь-кого з моїх друзів чоловічого роду, хто прибуде до мене на відвідини. Вільно у всяку пору дня й ночі я можу користуватися кухнею в підвалі, яку вживала родина протягом першого року свого поселення в цій хаті. За таку саму ціну, як у міських пральнях, Айда пратиме мені білизну та верхній одяг, включно з тим, що я вживаю на праці. Август, у свою чергу, обіцяє мені допомогти набути відповідну ділянку землі під основу хутора та навчити мене будівництва тутешніх хат і приміщень.

За два тижні перебування в Форті Ірі, з власних оглядин та з порад Мазурата, я не тільки докладно оглянув околицю містечка, не меншу п'яти кілометрів у радіусі, але й нагледів кілька ділянок землі, з будовами й без них які могли б сподобатися Козуті для заснування власного хутора. Поїхав до нього в Торонто, щоб в'яснити мої спостереження й можливості.

Вислухавши ніби уважно мої пояснення щодо ґрунтів місцевости, де розташувалось містечко Форт Ірі, щодо лісів, перелісків, рівчаків, струмків, промислових підприємств і населення містечка, Козута висловив задоволення моїм звітом і пообіцяв наступного вихідного дня приїхати до мене в Форт Ірі та на місці й вирішити, де і як будемо ми з ним закладати свій хутір.

За тиждень, як ми домовились, я зустрів Козуту на автобусній зупинці, познайомив його з моїм господарем помешкання Мазуратом, а наступного дня винайняв, в одного мого нового й молодого знайомого автомашину та обвезив «батька» по містечку й по тих ділянках землі, які продавалися й могли надаватись для хутора. Містечком, ділянками землі, моєю працею, помешканням, а особливо господарями хати, де я замешкав, Козута був цілком задоволений і захоплений, але перед від'їздом, коли я звернувся до нього щодо рішення, як мені далі діяти з купівлею землі під хутір чи можливо й самого хутора, Козута дав вимінаючу відповідь.

— Нам із тобою, Гриша, нема наразі куди поспішати, а до того тепер зима. Я ось написав статтю, яку ти мені перепиши на машинці, а я ще подумаю.

Минулого літа, Козута, щоб не спалось на праці, почав писати «поезію» на політичні теми, в основному критикуючи американського президента Трумана, та приносив до мене поправляти її й переписувати на машинці, але тепер написав «статтю» про свого сусіда Василя з Подолова — на двох аркушах паперу так, що тільки він міг розуміти, коли й що сталося з тим його сусідом. Переписати й дещо поправити його «статтю» мені не забрало багато часу та праці, але, коли він звернувся до редакції якоїсь газети чи дав почитати комусь із розумніших людей, тоді виявив, що в такому вигляді статті друкувати не можна. Пізніше він висловив побажання, щоб я написав статтю про Василя на основі його переказу, що я й зробив тієї зими. Стаття «На першому ступені будуючого соціалізму» зайняла щось сорок сторінок машинопису й була надрукована в газеті *Гомін України*, якщо не помиляюсь, у квітні 1953-го року.

Підчас Різдва Свят Козута приїхав до мене з Петром і Степаном «Монархією». Трьом «гостям», у будинку Мазурата місця не було. Мені довелось винайняти дві кімнати в готелі на дві доби й частувати бажаних і небажаних гостей обідами в ресторані. Петрові конче схотілося ступити хоч одною ногою на «землю Америки», але канадських поселенців, без канадського громадянства й без візи на територію Сполучених Штатів через міст «Миру» не пропустили. Тоді він, оглядаючи Старий Форт, «грозив» кулаком через простір озера ЮеСу, з одним еСом, та вдавав, що розіб'є його (ЮеС) із запорізької гармати.

(Петро з Козутою та «Монархією» привезли мені новину з Торонта про розмежування поняття між США та ССРСР в англійській мові емігрантів, що звучало: США, ЮеС із одним еС. ССРСР, ЮеС, із двома еС, або по-англійському U.S.A. = You As with one Ass. U.S.S.R. = You As with two Ass.)

Зі Степаном «Монархією», Козута мене офіційно не познайомив, і він, окрім подання мені руки, при першій зустрічі біля автобуса, за дві доби не промовив жодного слова. Невеликого зросту, худорлявий і рудий кацапчук, із зеленкуватими та пронизливими очима, повадився зі мною, ніби справжній мій барин (поміщик).

— Это меня не интересует. — Звертався він до Козути. — Это не хорошо, Фомич.

Козута потім переказував мені, що Стьопа цим не цікавиться, або Стьопі це не подобається.

Побачивши двоголового орла на запорізькій гарматі у Старому Форті, зашарівся, ніби це справді гармата була його власністю.

— От, видите, Фомич, куда государственное имущество воры затащили! Русское оружие лучшее в свете! — Лепетав кацапчук, бігаючи навколо запорізької гармати.

У мене «свербів» язик звернути увагу кацапчукові на напис на кінці осі гармати й пояснити, хто й коли розпочав виливати гармати на Запоріжжі, але Козута-батько, що має доживати зі мною віку на хуторі, а кацапчук «Монархія» — його присвоєний син чи можливо внук, не забажав ставити «споріднення» під сумнів.

Відвідини Козути, Петра та «Монархії» нібито закінчилися надійно та успішно. Містечко, околиця, бистра річка з рибою, шляхи й дороги сполучення, берег США, бджолам роздолля, ґрунт для садка й городу — все нібито всім подобалося. Ціна на хати, будівлі й ділянки землі по наших грошах і спроможностях, доступна. Але тиждень пізніше отримую листа від Козути з попередженням, щоб я з купівлею хутора стримався до весни.

— Мене з праці, мабуть, скоро звільнять, та я й сам почуваюся недобре, недосипаючи ночей. Почекай із хутором до весни. Навесні буде видніше. Хибащо сам надумаєшся, то я перечити не буду.

Чому саме змінив Козута думку, я не став його випитувати ні підчас відвідин його в Торонті, ані в листах. Зимові дні короткі й не завжди погідні. Мазурат частіше почав залишатися вдома та працювати, викінчуючи будинок, або майструючи в підвалі. Я добровільно допомагав йому щось потримати, подати чи забити цвяха та одночасно розпитував про будову, розміри матеріялу, спосіб збивання рам, підлоги, даху тощо.

Напровесні Мазурат найняв мене розбивати дощані скриньки й витягувати цвяхи з дощок та шалівки. Скриньки були з-під алюмінієвих і мідних труб різної довжини та місткості, позбивані належно та в достатній кількості цвяхів. Щоб не пошкодити дощок і шалівок, треба було бути уважним до кожного цвяха, а щоб не розкидати цвяхи по всьому Мазуратовому подвір'ї, треба було не поспішати, витягуючи їх рогулями молотка. По трьох днях мого

розбивання скриньок, що рівнялося п'ятнадцяти робочим годинам, Мазурат з розрахунку неекономного застосування вживаного матеріалу на нову будову, чи з якихось інших причин, запропонував мені купити всю купу скриньок за десять доларів, з умовою, що я заберу їх із його подвір'я не пізніше, як за місяць.

Купа скриньок була досить велика. Дошки й шалівки — дуже доброї якості. Більша частина витягнутих цвяхів також придатна до поновного вживання. Не враховуючи моєї праці, дощок і шалівок та скриньок вистачить на підлогу, оббиття стін, дах та стелю для чималої хати. Десять доларів — одноденний мій заробіток на залізниці. Я вирішив використати нагоду й купив у Мазурата скриньки та, не шкодуючи часу й праці, перетворив їх в окремі дошки і шалівки, придатні до вжитку.

Збагатившись чималою кількістю будівельного матеріалу, мені треба було згідно з умовою з Мазуратом, забрати його з подвір'я. Тому я, без згоди Козути, купив ділянку землі з півгектара завбільшки, перевіз туди свої дошки й шалівки з Мазуратового двору і аж потім роздивився, що на моїй ділянці землі росте не тільки глід, дикий терен і декілька грушок-дичок, але є й справжні вишні. Вирубавши кущі глоду й терну та попідчищавши з зайвого гілля грушки-дички, я розчистив належно вишник, дарма що була ще рання весна і хрущі не гули над вишнями. Одного теплого весняного вечора, біля пригасаючого багаття з глоду, терну й гілляччя з грушок і вишень, мені здалося, що я дійсно сиджу у вишневому садку біля власної хати.

— Садок вишневий мені ніби сам Бог насадив, а чому ж я не можу мати й хатки біля нього? Навіялась мені така думка. Доки весна набересться снаги, а батько Козута надумається переселятися до мене в Форт Ірі, я матиму садок вишневий коло хати і хрущі над вишнями... Хутір — не хутір, але будку для літньої розваги буду мати.

За допомогою й порадою Мазурата накреслив плян будинку розміром сім метрів ширини та п'ятнадцять метрів довжини, яку наразі можна використовувати, як літнє помешкання на дві-три особи, а пізніше, коли виросте на ділянці звичайний мешканевий будинок, буду використовувати для різних потреб і для гаража на автомашину.

У сусіда замовив я вантажне авто і старих залізничних шпал на підмісники. На лісо-складі купив відповідну кількість належної довжини брусків чи як тут називають ту бай фор, (2 X 4 інчі, вершки, або приблизно 5 X 10 сантиметрів), певну кількість цвяхів і чорного паперу на дах. У столяра дістав вікна та двері.

На початку квітня розчистив я майданчик під рівновагу для вкладення шпал замість підмісників, а в кінці травня найняв електромотера, щоб заклав у моїй «новобудові» відповідну електро-сітку та прилучив до неї електрострум. Закупивши потрібні для життя меблі, кухонне начиння, електропічку, постільну білизну та різні дрібниці першої потреби, переселився в свою хатку й поїхав у Торонто до батька Козути з новиною, але — на моє велике розчарування — застав його в лікарні.

Узимку його з праці не звільнили. Почуваючись недобре на здоров'ї, до лікаря він не звертався, аж доки виникло запалення в сечовому пузирі.

І батько захворів. Лікарі запевняють, що на очищення сечового каналу та усунення опуху з міхура забере не багато часу та не відіб'ється на здоров'ї, але тепер треба подумати про його спокій після повернення з лікарні та належний відпочинок. Забажає ще лишитися в Торонті, треба щотижня платити старій хозарці за кімнату. Забажає приїхати до мене, лишається тільки купити друге ліжко або розкладний диван.

У лікарні Козута провів два тижні, виписався з неї, день перед тим, як я мав приїхати й забрати його звідти.

— Побуду тиждень-два в Торонті, — каже Козута. — Тут лікарі й лікарня.

— У Форті Ірі також лікарів та лікарні не бракує. Замовимо телефон, до лікаря й лікарні буде ще ближче ніж у Торонті.

— Добре, що ти мене, старого, не забуваєш. Та й хутір, ніби для мене, постарався. Дай мені ще тиждень-два подумати на самоті, — засмутившись, просить мене Козута.

З власної волі та з власного сумління нав'язався Козуті сином бути, тому згідно зі своїм сумлінням і волею треба й поступати. Батько думає в Торонті, а я пораюся біля городу, щоб старий почувався дійсно, як біля сина на хуторі.

За два тижні, як і обіцяв, Козута приїхав до мене на хутір. Оглянув по батьківському розквітлі вишні та груші. Пообіцяв

наступної весни обов'язково пощепити груші доброю породою пагінців. Грядки на городі викликали в нього навіть сльози в очах.

— Хатка?! Та це ж звичайна наша хата! — Докладно оглянувши мою будову, радісно заявив Козута. — У Сіриків на хуторах були хати з трьома-чотирма кімнатами, сіньми та коморою, а в нас у Подолові — дві кімнати й сінечки, от тобі й хата! От тут поставити ще стіну, щоб були окремі дві кімнати. Позакривати стояки дошками, наліпити шпалеру, або пощикотурити, і в своїй хаті і сила, і воля! Хіба не заповідав нам наш пророк Тарас? — Питається в мене Козута і, не чекаючи мого підтверження, продовжує: — Кажеш, воду можна приносити з залізниці, або брати в сусіда, а хіба в нас, під кожним двором був колодязь?

Пожив зі мною Козута щось більш як тиждень і збирається їхати назад до Торонта.

— А як же бути з хутором? — Питаю його.

— Ну, що ти?! — Здивувався Козута. — Хутір треба до порядку довести. Розпочате діло Сірики не кидали недокінченим. У тебе тут роботи й без моєї завади вистачить на ціле літо. Лікарі та лікарня в мене калитку спорожнили, тому годиться ще попрацювати, поки уряд пенсію припише.

— Мого заробітку вистачить для нас двох на прожиток.

— Вистачить чи не вистачить — запевнення від Бога немає. Людина не може знати, яку їй долю Бог приготував.

Що бажав сказати Козута, основуєчи свою відмову залишитися мешкати зі мною на хуторі, хоч до осені, Богом та долею, я здогадатися не міг. Козута поїхав, а я взявся добудовувати хатку, щоб із неї була хата придатна для мешкання і взимку.

Два тижні в мене на хуторі відпочивав Петро з родиною. Для трьох дорослих осіб і двох дітей моя хата здалась не вистачальною. На піддашші я намостив підлогу з шалівки, накосив сіна на сусідній ділянці землі, і ми з Сергієм почали ночувати на піддашші, ніби вдома на сіновалі.

Побував у мене на хуторі також Євген зі своїм «браткою» (зятєм) Дмитром і Михайло Сірко зі своїми шуринами, Сеніками. Мій хутір, а особливо ночівля на свіжому сіні на піддашші, здалась їм справжньою романтикою.

— Озеро, річка, гіподром, вишневий садок і запашне сіно для ночівлі! Де ще можна знайти таке місце для відпочинку й розваги?

А головне, не напружуючи зору, можна хоч одним оком поглянути на Америку. — Задоволено жартували мої друзі та земляки з Ошави.

На одній із чергових зустрічей Організації Демократичної Молоді, в Сейнт-Катеринсі, я познайомився з активістом Ярославом Карим, що працював і мешкав також у Форті Ірі. Ярослав, оглянувши мій хутір, виявив бажання замешкати зі мною. Товариства добрих людей я ніколи не цурався, згодився на співмешкання Ярослава без будь-якої оплати, попередивши його, про можливість приїзду до мене батька Козути на постійне мешкання, а тому місце для нього в моїй хаті не може бути гарантоване.

Поселившись у моїй хаті, Ярослав Карий виявився Володимиром Ярим, згідно з його поштовою адресою, а для англомовних сусідів Джовом. Хто він, той мій співмешканець та активіст Організації Демократичної Молоді, Ярослав чи Володимир, мене це не цікавило. Він працював на заводі залізних конструкцій, удень, а я на залізниці пополудні. Він мав вихідні дні в суботу й неділю, а я — в середу й четвер. Він мав мотоцикл і ганяв ним, хто зна де, а мені треба було хутір «до порядку довести», заради можливої Козутиної згоди зимувати зі мною. Раптом приїздить Козута з валізкою.

— Ну, то як батьку? — Питаюся в нього.

— Та ніяк, — відповідає зажурено. — Казав пан, кожух дам, але й досі його слово мою душу гріє. Знайшов собі працю в «Плаї». День-два на тиждень працюю, а на біржі рахують повний тиждень праці. Не признає уряд мені старечої пенсії, по шести місяцях буду отримувати допомогу з біржі праці як безробітний.

— А що ж то за підприємство «Плаї»?

— Та то крамничка — не крамничка, і ресторан — не ресторан!
— Відповів мені він, не бажаючи пояснювати.

— У мене співмешканець у хаті завівся, — кажу йому.

— То дуже добре, — згодився він. — Я до тебе приїхав не надовго, і то не як гість, а як батько. Ти мене називаєш батьком, я вдячний тобі за це.

— То що ви маєте на думці?

— Нам із тобою нема куди спішити. Поживемо, а потім і поговоримо.

Я, як власник майна, маю повне право на державний дозвіл купувати алкогольні напої, пиво і споживати, частуючи гостей під дахом своєї власности. Були гості, то треба чимось напувати. Влітку пиво без холодильника чи льоду не дуже смакує, а добра горілка й лікер у найгарячіший день допомагають горло промити від порохів та випару газів, а це харчам смаку додає. Уночі, після доброї чарки, веселіше солов'я слухати та й хрופака «вдарити» на свіжому повітрі вільніше і здоровіше.

Я знав ще з дому про Козутину звичку підчас сніданку похмелятися, вдень поправлятися. Тому до сніданку чарки Козуті не пропонував. Опівдні наливав тільки по одній чарці, щоб їжа краще смакувала, та й Козута — не гість, а батько. Синові перед батьком і батькові перед сином зовсім не личить бути нестриманим. Після того, як я піду до праці, Козута «допомагає» собі послухати солов'я з чаркою чи двома. Але він спить у хаті на ліжку, а я на сіні, на піддашші. Я вдаю, що цього не бачу й не знаю.

Щось по тижневі перебування, в середу, я мав вихідний день. Козута забажав піти зі мною на оглядини околиці. Ходили ми, не поспішаючи, де були виставлені таблиці з оголошеннями про продаж ділянки землі, хати чи якогось угіддя, Козута докладніше розглядав, висловлював свої зауваги та час від часу казав мені записати адресу й довідатися щодо ціни та умови продажу. Недалеко від мого теперішнього хутора, на узбіччі дороги, лежала кимось покинута чи загублена таблиця з оголошенням про продаж. Але Козуті чомусь здалося, що та табличка відноситься до чималої ділянки землі над дорогою. Він доручив мені розвідати і, якщо поцінно, обов'язково купити.

Полуденок мали ми в ресторані. Увечері я закупив у крамниці харчі для двох на наступний тиждень. У крамниці з лікерами Козута на свій смак вибрав пляшку шотландської віски (горілки) та пляшку французького лікеру. А я на свій дозвіл записав їх і заплатив. Задоволені й перевтомлені, з харчами та горілкою, увечері повернулись ми додому таксівою. Випили по добрій чарці горілки, повечеряли, запили кавою з лікером. Слухати «солов'я» під вишнями довго не довелось, бо потягнуло вечірньою прохолодою — і ми пішли спати.

Уранці до кави Козута побажав лікеру. Споживши яешню й допивши чашку кави з лікером, звернувся до мене по «добавку» до

кави.

— Ну, синку! Зроби мені ще чашку кави, не пошкодувавши лікеру. Час нам із тобою поговорити, як справжньому батькові з сином.

Приготувавши нову чашку кави, я був переконаний, що це буде не остання чашка для Козути, тому й залишив пляшку на столі.

— Ні. — Показуючи пальцем на пляшку з лікером. — Це так, щоб уранці голова просвіжилась, а для порядної розмови ти принеси ту, другу. Та й кислих огірків не пошкодуй.

Батькова воля — одно, а цікавість, що надумався Козута робити з нашим спілкуванням на хуторі, «порядною розмовою», — друге. Я не став перечити Козутиній затії — починати день випивкою. Поставив розпочату вчора пляшку шотландської віскі на стіл. Наклав на тарілку солених огірків із учора купленої склянки. Нарізав ковбаси та хліба на окремі тарілки. Знайшов дві чарки і, поналивавши в них, поставив одну перед Козутою, а з другою всівся на стільці, через стіл, навпроти Козути. Цокнувшись чарками та, побажавши взаємно доброго здоров'я, Козута хильнув чарку одним ковтком, витер свої довгі, обвислі на підборіддя вуса. Зажадавши ще одної чарки, щоб удома не журились, почав свою порядну розмову.

— Сьогодні я поїду додому в Торонто...

— А хіба вам тут не «дома»? — Похопивсь я.

— Почекай і не перебивай. — Заперечливо сказав Козута. — Ми з тобою домовились поговорити, як батько з сином, то вже й слухай, що я буду казати.

Я мовчки згодився з ним кивком голови. Він надпив трохи віскі з другої чарки, пожував солоного огірка без хліба, а потім знову почав говорити.

— Ото ж, я сьогодні від тебе поїду. Ти вижени отих «хлопців», Ярославів, Володимирів і Джовів, чи як там вони собі «високі» імена вигадують, із хати і більше не водися з дурисвітами. Підготуй хату до зимівлі та за зиму знайди собі подругу до життя.

— Батьку! — Перебив я Козуту.

— Ото ж то й є, що я говорю до тебе, як батько, то й слухай мене, як батька! Долий мені та й про себе не забудь! — Не стишуючи голосу, показуючи на чарку, наказав він.

Випивши чарку знову одним ковтком і, цього разу не витираючи вуса, продовжував перервану мною мову.

— Підготуй хату до зимівлі та знайди собі до пари дружину. Це тобі мій батьківський наказ і порада Митрофана Хомича Козути, чоловіка твоєї хресної матері Тетяни, хай їй легенько ікнеться, якщо жива та здорова. Я своє життя втратив не за нюх табаки, через нерозважність; а ти своє змарнуєш, якщо не послухаєш мене, лихом битого і життям навченого. Я ж також був молодий і недосвідчений, так само, як і ти. Була і в мене молода і люба дружина та син з дочкою. Війна розлучила, а тиф дружину відібрав. З твоєю хрещеною Тетяною ми жили й ніби горя не мали — розкуркулення розлучило. Не втік би з Подолова, Тетянині та мої й дитячі кістки десь у тайзі ведмеді пообгризали б. Утік і життя зберіг, а щастя й долі — ні, По дев'ятох роках блукання, повернувся в Подолів, подивились ми з Тетяною одне одному в очі і без слів порозумілися — ми вже більше одне одному не потрібні для спільного співжиття. Ти вже десять років блукаєш по світі. Хто зна, чи за п'ять-десять років хоч надія поновиться на повернення. Сталін, возить бочкою дьоготь, чортам у пеклі, а на його троні засіли не кращі за нього різники й душогуби. Корейська «велика надія», як наші «мудреці та старейшие» думали, закінчилася великим нічим. Яка буде тобі чи твоїй дружині користь, коли ти будеш душею й тілом нидіти тут у Канаді, чи денебудь, а вона хто зна де? Наді мною, можливо, хоч ти змилуєшся та й поховаєш людьському, коли доведеться складати своє грішне тіло в чужу й непривітну землю, а хто за тебе потурбується?

Я тобі ще не згадував про мою переписку з моїм братом у Подолові, а тепер тебе попереджаю — не роби такої дурниці, до якої я допустився. Брат мав досить клопотів зі своїм сином паралізованим на війні. Своїм листом я братові не допоміг, а тільки пошкодив. Що там сталося, тяжко зрозуміти, але тепер ніби сусід листи пише та посилки для братового сина-каліки вимагає. У мене ж і дочка з онукою була в Кролевці. А от чорт нарадив задовольнити цікавість — у брата серце розірвалось, а дочка з онукою з Кролевця десь поділась. Бачиш, яка наша доля?!

Вели ми з Козутою «порядну розмову» до полудня. Спрожнили пляшку шотландського віскі. Поїли всі квашені огірки зі склянки. Жували ковбасу з хлібом і без хліба. Пили чорну каву з лікером,

десь до четвертої години, а «порядного порозуміння» не змогли знайти. В одруженні з ким-будь я не бачив своєї мети життя. Без мого одруження, Козута не бачив можливості нашого співжиття на хуторі, чи будь-де. Все, на чому ми згодилися, купити за будь-яку ціну ділянку землі, що вчора сподобалась Козуті, недалеко від гіподрому.

Викликавши таксівку по сусідовому телефону, я відвіз Козуту до автобусної зупинки і ми там розпрощалися, як і належиться батькові й синові.

КОЗУТА — БАТЬКО, АЛЕ НЕ РІДНИЙ І НЕ ВІРНИЙ

Ділянку землі, що сподобалась Козуті, я відкупив від управи сільської місцевости Берти, майже за безцін — по сорок долярів за поділку, або лот, розміром 10 на 40 метрів.

«Хлопців» — Ярослава Карого, чи Володимира Ярого — мені не довелось виганяти з хати. «Вони» самі забралися без попередження, навіть не зачинивши за собою хатніх дверей. Однієї осінньої ночі приходжу після півночі додому після праці — двері відчинені в хаті, а мотоцикла Ярославого нема біля хати. Мені в голову шибнула думка про злодіїв, або московських душоубів, але обережно обслідивши навколо хати й пильно послухавши, не виявив будь-яких підозрілих слідів чи шереху. Засвітивши світло в хаті, не побачив жодного непорядку. Оглянувши закутки, переконався, що крім Ярослава та його речей — нічого не знищено чи забрано. У кошику зі сміттям виявив дбайливо подерту пропаганду про набір добровольців до канадського війська та відповідні анкети-заяви про зголошення.

— «Хлопцям» забажалося спробувати солдатського хліба, — вирішив я, заспокоївся і поклався спати.

З батьковою порадою про одруження, в мене, як то кажуть, не тулилося й не ліпилося докупі. Моє одруження з Оленою та наше спільне життя не можна рівняти до Козутиного подружжя з моєю хрещеною Тетяною — так, як я розумію подружжя, любов, взаємодовір'я, родина, родичі...

Я не євнух і не скалічена фізично людина. Після Олени, я мав статеві зносини більш як із десятком дівчат і молодиць, але до жодної з них не мав душевного відчуття, любовного потягнення, довір'я, бажання співжиття чи навіть думки про можливість такого співжиття.

З Шолдрихою я повівся нерозважно і нехоробро, але виправляти помилку тепер уже пізно. Шолдриха відійшла з цього світу, забразши і мій гріх із собою. З тих дівчат і молодиць, що я знаю в

Ошаві й Торонті, жодна не викликає в моєму серці прихильности, а думка навіть не зосереджується на можливості подружнього співжиття.

Мої колишні співмешканці табору в Штатдштайнаху та співробітники в бельгійських копальнях вугілля ще влітку повідомляли листом, що Матильда повдовіла та навіть має можливо мого сина. Я написав листа безпосередньо до Матильди. Вона про сина не заперечувала і не підтвержувала. Перекладач, за допомогою якого ми переписувалися, в Матильдиному листі зробив дописку, попереджаючи мене про її нечесність та співжиття з чоловіком — ще перед смертю її законного чоловіка. У наступному листі я попросив Матильду в'яснити її теперішній подружній стан та можливості нашого порозуміння щодо сина. Вона відповіла мені коротким листом, що, мовляв, не твоє діло вмішуватися в мої особисті справи та мою родину, і більше на мої листи не відповіла. В'яснювати справу Матильди та можливо мого сина треба їхати в Бельгію.

— Ні! — Вирішив я вголос остаточно. Козута — батько, але його поради щодо мого одруження я виконати наразі не можу. Немає в мене бажання, потягнення й потреби. Не бажає Козута мого добродійства, то й мені на безлюдді хутора не треба. Законсервую його — позабиваю дошками вікна та двері, знайду вільне місце праці в Торонті та й поїду туди зимувати, а наступна весна покаже, як далі з хутором бути.

До цього мого рішення додав я підставу — випадок із моїм запомороченням. На початку минулого літа в мене виникла потреба у вихідний день обмити спітніле тіло після праці біля хати. Надворі між вишнями, можуть сусіди підглядіти. У хаті підлога наслана фанерою і потім покрита плитками лінолеуму; якщо намочувати її, треба рахуватися з відставанням плиток та короблення фанери. Між вишнями, в кінці моєї ділянки, я спорудив будку, на її дахові прилаштував збірник для води, і таким чином мав вигідну купіль. Удень я працював, а сонце нагрівало воду. Увечері потребував купелі, треба було тільки зайти до будки й повернути у відповідне положення ручку крану.

Підчас гостювання Петра з родиною, Сергій з Іною нагледіли зграї голубів над залізницею і забажали спіймати голуба для розваги. На вугільному докові (збірникові), та в депо паротягів,

голуби гніздилися, виводилися і були не дуже лякливі до людей. З вечора я наглядав, де пара голубів загніздилась ночувати, а по півночі, після праці, забрав їх у паперову коробку та й приніс додому на потіху Сергієві та Іні.

Наступного дня я, Петро та Сергій змайстрували голубам вигідну клітку і примістили на даху будки. Діти натішились голубами чи ні, але мусили залишити їх у клітці та їхати з батьком і матір'ю в Торонто, а я, щоб не образити особливо Іну, дотримував даного їй слова і наглядав за голубами.

У вересні в цій околиці інколи бувають приморозки. Я, як завжди, йдучи вночі з праці, приносив голубам зерна пшениці, кукурудзи, крихти хліба чи ще чогось поживного та пляшину свіжої води і по драбині вилазив на дах будки й засипав усе це в клітку голубам, у їхні кормушки. Так і цієї ночі. Тримаючи торбинку з пшеницею та пляшину з водою в одній руці, а другою притримуючись за шаблі драбини, виліз на дах будки і на покритому приморозком даху поковзнувся...

Чомусь я лежу на землі, соваю ногами й махаю руками, але перевернутися зі спини чи піднятися не можу. Де я? Хто я? Що зі мною трапилось, також не можу зрозуміти й собі пояснити. Скільки проминуло часу, відколи я лежу спиною на землі, не можу збагнути, але мені холодно і я мушу чимось укритися... Коли я прийшов до себе, була вже ніч. Я вдягнутий і взутий лежу на ліжку, мені дуже тепло під ковдрою, я знову засинаю.

До моєї свідомости долинуло надто сильне гуркотання мотора дизельного локомотиву, я розплющив очі. Лежу вдягнутий та взутий на ліжку в своїй хаті. Соняшне світло з вікон підказує мені, що надворі вже пополудні. Окрім в'язів на шиї, болів не відчуваю на тілі чи руках і ногах. Устав з ліжка, вмився холодною водою, заварив на плитці кави і випив аж дві чашки, але чому я був уклався в ліжко нероздягнутий і не роззутий, пригадати не можу. Влучив радіо, щоб довідатись, котра година дня, з голосника радіоприймача полинула українська пісня, радіопередачі пана Шарвана з Бафало — певна ознака, що час уже збиратися до праці. На вході в депо я знайшов мою робочу картку та встроїв її в годинник для реєстрації, а годинник зареєстрував її з одним днем пропуску. Я пильніше попхав картку у щілину годинника, а він знову цокнув своїм механізмом — хвилину пізніше, на тому самому

місці. Стою з робочою карткою в руках біля годинника і чекаю робітників депа та майстерні, щоб попередити їх про зіпсутий годинник, коли до мене підходить розгніваний десятник зміни і починає картати за вчорашній «прогул».

— Ти добре знаєш, що в суботу й неділю паротягів для обслуги не менше, а робітників, бажаючих працювати понад години, мало. Чому мене не попередив заздалегідь, що не вийдеш на працю?

На землі біля будки чи в хаті на ліжку я пролежав непритомним більше доби. Трапилось це сухої, не холодної осені — ще не велика біда, а якби такий випадок трапився взимку? Певна загибель!

На якого чорта мені наражати життя заради примх Козути, коли він цього навіть не бажає. Остаточо переконав себе, а в понеділок пішов на лісосклад, замовив відповідну кількість листів фанери, щоб позабавити ними вікна й двері на зиму. Повернувшись додому, знаходжу листа від куми Уляни в поштовій скриньці, з дуже приємними новинами.

«Дорогий куме і люблячий хрищений нашої дочки Іни! — Пише в листі кума. — У нас із Петром велика радість, а у вашої хресниці — велика надія на власний куток чи навіть на окрему кімнату. Купили чи вірніше дали завдаток на дуже гарний дім. Дім у дуже доброму стані, на тихій і спокійній вулиці, поблизу Гай-парку (Високого парку), а головне — в сусідстві найкращої гайскул (середня школа) в Торонті. Сперше ми сторгували дім за 16,500 дол., 1,500 дол. завдатку, а решту на місячні сплати. Тепер власник будинку вимагає додатково тисячу долярів завдатку. Ми боїмося, що можемо втратити нагоду, бо в нас немає більше заощаджень, а позичити нема в кого. Будьте до нас і до вашої хресниці ласкавими, допоможіть нам ще й цього разу».

Лист одобрений Петровою «резолуцією», навкоси через увесь аркуш паперу — троє слів: «Привези тисячу негайно!» І підпис П. В. Зосім.

Кумина радість — невелика втіха. Петрова «резолуція» мене зовсім не зобов'язує. Іна вже чимала дівчина, розуміє хто і що та чого вона бажає, але не завжди бажає відгукнутися, якщо хтось не хоче того, чого вона бажає. Мене, як і всіх старших чоловіків, зове дядьком і не соромиться звернути мені увагу почистити зуби, щоб не смерділо з рота, але на чужині, як і на безриб'ї, рак може бути рибою. У вівторок я вибрав із банку тисячу долярів, залишивши на

конті не повні дві десятки, а в середу вранці повіз гроші кумі й Петрові в Торонто та одночасно повідомити Козуту про моє рішення не зимувати на хуторі й не плянувати одруження.

Петро з Уляною вдень працюють. Їхні діти в школі. Козута «доробляє» повний тиждень праці в «Плаї» для майбутньої допомоги по безробіттю, в хозарській кімнаті на ліжку. Моє повідомлення про залишення хутора на зиму та відмову від одруження його збентежило — своє незадоволення висловив тільки дуже неприємною міною на обличчі. Але коли я йому сказав про купно будинку Петром та Уляною і позичку останньої тисячі з моїх заощаджень, Козута не стерпів і розгнівався.

— Ти що? Збожеволів!? Ти заводишся чорт зна з ким. З твоїм дурнуватим Петром не можна погодитися «до вітру» в чистому полі, а ти йому останні збереження довіряєш. Пропаде, як на собаці, та ще й винуватий за те будеш. Ти бачив ту хату, що він купує? То не хата, а дірка в стіні. Шістнадцять з половиною тисяч дурак думає заплатити за дірку в стіні та ще й радується. Он Степан з Марусею купили хату за дванадцять тисяч. То хата — будинок, до будинку й подібний. Під'їзд до нього вигідний. Город за хатою. А це що? Собача буда під скелею! Ось пішли, я тобі покажу. — Висварившись, сказав Козута і, не чекаючи моєї згоди, почав збиратися.

У трамваї, по дорозі до майбутньої Петрової хати, Козута мені вияснив:

— За шістнадцять тисяч долярів у Торонті тепер можна купити досить добру хату, але треба мати доброго агента й розуміння, що і де купувати. В середмісті купують землю по тисячу долярів за фут (30 сантиметрів), а хата чи що там на тій землі знаходиться — іде в додаток до землі. На окраїнах Торонто купують хати, щоб у них мешкати, між десятма і двадцятьма тисячами. Петрова дірка в стіні має 13 футів землі над вулицею (фронтом), їй і найвища ціна тринадцять тисяч. Три з половиною тисячі Петро викидає на смітник. Це не було великої біди, коли б він викидав свої гроші, а то він викидає позичені. Кума тобі написала неправду, вони мали тільки пів тисячі своїх грошей, про що я добре знаю. Це одно. Друге — ти сам порахуй. За три роки перебування в Канаді, переважно працюючи удвох, вони спромоглися заощадити тільки п'ятсот долярів. На купно хати позичають дві тисячі, їх же треба буде колись повернути. За тринадцять з половиною тисяч боргу на

хаті, вони мусять платити не менше двадцять років по сто шістдесят — сто сімдесят доларів кожного місяця. За хату вимагають платити міський податок і забезпечення на випадок пожежі чи ще якого нещастя. Треба ще платити за ogrівання, освітлення, водопровід, санітарні труби. Не без того, що в хаті треба щось буде полагодити, пофарбувати, полатати дах. Скільки це все буде коштувати, чи можеш ти підрахувати? — Звернувся до мене Козута.

— Можу, — згодивсь я, — але мушу мати хоч приблизну на все ціну.

— Непотрібно. — Сказав він упевнено. — Я вже рахував. Якщо обоє будуть працювати без-будь якихось випадків, може за п'ять років і зможуть дозволити собі, хоч два рази на тиждень мати обіди з м'ясом, не рахуючи повернення тобі та іншим боргу. А якщо трапиться якийсь випадок? Якщо втратить котресь із них працю? Що тоді?

Майбутня Петрова «власність» знаходиться дійсно, як і писала кума Уляна, поблизу Гай-парку, на північ від вулиці Блюр, над вуличкою, що прокладена через глибоку в'ямку і називається Indian Grove (Індіанський лісок), під номером 201. Це не одна з кращих ділянок міста, а стара ділянка побудована на висушеному болоті для бідніших мешканців Торонта. Парні, двоповерхові будинки, з дерев'яними стояками, пообкладувані в одну цеглину і понаставлювані понад вуличкою, ніби солдати на муштрі. Які вони місткі, кожен із читачів може собі уявити. Побудовано будинок на смужці землі завширшки тринадцять футів, приблизно чотири метри. Підхід до будинку — два рази по три цементові східці, а потім ще чотири ступеньки на ганок. Позаду будинку кам'яна скеля, поросла кущами, нижча від будинку. Узимку в ямі під скелею та між щільними будинками може буде тепло й затишно, але влітку, в задуху, тут напевно буде гірше, ніж у турецькій лазні.

Яка тут якісна школа та чим вона краща за інші торонтські школи, Козута не міг пояснити, а я не став розвідувати. Хоч я в Торонті й недовго перебував, а до ціни будинків придивлявся і прислухався. На мій погляд, навіть Козутині підрахунки ціни цієї справжньої дірки в стіні надто великі.

Але Петро Васильович — не якийсь там Гриша з хутора, хоч і не бажає працювати «в Америці» на капіталістів, але все таки — земляк задесенський. Мене мучитиме сумління, якщо його родина й далі

буде мешкати в одній кімнаті, ніби «в стране родной». Позичив я тисячу доларів без застереження та й поїхав на хутір зимувати.

Зимувати на хуторі було мені не з розкошами, бо пошкодував грошей на ogrівач для спалення оливи, а купив звичайну залізну пічку-буржуйку на дрова. Під час більших морозів пічка завчасу вигасала і мені доводилось або спати «по-заячому» вночі, тільки одним оком, або накриватися цілою купою покривал, а вранці підскакувати «гопака», як тому коникові-стрибунцеві з байки Глібова, доки не купив електричного ogrівача.

За зиму написав я три статті до газет. «Микита — перший безпритульник Кролевця» та «Наталка — баба повитуха» надруковані були в газеті *Новий шлях*, а «Штани» надруковано в газеті *Гомін України*. Зимові вихідні дні переважно використовував я для відвідин друзів в Ошаві, Козути й Петра, в Торонті, родину Казанівського в Сейнт-Катеринсі. Отримавши візу в американському консуляті міста Ніагара Фолс, кілька разів їздив я через кордон на оглядини міста Бафало. Дійсною Америкою, після двох поїздок у Бафало, я розчарувався.

Післявоєнні Сполучені Штати я уявляв із розповідей американського вояка польського походження, може навіть із цього самого міста Бафало, — Ясека, мого зверхника з “wojska polskiego” в Кульмбасі. Чисті вулиці. Спокійні та ввічливі люди. Великі вікна в будинках і крамницях, без ґрат і віконниць. Двері без замків. Роги вулиць вільні від прошаків.

Першу свою поїздуку в Бафало я провів переважно на головній вулиці міста що так і зветься — Main (головна), розглядаючись, де дістати мапу міста, та знайомлячись із цінами на речі першої потреби. Був холодний день. Люди метушилися й кудись поспішали. Вітер хурделив сніжинками, порваними газетними сторінками, якимись іще паперами, але в мене не було упередження і я сприймав усе бачене й почуте — як наслідок непогоди!

Другого разу я, вивчивши мапу міста, пішов по бічних вулицях розшукувати українські домівки й церкви. Православна Українська церква приміщувалась на вулиці Вільям під номером 700. Уставши з автобуса на головній вулиці, біля розгалуження Вільям і Бродвей, зійшов я на хідник і зупинив свій зір на залізних ґратах на вікні та залізній брамі на дверях невеликої крамнички, заставленої пляшками горілки за вікном. Нагадавсь мені якийсь кінофільм із

часів Національної Заборони, коли поліція насакувала на нелегальних торгівців алкогольними напоями та розбивала пляшки. Подумав, що це залишок тих часів, і пішов далі хідником вулиці Вільям. Кроків за півсотні — інша крамничка з подібними ґратами на вікні і брамою на дверях, а ще за півсотні кроків зупинив мене чорний, повнощокий громадянин вільної землі «Вашингтона, з новим і праведним законом» і, простягнувши до мене руку, майже наказав: Give me a quarter! (Дай мені четвертака!)

Чорний чоловік був вищий за мене, досить угодований і чисто поголений. Одяг на ньому, зовсім не виглядав на жебрацький. Поглянувши йому в надто повнощоче обличчя, я подумав, що протягнута рука чорного громадянина «вільної і благословенної країни — Америки», здалась мені жартом і я розсміявся та запитав його.

— You asked me for a quarter? (Ти хочеш від мене четвертака?)

— Give me a quarter! — Сердито вже наказав чорний громадянин.

Я, все ще в дуже піднесеному й веселому настрої, витягнув з кишені жменю срібняків і, вибравши з них четвертак, подав чорному громадянинові. Він вступився мені з дороги й пішов у напрямку крамнички з ґратами. Не пройшов я, можливо, й десять кроків, як десь узялися два чорні хлопчачи й також зажадали від мене по четвертакові. Я, не заперечуючи дав і цим хлопчачам по четвертакові. Йдучи далі хідником, я вже втратив лічбу чорних громадян Америки, що звертались до мене по четвертака, або гривеника (dime).

Нарешті мої кишені спорожнилися зі срібняків і мідяків, а навколо мене зібралась велика купа чорних дітлахів із простягнутими руками по гривенники й копійками (центи). Виручив мене від гурми чорних дітлахів якийсь старший чоловік поляк, погукавши мене через вулицю до себе.

— Pan jest polakiem? — Звернувся він, коли я підійшов до нього.

— Ні. Українець.

— Це ніц, але пан — якийсь варіят, що наражає себе шпаціром по вулиці.

— Чому? — Здивувався я.

— А пан не мешкає в Бафало?

— В Канаді.

— То нех пан бере ось цього баса (автобуса) та їде зі мною в середмістя, а там візьме баса, куди панові потрібно.

Старший віком поляк був дійсно добросердешною людиною. До Сполучених Штатів прибув з Європи два роки тому, але вже ознайомлений з тутешніми порядками.

— Чорні громадяни Америки жебрають, грабують у білих не тому, що вони не мають засобів прожитку, а тому, що вони були в білих невільниками і вважають їх своїми боржниками. Я й ти Богу духа винні, але вони й нас вважають рабовласниками. Якщо пан буде не обережний, можуть і сподні (штани) з пана стягнути, а до того ще й набити.

Послухавши добрячого поляка, я поїхав з ним автобусом в середмістя, а звідти всів у відповідний автобус і вийшов із нього поблизу Православної Української церкви св. Покрови. Церква св. Покрови — дерев'яна споруда з високими сходами до неї, дещо з полущеною фарбою на стінах. Людей перед церквою не було, хоч згідно з моїм годинником ще не було десятої години, початку Богослужби, згідно з торонтськими порядками. Вхідні двері над високими сходами були не замкнуті. Прочинивши їх, я зрозумів, що всередині церкви вже співають «Вірую». Богослужба мабуть розпочалась пів на десяту, або в Бафало раніше сонце сходить, ніж у Торонті.

Після Богослужби частина парафіян пішла цілувати хреста, а частина поспішно залишала церкву. Я не парафіянин та й приїхав у Бафало не цілувати хреста, а спробувати знайти ближчих земляків та ознайомитися з життям тутешніх українців. Вийшов із церкви і здивувався. На сходах чи біля них — жодної особи. Ті, що поцілували хреста, вийшли з церкви позаду мене, обійшли мене й у поспіху попрямували через вулицю, де на порослому бур'яном пустирищі стояла купка автомашин, ніби острівець на болоті, або пішли до автобусних зупинок. Постоявши якийсь час унизу біля сходів, не звертаючись до обминаючих мене, поспішаючих чоловіків і жінок, я подумав — нема куди поспішати тим, що прийшли до церкви не тільки молитися, а й «пополітикувати». Правдоподібно вони лишилися в церкві, або в залі під приміщенням церкви. Зійшов на сходи і спробував відчинити двері — не відчиняються. Спробував ще раз — замкнені зсередини. Зійшовши зі сходів, зайшов я під'їздом з боку церковного приміщення, де виявив вхідні двері.

Спробував їх відчинити — вони також замкнені зсередини. Це переконало мене в безцільності насильно добиватися в публічне приміщення, коли в ньому позамикані вхідні двері.

Почувавши потилицю в нерозумінні порядків тутешньої церковної громади та поспіху людей після Богослужби, я вирішив ще поїхати автобусом на адресу СУМівської домівки, до так званих Бендериних комсомольців. У Торонті, вони «найдемократичніші», найсміливіші щодо «чужаків» і заблуд.

Будннок, у якому знаходилась домівка СУМу, я навіть добре не оглянув. Саме приміщення домівки мало «прихожу», не дуже великого розміру та вже досить добре «накаджену» димом із цигарок. Біля єдиних дверей, що вели в залю чи тільки в кімнату управи, стояли два сумівці в одностроях, із якимось жовтуватим мотузком через плече та салютували військовим привітом, коли одні люди проходили мимо них у двері. Інших пропускали без салюту. Декому заступали дорогу й після короткої розмови не допускали їх через двері. Хто міг проходити у двері та що там, за тими дверима було, я не став довідуватись. Захотів із кимось з «комсомольців» нав'язати розмову хочби про погоду, але охочого між чималим гуртом «друзів-комсомольців» не знайшлося.

— У вас, у Бафало, ніби й погода холодніша, ніж у нас за річкою, — звертаюсь до ніби й веселого та задоволеного «комсомольця», а він, ніби на чуюсь команду, навіть не зиркне мені в очі та й обернеться до мене спиною.

Постояв я, постояв у задушливій домівці бафаловських сумівців. Та й вирішив не принижуватись перед хто зна ким та хто зна з якої причини зарозумілих чи тільки нерозважних моїх, хоч і далеких, але все ж таки земляків-українців. Бафаловські «гета» здались мені більш замкнутими в собі, ніж подібні їм в Ошаві та в Торонті.

Напровесні, навідавшись до Козути й Петра, я виявив досить стабільне й задовільне становище в них. Козута вже отримує державну пенсію й допомогу по безробіттю, з біржі праці. Моїм чи будь-яким хутором він більше не зацікавлений і хуторянського життя не бажає.

Петро примирився з думкою праці на капіталістів. Узимку його були звільнили з праці, але він не схотів користуватися «шумажем» (допомога безробітнім у Бельгії) і знайшов собі працю на околиці Торонта-Міміко. До праці їздить із пересідкою на три трамваї, не

жаліється на визиск капіталістів, холодну чи гарячу їжу, не згадує «недбайливої одеської повії» чи будь які інші незгоди.

Кума Уляна знайшла собі поплатну й дуже вигідну працю, в бюрі компанії по забезпеченню прибутків громадян, що вкладають гроші в торгіву біржу по продажу облігацій, уділів і вартісних паперів.

Козута змінив свою думку щодо хутора й моєї допомоги. Петро з Уляною мають тепер більш постійну працю, «обжилися» в Торонті. Другий поверх хати винайняли за три чвертини вартости сплати боргу за хату. Отже мені нема потреби журитися втратою моєї позички на хату чи й самої хати.

Відпала й потреба одруження, життя на відлюдді в Форті Ірі та утримання хутора. Покликав я продавця нерухомостей і запропонував йому посередництво на продаж мого хутора. Продавець, оглянувши мій хутір, висловив свій погляд із застереженням.

— Гроші та працю ти вклав, згідно зі своїм розумінням та прикладу з життя в Європі, чи звідки ти походиш. У Канаді щось таке не придатне до життя канадців, а значить не придатне й для продажу. Дві кімнати — вистачальна житлова площа для самітників, але в Канаді самітники не купують нерухомостей, а винаймають. Для родини твоя хатка не вистачальна. До того, ти навіть не маєш збірника на дощову воду. Добудуй ще хоч одну кімнату та зроби збірник на дощову воду, потім будемо торгуватися з тобою щодо ціни твоєї власности, — порадив мені продавець нерухомостей.

Прибудова третьої кімнати не забрала мені багато часу, зусилля та грошей. Копавши яму для збірника дощової води, я виявив, що під двометровим покладом глини, знаходиться триметровий поклад гравію, змішаного з рудуватим піском. Викопавши неглибоку яму в гравію з піском, переконався, що в гравію нема пливуну. Вода не має запаху і, поступово зібравшись у ямі, скоро стає прозорою та пригожою до вжитку. Скільки може бути води в гравію, тяжко здогадатися, але головне, що вода є, і її можна використовувати. Купив три двометрові цементові труби. Найняв двох італійців, щоб допомогли мені копати колодязь та встановити цементові труби. За тиждень праці я вже мав досить вигідний колодязь із досить чистою і пригожою навіть до людського вжитку водою. Викопану яму для збірника дощової води довелось також цементувати, не тільки на всякий випадок, але й через те, що на сусідній ділянці

землі була долина, де весною та після більшого дощу збиралась вода, а він попрохав у мене викопану землю з ями для вирівнювання тієї долини.

Хата тепер у мене трикімнатна. Колодязь із доброю водою. Збірник на дощову воду перед закінченням. Травень кінчається, мені ще треба буде перебути спеку й задуху на хуторі, а тоді вибиратись до Торонто. Аж однієї середі пополудні, наприкінці травня, отримую короткого й незрозумілого листа від Козути.

— Гриша. Приїдь у Торонто, мені треба негайної допомоги.

Коли був написаний лист та якої саме допомоги Козуті треба, у листі не згадано. Негайно, тобто зразу по отриманні листа, мені немає як їхати в Торонто, а автобусом о шостій годині вечора — пізно. До Козути я прибуду не раніш, як після восьмої години вечора, а вночі що я йому зможу допомогти? Завтра також у мене вихідний день, поїду вранці в Торонто, й полагоджу те, що потрібне Козуті, вирішив я.

Уранці в четвер приїзджая до Козути, а він лежить на підлозі, біля ліжка, ще притомний, але замочений і засмерділий.

— Що з вами?

— Як сам бачиш, нездужаю.

— То чому ж не сказали господині, щоб позвала лікаря!?

— Не можна. Лікар накаже забрати мене в лікарню, а в мене гроші в банку.

— До чорта з грошима, якщо ви помрете без лікарської допомоги.

— Тому то я тобі й не довіряюсь. Ти про гроші не дбаєш. Одружуватися не бажаєш. А на світі як думаєш жити?

— Як будемо на світі жити, побачимо пізніше, а зараз, я піду до господині та скажу їй щоб визвала таксівку...

— Ні, ні, ні! — Просить мене Козута. — Зроби спершу порядок із моїми грошима, а потім може й поїдемо до лікаря.

Тисяча доларів Козутиних грошей позичена на купно хати якомусь Монастирському. Відібрати їх в Монастирського — справа складна й затяжна, а для міста чи лікарні невідома й неможлива до розв'язання. У банку Козута чомусь тримав два конта. В банківській книжці, на одному конті, було одна тисяча шістдесят доларів, а на другій книжці значилося п'ятсот чотирнадцять доларів. Позначення в книжках може бути не відповідне з сумою грошей на банковому

конті, тому я порадив Козуті підписати два чеки, без зазначення суми. Його гаманець із грошима й документами замкнув у валізку. Мокрі та засмерділі штани стягнув із нього й натягнув чисті. Аж тоді Козута згодився, щоб я пішов до господині його помешкання й попросив її викликати таксівку.

Допомігши Козуті встати з підлоги, допровадив його до східців; на першому сході Козута сів, через болі в животі, й відмовився сходити. Знести його східцями мені не під силу. Довелось стягнути на спину і так винести на хідник, не зважаючи на його незгоду. Водій таксівки допоміг мені посадити Козуту на задне сидження, а потім запитав, куди з ним їхати.

— До найближчої лікарні, — кажу водієві.

— Спершу заїдь до банку й вибери мої гроші, — обзивається Козута з заднього сидження.

— Грошей чорт не візьме, — кажу йому через плече.

— Ти такий упертий, як твій батько! Казав тобі — одружись, не слухаєш. Кажу тобі, що мої гроші пропадуть, — не слухаєш. Зупини таксівку, я вилізу! — Викрикнув Козута з роздратуванням і застогнав.

— Водій таксівки підозріло подививсь на мене та й каже: — Ти старого дуже не турбуй, бо може серце в нього розірватися.

— Він чомусь не бажає їхати в лікарню, а я не знаю чому, — кажу водієві.

— А ти, хто з ним?

— Я приїхав із Форту Ірі і знайшов його хворого на підлозі в кімнаті. Мені здається, що він там два-три дні лежав.

— Ви з тих, що оце приїздить з Європи?

— З тих, — кажу водієві.

— Слухай, що я тобі пораджу, — каже мені водій. — У старого, якщо не серцевий приступ, то прорваний апендикс. Без операції, мабуть, не обійдеться, а це буде коштувати досить дорого, тому старий і боїться їхати в лікарню. Ти хто, його син?

— Не рідний.

— То в лікарні ти краще й не признавайся, що ти будь-який родич... Потім, щось подумавши, порадив зовсім не виявляти в лікарні зацікавлення старим. Я скажу, що старого знайшов на хіднику, а ти завтра прийдеш і довідаєшся де його примістять. Місто має більше грошей, ніж ти, — порадив мені водій таксівки.

У відділі швидкої допомоги Загальної лікарні (General Hospital) Козутою заопікувалися, як і всякою людякою, що потребує першої допомоги, повіривши водієві таксівки, що він дійсно бездомний і знайдений на хіднику.

Подякувавши водієві таксівки та давши йому «на чай» два долари поверх трьох доларів, що був нарахував його автоматичний «обліковець», зайшов я до банку і без особливих труднощів вибрав Козутині гроші. Тисячу шістдесят дол. узяв чеком, а п'ятсот чотирнадцять дол. готівкою. В Козутиній кімнаті поприбирав, підлогу змив водою, попрохавши в старій хозарки відра та ганчірки. Мокрі та смердючі штани, згорнувши міцно, замотав у кілька газет і виніс у збірник на сміття. Будучи певним, що Козуті забере не менше двох тижнів лікування в лікарні, заплатив я хозарці за два тижні наперед за винайм кімнати та й поїхав до Петра й куми Уляни, повідомити їх про пригоду з Козутою.

У Петра, чи вірніше в куми Уляни, я довідався, що Козута в неділю був у гостях, в одних добрих спільних знайомих і не шкодував для себе горілки господарів, а що сталося з ним після, можна тільки здогадуватися.

Кума не тільки до всього цікава, але й добросердешна, намовила мене не їхати ввечері додому до Форту Ірі, а піти з нею розшукати Козуту в лікарні й довідатися про його хворобу й долю.

Про вусатого старого чужинця, якого водій таксівки знайшов на хіднику одної з вулиць Торонта та завіз у лікарню, обслуга ще не забула. Нам із кумою Уляною не забрало багато часу його розшукати.

Козуту примістили в кімнаті інтенсивного догляду, під пластикове накриття зі свіжим киснем. Доглядачка в кімнаті, не питаючи, хто ми у відношенні до Козути, пояснила нам, що в нього прорваний шлунок від надмірного спожиття алкоголю та запалення легенів від лежання на хіднику.

— Шлунок старому вичистили, кровотечу зупинили, — пояснила нам доглядачка-санітарка, але операції лікарі не можуть зробити, через запалення легенів.

Якщо виживе старий, то треба сподіватися чуда. Багато крові втратив і кров може зіпсуватися всередині й заразити увесь організм. А ви бува не знаєте, як цього старого чужинця ім'я або прізвище? — Звернулась до нас доглядачка-санітарка. — Умре

старий, то й записати не зможемо.

Ми з кумою Уляною без слів порозумілись і сказали прізвище та ім'я Козути, але до споріднення та його винаймленого мешкання в старій хозарки на вулиці Маркгам (Markham) не призналися.

Ніч переспав я на Козутиному ліжку. Уранці без дозволу наглядачки-санітарки зайшов поглянути на Козуту (ранком відвідини хворих в лікарні не дозволено), взяв автобуса і від'їхав додому.

Удома не було часу роздумувати над долею Козути, бо мав іти о четвертій годині до праці. В суботу, ще перед сьомою годиною ранку, розбудив мене мій колишній господар помешкання Мазурат, із невиразним проханням про вечірню поїздку в Бафало. Козутина хвороба чи навіть можлива смерть, недоспані дві останні ночі в моєму мізкові витворили хаос думок. Тому я, не розпитавши докладніше Мазурата про ціль поїздки в Бафало та навіть забувши про працю на залізниці, я дав згоду Мазуратові. Пізніше, умившись і роздумавши, я зрозумів, що в Бафало увечері, я їхати не зможу, але й порозумітися з Мазуратом не було як. Де він та його дружина Айда працювали, я не знав, з праці вони могли повернутися тільки після четвертої години, коли я мусив бути на моїй праці.

Дружба з Мазуратом здалась мені вартіша за день моєї праці. Тому, не збираючись парубкувати, надів я чисті штани та сорочку-безрукавку, зайшов до бюро депо, вимовив працю на сьогоднішній день і пішов до Мазурата довідатися, чому він хоче моєї допомоги в поїздки до Бафало.

Август Мазурат має брата Густава в Форті Ірі. Три чи й більше років тому в Густава померла дружина підчас пологів третьої дитини. Після другого одруження померла Густавова дружина підчас перших пологів. Густав, двічі двівець із чотирма малолітніми дітьми, не може знайти собі відповідної дружини, а дітям — матері. Августова дружина Айда взялася бути свахою для Густава до сусідки Бети, але та не має до Густава прихильности, а до його дітей — співчуття. Айда надумалася Бету й Густава звести на подружжя, на підпитку у розваговій німецькій оселі «Баварія», на околиці Бафало, але Бета має подругу Марі, без якої не згоджується їхати на розвагу в товаристві Айди, Августа та Густава. Айда надумалась використати мене в ролі кавалера для Марі.

У мене — можлива смерть Козути на думці, а не Айдина затія одруження Густава з Бетою, але й відмовляти добрим людям Мазуратам, а особливо Густавові в його родинному нещасті, не посмів.

Густавова автомашина — ніби справжній ковчег Ноя. Три Мазурати на передньому сидженні, а я з двома досить широкими, веселими та з повними запазухами дівками чи молодицями — посередині, на задньому. В автомашині досить місця, щоб не притулюватись близько до моїх сусідок. В автомашині — весело і жартівливо між Мазуратами й дівчатами чи молодицями, а мені — журба й непорозуміння, бо напевно не знаю, котра моя сусідка на ім'я Бета, а котра Марі.

На оселі «Баварія» мене ніхто не попередив, із котрою маю підтримувати товариство, щоб не перешкоджати Густавові, а дівчата, ніби змовилися між собою, й посадили мене між себе та навіть відмовились танцювати з Густавом. Я з природи — без музичного обдарування, а з переконання та бездоленого життя — не танцюрист, а дівчата беруть із мене приклад. Попробував я моргати й кивати Августові, що він пішов зі мною на двір чи до вбиральні, аби в'яснити, котрою дівкою я маю «цікавитися», але він п'є пиво, жартує з обома дівчатами, а на мене не звертає уваги.

Танці з вечерею на оселі закінчились о першій годині ночі. В автомашині знову ми розсілися, як і перед тим. На виїзді з Бафало Мазурати ще забажали випити пива в пивній, що відчинена 24-ри години на добу і продає пиво літровими кружками-шутерами.

У пивній я, порозумівшись з Августом, почав триматися дівки в смучастому платті, дещо спокійнішої та на зріст меншої, на ім'я Марі, а веселішу, ширшу і більше рослу, в синьому платті, залишити Густавові. Залишаючи пивну на світанку, я вже вів під руку Марі до автомашини й кілька разів, на задоволення нас обох, ми поцілувалися.

Висадивши брата й невістку біля їхньої хати, Густав дівкам і мені запропонував поїхати над озеро Ірі, щоб зустріти схід сонця. Бета зрозуміла, що саме тепер буде нам із Марі на заваді, тому пересіла на передне сидження до Густава.

Надворі вже був світанок. Над озером Ірі Беті не сподобалось зустрічати схід сонця, вона зажадала повернення додому. Від озера Густав чомусь поїхав об'їздною дорогою і виїхав на Бовен род

(Bowen), де на бічній дорозі знаходився мій хутір. Я попрохав Густава, щоб зупинив автомашину навпроти, аби я міг вилізти, а він — звернув автомашину на бічну дорогу й завіз мене на мій під'їзд. Моїм хутором зацікавилися не так дівчата, як Густав. Ознайомившись з моєю хатою та моїми достатками, дівчата освоїлися та й заходилися готувати сніданок.

У Густава малі діти. У Бети й Марі батьки — католики. Повстававши вранці, збиратимуться до церкви і виявлять, що дочок немає вдома, можуть учинити переполох. Поснідали, пожурилися, що влітку ночі короткі та й поїхали додому.

У середу навідав я Козуту. Мила доглядачка-санітарка, пожалілась мені, що ті жінки, які приходили навідуватись до старого, не бажають навіть і слухати про пожертву крові для старого, а йому потрібна буде свіжа кров, коли робитимуть операцію. Я згодився пожертвувати мою кров для Козути. Зрадувана доглядачка завела мене у відділ, де відбирають кров у добровільців для тяжко хворих. Взяли в мене крові більше, ніж це людина може дати без нараження на здоров'я, чи мені чомусь не поздоровилося з якоїсь іншої причини, але коли я вийшов із лікарні на вулицю, в моїй голові витворився шум, а в очах почали появлятися ламані лінії. Їхати додому, о другій годині й не побачитися з Петром і кумою Уляною, було б не вдячно. Провести час у місті чи з Петровими та Уляниними дітьми в їхній хаті, доки Петро з Уляною повернуться з праці, мені здалось недоречним.

— Заїду на Козутине помешкання, спробую позбутися шуму в голові й мигалок в очах, засну, а потім буду бачити, що робити. — Вирішив я, взяв відповідний трамвай і поїхав до вулиці Маркгам. Що відбувається в її будинку, стара хозарка не прогавить. Як тільки поставив я ногу на перший східець, а вона зі своєї кухні:

— А хіба ви щось забули в кімнаті вашого батька?

— Мені чомусь не здоровиться і я бажаю відпочити, годину чи дві.

— А хіба ваша жонка не казала вам, що вона забрала батькове майно з кімнати та гроші в мене, що ви заплатили?

— Моя дружина? — В непорозумінні, здивувався.

— Ваша. — Сказала твердо хозарка. Їх було дві — одна чорнява кирпата, а друга русява й довгоноса.

До шуму в голові та мигалок в очах, тепер ще додалася журба. Хто й навіщо забрав Козутини речі з кімнати хозарки? Помре Козута, мені його речі не потрібні. Виздоровіє, що я скажу йому? Одяг та яке там він мав лахміття, то ще не велика біда, але ж я власноручно заховав його гаманець із документами у його валізку.

Кума Уляна дещо зменшила журбу обіцянкою розвідати наступної неділі біля церкви, принаймі яке фактичне прізвище Степана «Монархії» та чи «Монархієва» Маруся відповідає виглядом котрійсь із тих жінок, що забирали Козутини речі від хозарки. На жертву крові Козуті кума Уляна має свої жіночі застереження, а в Петра кров «блакитна» і для будь-кого він не може роздавати. Для облегшення моєї журби за Козутою, кума згодилась навідуватися до нього підчас полудневої перерви на праці або після праці. На випадок потреби вона вишле телеграму, а без потреби буде сповіщати мене листами.

Щодо куминих обіцянок, я не сумнівався, але й позбутись недоброго настрою та думок не міг. Три доби Козута лежав на підлозі кімнати, а в нього не знайшлося друзів чи знайомих допомогти йому? У понеділок, пишучи мені листа, він напевно знав, що лист до мене раніше двох днів не дійде, а йому була потрібна негайна допомога. Чому він не написав листа комусь у Торонті — Степанові, Марусі чи навіть Монастирському? Він же міг покликати стару хозарку й попросити її потелефонувати комусь у Торонті, а не чекати на мене три доби. Козута чомусь не довіряв своїм знайомим у Торонті!

Яке в тих двох жінок сумління, коли вони, дізнавшись про Козутину хворобу, полакомились на його майно? — Сverdлила мою голову безпорадна думка. В якому моральному занепаді знаходиться людина, коли зазіхає на майво передсмертної людини? Не давали мені спати розбурхані мрії.

У суботу перед полуднем приїхали до мене на хутір Бета з Марі, на Бетиній автомашині, з кошиком харчів, перепросили за влізливість і почали готувати полуденок на розісланій ряднині під вишнями. За полуденком і веселими розмовами час пройшов дуже швидко. Перед четвертою годиною дівчата підвезли мене під самі двері майстерні й жартома запропонували підвезти мене додому після праці, але я необдуманно подякував і не згодився, щоб вони приїздили по мене після півночі.

У неділю вранці мені навіялась думка про Козуту та його пораду щодо мого одруження.

— А що, як я пораджуся з цими дівчатами про можливості одруження з котроюсь із них, з умовою, що вона згодиться доглядати Козуту, якщо він одужає? До котрої звернутися за порадою? Бета ніби проворніша, більш зацікавлена до моїх достатків. У Бети є дочка, років п'яти, тому вона може не стане робити зауваження щодо мого одруження з Оленою. Але Бету сватають Мазурати за Густава. Негоже мені бути конкурентом Густавові.

Марі — ніби ще дівка. Батько й мати — німці з Бафало. — Цілується ніби щиро і тулиться щільно...

— По дорозі до праці, зайду до Августа та Айди й пораджуся з ними, — вирішив я і пополудні, наготувавши вечерю на працю, пішов до Мазуратів.

Бета — сусідка з Мазуратами через дорогу. Біля хати Бетиного батька — півдесятка старих плакучих верб із вітами до самої землі. Бета з Марі, почіплявши гамаки (підвісні колиски) між вербами, відпочивають у затінку верб.

Іду до Августа та Айди на пораду щодо цих дівчат, то чому їх обходити? Бета без надуми запропонувала мені склянку холодного пива. Марі із-за хати принесла три розкладні стільці. Куди й чого йду до Мазуратів, я почав пояснювати дівчатам — від бажання Козути доживати віку на хуторі та дійшов до теперішньої його безнадійної хвороби.

— Помре, то продам хутір, і буде по всьому. Не помре, я самітній не знаю, як його доглядати.

— Нема проблеми, — обізвалась жартома Бета. — Марі має досвід доглядати сестриних дітей — догляне й твого батька.

З дівчатами я провів майже дві години, і за згодою чи відмовою Марі мав зайти до них після праці. Телефонувала Марі до батька й матері в Бафало, чи тільки вони вдвох із Бетою дійшли до згоди, що я можу бути відповідним кандидатом на чоловіка Марі. Після праці ми втрьох Бетиною автомашиною поїхали на мій хутір домовлятися про наше подружжя з Марі. Годин дві ми обговорювали можливості нашого подружжя, запиваючи гарячою кавою, згоду Марі одружитися зі мною, не зважаючи, як до цього поставляться її батько та мати. Бета поїхала додому сама. Ми з

Марі, переночувавши на хуторі, домовилися повідомити її батька та матір, про нашу згоду на подружжя — у четвер. У середу, я поїду в Торонто навідати Козуту, а в четвер уранці приїду в Бафало.

Марі, батько й мати, люди старшого віку й німецького походження, з тих німецьких колоністів, що московська цариця Катерина навезла на Україну, після зруйнування Запорозької Січі. До мене поставились без особливої прихильності, але нашого подружжя не стали заперечувати та згодилися відбутися в суботу 30 липня 1955-го року.

Від згоди батьків Марі на наше подружжя, я більшу частину свого вільного часу від праці був в дорозі до Козути, Марі, знайомих і друзів в Ошаві, Казанівських у Сейнт-Катеринсі. Майже за два місяці перебування в лікарні Козуті зробили дві операції, латаючи його шлунок. На час нашого весілля він був уже при своїй свідомості, вдавав задоволеного з мого одруження та моєї майбутньої дружини Марі.

У середу перед нашим весіллям ми з Марі навідалися до Козути в лікарню та отримали від нього згоду, щоб наступної середи виписати його з лікарні і перейти мешкати з нами на хуторі.

У середу, як і було домовлено, ми з Марі приїхали в Торонто з валізкою, щоб забрати Козуту з собою. У лікарні застали вже зовсім іншого чоловіка на Козутиному ліжку.

— У понеділок прийшли дві жінки й забрали старого з собою, — сказала нам доглядачка-санітарка.

У бюрі лікарні, на наше запитання «Де подівся старий чоловік, що лікувався в номері такої кімнати на такому то поверху на прізвище Козута?» працівниця бюро, що відала випискою пацієнтів лікарні, відповіла коротко: «Козута виписався з лікарні добровільно в понеділок. Рахунок за його лікування ми послали до міської управи Торонта».

Містерія з Козутою була дуже незрозуміла і неприємна. Хто ці дві жінки, що забрали Козуту з лікарні? Чи між тими двома жінками, що забрали його речі з кімнати в хаті старої хозарки, та тими, що забрали Козуту з лікарні, є щось спільне? Чому жінки не бажали порозумітися зі мною? Адже добре знали, про моє існування та мої турботи про Козуту? Чому Козута згодився піти з тими жінками з лікарні, коли дав нам із Марі згоду, тільки тиждень тому? Іти зі скаргою до поліції на таємниче зникнення Козути з

лікарні я не маю підстави, а, до того, напитаю тільки біди для себе й Козути. Поліція почне розслідувати наше споріднення з Козутою, дізнається про його майно, гроші й так далі. Лікарня послала рахунок за Козутине лікування, як за бездомного, місту, а коли я об'явлю його своїм батьком, тоді буду змушений заплатити всі видатки на лікування.

Майном Козути ті дві жінки не могли збагатити. Поривати Козуту заради викупу, не було потреби, бо він, окрім тих півтори тисячі доларів, що я маю, напевно немає ніяких більших збережень чи вартісних речей.

— Хто й навіщо підступно спершу забрав Козутине майно, а тепер і Козуту, — здогадатись було неможливо.

Кума Уляна розвідала в церкві, що правдиве прізвище «Монархії» — Моргунов. Маруся, солідної будови молодиця, чорнява та з кирпатим носом, могла відповідати подібністю до одної з жінок, які забрали Козутині речі, але хто та інша русява жінка, довідатись ми не змогли.

У телефонній книзі Торонта осіб із прізвищем Моргунов кілька. Котрий з них Степан «Монархія», неможливо встановити, бо всі Моргунови, до яких я міг дозвонитися телефоном, на моє представлення, що я Грицько Сірик і бажаю говорити зі Степаном, або Марусею, відповідали: «Помилковий номер телефону.» Їздити по Торонті, згідно з адресами телефонної книги й висліджувати Степана з Марусею, мені неможливо, мешкаючи в Форті Ірі. Наймати приватного розвідника, потрібна більша кількість грошей. До того, невідомо, чи Козута бажає, щоб я розшукував. Козута — батько, але не рідний і не вірний. Хто знає, що в нього на думці та з ким він водиться, коли мене немає близько.

За тиждень часу містерія з Козутою дещо розвіялась. Козута написав мені листа, частково пояснюючи своє зникнення з лікарні, але ще більше затемнюючи свій вчинок.

«Мої добрі знайомі забрали мене з лікарні в понеділок і завезли на ферму відпочивати на свіжому повітрі, а також замести по мені сліди, коли буде розшукувати міська управа. Де саме я знаходжуся, люди, що опікуються мною не кажуть, а я не можу здогадатися. За два тижні обіцяють мене перевезти до Торонта, а тоді, можливо, я матиму адресу, або можливість приїхати до тебе.» Так писав Козута в своєму листі, навіть не згадавши, чому він поїхав з «добрими

знайомими» на ферму, в понеділок, а не чекав на мене з Марі до середи.

Не за два, а за тиждень отримав я від Козути другого листа, вже з адресою в Торонті на вулиці Квін. Другий Козутин лист був ще коротший за перший.

«Я вже переїхав до Торонта і потребую негайно повернення мені моїх грошей. Чек випиши на ім'я Степана Моргунова.»

Навіщо йому потрібні негайно гроші, коли ним опікуються «добрі знайомі», я не став розвідувати, чи навіть про це згадувати в листі, але виписувати гарантованого чека на ім'я мені зовсім незнаного чоловіка — для мене це здалося підозрілим і небезпечним ділом. Тому, вибравши Козутину тисячу шістдесят долярів з конта банку, купив гарантований чек на ім'я Козути на всю суму, заплативши за банкову обслугу своїми грішми, я вислав рекомендованим листом на подану адресу по вулиці Квін.

Через неповний тиждень, у середу, приїхав до нас із Марі на хутір, Козута таксівою, і в поспіху почав вимагати від мене решту його грошей.

— П'ятсот долярів готівкою тримати вдома не можна з огляду на злодіїв, чи будь-якого випадку, тому сьогодні вам ваші гроші повернути не можу, — пояснюю я Козуті.

Сьогодні середа, а в середу банк у Форті Ірі припиняє свою обслугу клієнтів опівдні. Ваші гроші готівкою можу повернути вам тільки завтра після десятої години ранку. Чеком повернути можу сьогодні.

— Мої гроші ти з банку взяв готівкою, готівкою й віддай. Вимагає розгніваний Козута.

Водій таксівки нагадує, що за простій таксівки треба буде заплатити. Розгніваний Козута обвинувачує мене в нечесності у поведженню з його грошима.

— Я тобі писав, щоб ти чек виписував на Степана, а ти виписав на мене, наражаючи мене на можливість втрати. Мені гроші потрібні сьогодні готівкою, а ти сунеш мені безвартісний папірець! (чек).

— Не довіряєте моєму чекові, переночуйте в нас, а завтра матимете готівку.

— Привласнив мої гроші, а тепер ще й вимушуєш мене ночувати під одним дахом зі своєю фольксдойчеркою! (німкеню, що

народилась поза Німеччиною). Мені фольксдойчери печінки згноїли! — Розкричався розгніваний Козута.

Мої взаємини з Козутою, можливо, він рахував нечесними й підступними, — то його особиста справа. Марі народилась від батьків-німців, жодної кривди чим-будь Козуті не вчинила. Не бажає чоловік ночувати під одним дахом із фольксдойчеркою, чи будь-ким — його воля, але викрикувати перед мною та безпідставно ображати мене й мою дружину, в мене також нерви не мотузки.

— Мій чек для вас не добрий! Ми з Марі для вас обманці і фольксдойчери, — забирайтесь з моєї власности, а по гроші упоминайтесь через суд. П'ятсот долярів я витратив на подорож, відвідуючи вас у лікарні, заплатив за два тижні винайму кімнати старій хозарці, заплатив за банкову обслугу. Не бажаєте по-доброму зі мною, шукайте когось дурнішого за мене! І щоб не розплакатись перед Марі за образу, пішов геть із хати на сусідову ділянку землі, порослу кущами.

Козута зрозумів, що готівки він сьогодні мати не може, забрав виписаний Марі чек і від'їхав таксівою до Форт Ірі, а звідти автобусом до Торонта.

Наступної весни на тій ділянці землі, що мені був порадив Козута купити від сільської управи Берті я самотужки почав будувати для себе хату, відповідну до потреб родини. За тиждень до річниці нашого одруження з Марі нам народилась дочка Маргарета. Літньої теплої ночі, коли я повернувся автомашиною з праці, застав хату ярко освітленою, що навело мене на можливість якогось випадку з Марі, або Маргаретою. Поспішив у хату, а Козута сидить за столом, споживає вечерю і розмовляє з Марі «на всіх язиках» з допомогою рук, голови та обличчя.

— Гість у хату — Бог у хату, — каже народня приповідка нашого народу, а тут прибув несподівано батько. Згадувати йому негідний вчинок підчас останніх відвідин і домагання повернення грошей готівкою, в мене не вистачило сумління, а Марі навіть не знала, що він образив її фольксдойчеркою.

Чому Козута до нас приїхав пізно вночі й без попередження, випитувати також не став, а поцікавився його здоров'ям та життям. Закінчивши вечеру й запаливши по цигарці з Марі, Козута сам почав розповідати, з якої причини приїхав до нас так пізно вночі.

— Ото ж із лікарні забрала мене Маруся та її спільничка Дуся. Вони на спілку купили ресторан «Київ» на вулиці Квін. Я їм потрібен був дітей доглядати. Степан працює в Фордівській фабриці в Оквилі, кожного тижня на інакшій зміні. Вісім годин праці та тричотири години на подорож до праці та з праці. У будень Степан спить і працює. У вихідний день біля хати порається. Маруся мусить з ранку до вечора доглядати ресторан. Коля й Вітя — хлопчики потішні, от я й доглядав їх. Хата в Степана й Марусі простора, для мене була окрема кімната... — Перепочивши та глибоко затягнувшись димом із цигарки, продовжував Козута. — Маруся родом із Києва, ніби попала в німецький полон підчас оточення Києва, військовою санітаркою. Можливо так, а може й ні, Бог їй суддя. Степан — їй не пара. Марусі потрібен чоловік, щоб притримав і придавив, а Степан біля неї помуркоче, послинить, ніби козел біля телиці... Маруся любить чоловіків... В Авгсбурзі, та й ти сам знаєш, як воно було в таборах із молодицями. В Англії, на буряках, Степан зовсім був підупав і за Марусею не доглядав... Тут ніби все було гаразд, доки не купили ресторану на спілку з тією колгоспною ланковою Дусею та прищуватим галичанином. Степан до праці, а Маруся з прищуватим галичанином — у спальню... Моє діло дітей доглядати, а не бути наглядачем подружньої вірності. Маруся завагітніла — ну то й що? Має ж двох синів, а чиї вони? Степан, можливо, й здогадувався, але в Марусі не питав. Матиме й третього, і напевно в Марусі не посміє спитати, чий? А от я мушу відповідати! Степан сьогодні зібрався о другій годині дня й поїхав на полуденну зміну в Оквил, Маруся з галичанином, перед тим, як у ресторані буде клієнтів обслуговувати вечерею, приїхали додому полюбуватися й помилуватися, а тут і Степан у хату... Де його спальня з Марусею, він краще за мене знає. До Марусі в спальню не заглядаючи, напався на мене і вигнав із хати, оце як бачите. — Розвів руками Козута, а я аж тепер зрозумів, що він, утікаючи від Степана, приїхав до нас без капелюха і тільки в штанях та в сорочці.

Наступного дня, ми з Марі купили для Козути дві пари білизни, нічну сорочку, постільну білизну для ночівлі на розкладному дивані, будучи певні, що цього разу він таки приживеться в нас на хуторі. Але, побувши з нами три дні, Козута виявив бажання повернутися в Торонто.

— Степан із Марусею помирилися чи ні, а Колю й Вітю, треба комусь доглядати. Вони потішні хлопчики.

Як помирилися Степан з Марусею та чиїм сином уважали третього сина, я не цікавився. Доглядав Козута «потішних хлопчиків», мешкаючи на вулиці Маннінг (Manning), у будинку старшої українки вдови, я напевно не можу сказати. Увесь вільний час від праці я тепер витрачав на будову власної хати. Улітку не довше, як на три дні, а взимку на два приїздив до нас Козута відвідати. Мешкав постійно в удови на вулиці Маннінг. Півроку працював у крамниці «Плай», а півроку отримував допомогу з біржі праці. Посилав посилки братовому синові каліці в Подолів та дочці з онукою на Криворіжжі. Як він повівся з державною пенсією після довгого лікування в лікарні, я не розвідував.

Першого вересня 1957-го року ми з Марі й дочкою Маргаретою, переселилися з нашого хутора в простору, з трьома спальними кімнатами, — хату, Через тиждень Марі народила другу дочку Торису-Мотрю. Козута відмовився переселятися на хутір, і ми його продали за 3.500 дол.

Навесні 1960 року Національна залізниця позбулась паротягів і почала використовувати тільки локомотиви з моторами Дізеля. У Форті Ірі мені забракло праці, і я змушений був тимчасово працювати в депо локомотивів Дізеля на околиці Торонта-Міміко — п'ять днів на тиждень мешкати в гуртожитку організації У.М.С.А. (Молодих Чоловіків Християнська Спілка). Маючи вільний час від праці й недалеко віддаль від Торонта, частіше навідувався до Козути. Познайомився з його «добрими знайомими», Марусею-Монархинею та Дусею-Ланковою, споживав там вареники, налисники й борщ, у їхньому ресторані «Київ». Вареники й борщ Монархиня з Ланковою варили до українського смаку. Налисники також були з добрим сиром та поміркованого розміру. Для Монархині й Ланкової, Козута був «дедушкою», у ресторані досить шанованою особою. Як вони відносилися до нього поза рестораном, мені не доводилось дізнатися. Крамницю «Плай», де працював Козута, в моєму товаристві він чомусь обходив, але чому, я не насмівся попитати.

Погідного літнього дня 1962-го року Козута навідав нас життєрадісний і замилюваний до наших дочок. Цього разу пожив у нас цілий тиждень і повернувся в Торонто. Тиждень пізніше десятник

зміни покликав мене до свого бюро і вручив мені телефонну слухавку. Марі схлипуючи на другому кінці сполучення, повідомила мене про смерть Козути:

— Кума Уляна тільки що викликала мене телефоном і повідомила, що завтра будуть хоронити Козуту.

Помер батько. На залізниці в мене не питали, чи він мені рідний, чи вітчим, звільнили на три дні від праці, з оплатою на час похорону. По телефону кума Уляна не змогла мені пояснити, коли та як помер Козута. Перед тим, як вона повернулася з праці, Монархія Маруся повідомила телефоном Сергія про смерть Козути. Коли ж вона, розшукавши в телефонній книзі прізвища Моргунових, ніхто з них не признався до імен Степана й Марусі. Піп Свято-Покрівської Закордонної Російської Церкви сказав кумі Уляні, що тіло Козути поставлене в церкві увечері для завтрашніх похоронних відправ та що похоронами Козути керує Моргунова Маруся. Це все, що кума змогла довідатися в Торонті, перед тим як викликала Марі телефоном.

Завтра вона не піде до праці, буде разом зі мною на похороні Козути. Відкрита домовина з одиноким вінком квітів стояла посередині невеликої церкви св. Покрови. Тіло Козути було в холодильнику похоронного заведення два чи три дні. Тепер, нагріваючись, почало виділяти сукровицю з правого кутка рота, викликаючи неприємне враження. З десяток присутніх чоловіків і жінок старшого віку, що були в церкві перед нашим із кумою Уляною прибуттям, та згорблений, що наглядав в церкві за свічками, не могли нам з Уляною пояснити про час, причину смерті й порядок поховання.

Перед самим початком Богослужби, що мала започаткувати обряд похорону, біля Козутиної домовини появилася у траурному одязі Маруся Монархія і заголосила: «Дедушка! Дедушка! На кого ти нас покидаєш!?» Удавано обімліла.

Доки її спільниці й подруги приводили її до свідомости, розпочалась Богослужба, що тривала майже повну годину. Після Богослужби, з півгодини піп із дяком відправляли Панахиду та сам чин похорону з закриттям віка домовини. У церкві й на кладовищі я не міг порозумітися з Монархинею ні щодо дня, ні щодо причини смерті Козути, ані щодо оплати за похорон, домовину та місце на кладовищі. Козуту похоронили на кладовищі Йорк (York) у

півничній частині Торонта, на четвертій секції, поблизу могили Великої княгині Ольги, сестри останнього російського царя Миколи Другого. Знаючи добре наставлення Козути щодо княгині, місце вічного спочинку Козути мені зовсім не сподобалось, але це була не моя воля і не мого ума розпорядження.

Поминальний обід за спокій душі Козути відбувався в тісному приміщенні кухні господині-вдови його останнього мешкання на планеті Землі. Пляшок із горілкою було наставлено на столі, більше, ніж їжі. На початок обіду, що був розпочатий молитвою монаха, Монархія спізналася, тому перед обідом я не міг із нею порозумітися.

Після закінчення поминального обіду Монархія нарешті покликала мене на вдовине подвір'я. Без усякого співчуття й пояснення про смерть, її «дедушки», а мого «батька», заявила мені, що за мою участь у похоронах «дедушки» вирішили «дати вам сто долярів».

— За участь у похоронах Козути, якого я вважав батьком, ви хочете заплатити мені сто долярів? — нерозуміючи, запитав я Монархину.

— Коля забажав пам'ятку по «дедушке» — його срібний годинник. Віті ми віддали вудки, а вам дамо сто долярів, у добавок до того, що ви схочете мати з його майна, яке ще залишилося в кімнаті. — Пояснила вона надто ділово й спокійно, ніби вона й не голосила по «дедушке» в церкві й не падала непритомною.

— Ви говорите поважно чи маєте якісь до мене упередження? — Все ще не розуміючи, чи й справді ця чорноока та кирпата Монархія вважає мене за людину, якщо не за чурпака (кусень дерева) з очима.

— А що ж тут неповажне, на ваш погляд? Дедушкиних грошей вистачило на похорон, могилу на кладовищі та надгробник, а решту розділимо між тими, що були присутні на похороні.

— Чоловік помер, а в нього ж...

— То що? — Не дала Монархія докінчити мені думки. Дедушка спіткнувся на сходах, упав, а в нього ж було слабе серце.

— У нього на Батьківщині є дочка з онукою і племінник-каліка. Вони мають бути наслідниками його майна, а не ті, що брали участь у похороні.

— То вже ви такими справами займайтесь! — Сказала гнівно Монархія, відвернувшись від мене й пішла до товариства, яке в удовиній кухні починало неголосно підтягувати «Понад лугом зелененьким брала вдова льон дрібненький!».

Пропозиція Марусі Монархії заплатити мені сто долярів за участь на похоронах Козути та її поведження вивели мене з рівноваги, і я, не стримавши сліз, добре виплакався, обдумуючи моє становище до Козути та його смерті. Я вирішив забрати з собою куму Уляну й без подяки учасникам похорону та організаторам його, зникнути з удовиної хати.

Заспокоївшись і докладніше витерши обличчя від сліз, зайшов на кухню, наступив кумі Улянці на ногу, даючи їй до зрозуміння, що бажаю мати з нею розмову, попрямував до виходу. Біля східців до колишньої Козутиної кімнати заступила мені дорогу господиня хати.

— Ви, — каже шепотом господиня, — підіть у Козутину кімнату й заберіть його речі, що ті повії ще не забрали.

— Батько так повівся зі мною, то нехай забирають ті, хто його похороном опікувався.

— Ті повії добре з нього нажилися, а у вас кажуть, родина є.

— Я своєю родиною, як знаю так і заопікуюся, а щодо батькових достатків, то не думаю, що хтось із них нажився чи наживеться.

— Е, не говоріть так, заперечила господиня хати. Ви приходили до Козути — я думала, що ви також один із тих підлих самогонщиків. Горілочка, синку, в Канаді поплатне підприємство.

— Дякую вам тіточко, — сказав я, поцілувавши стару жінку в чоло, й поспішив до своєї автомашини, де на мене вже чекала кума Уляна.

Освіжившись у куминій умивальці холодною водою та споживши чашку гарячої кави на куминій кухні, я відчув, що до мене почала повертатися свідомість.

От чому Козута не довіряв мені! Козутине співжиття з матусею Тетяною та відношення до нього мого батька й матері мені було незрозуміле, але соціальною нерівністю й московсько-більшовицькою ненавистю оправдане. Семчине попередження про Козутине пов'язання з п'яницями та спекулянтами в Авгсбурзі я оправдував безправним становищем обездолених.

Козутине бажання доживати віку, в спокої й тишині на хуторі під вишнями біля трудолюбивих бджіл, я вважав обов'язком сина перед батьком, а тепер після його смерті виявилось, що Козута відносився до мене нечесно, обманом і лукавством. У Бельгію він не с хотів їхати, бо був пов'язаний із самогонщиками та спекулянтами. З Торонта мене випровадив, щоб я йому не був на заваді викурювати самогонку для повій, розпусників і спекулянтів людським майном і людською підлістю.

Горілочка в Канаді поплатне підприємство! А як же бути з людською моральністю й гідністю? Як бути з отруєною свідомістю, сумлінням та мораллю? Чи маєток, набутий на людській немочі, людському збоченні та отруєному розумі й сумлінні, — вартісніший людської гідности та пошани?

Не варта шкірка вичинки — повчає нас нас українська народна мудрість.

Не варто людині втішатися маєтком, коли не тільки під ногами, але на її сумлінні — пливун.

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

Закінчуючи дванадцятую частину спогадів *Під сонцем обездолених*, що має назву *На пливуні*, описом смерти Козути, поминаючи інші події, що відбувалися в моєму житті між 1955 і 1961 роками, я мав на увазі об'єм частини, мій похилий вік, підпадаюче здоров'я та мої фінансові спроможності. 250-ти сторінкова книжка, з виправленням, складом, друком та оправою коштуватиме мені не менш як 10 тисяч доларів, а у банку на моєму конті, після друку 10 та 11 частин, залишилось тільки 999 дол. і 99 центів.

Після сімдесятки, з підірваним здоров'ям на будові соціалізму «в одной стране» та нової Європи в Третьому Райху, не диво й «дуба врізати». Якщо це станеться перед виданням дванадцятої частини, дружина й дочки матимуть «круглу» тисячу доларів на мій похорон. А якщо це станеться після видрукування, то їм доведеться досить скрутно. Одне мені потрібне — якимось присипатися землею, щоб не смородив. Друге — сплатити мій борг за друк дванадцятої частини, що трохи скорочена, але проблема з нею — натягнута.

Підготований матеріал до тринадцятої частини правдоподібно залишу не опрацьований, і то не тільки з вище згадуваних причин, а й тому, що матеріал ще «не доспів», події належно не висвітлені, а факти твердо не встановлені.

Описані події в першій частині моїх спогадів, що має назву *Трагедія моєї родини*, в статті «Причини», в біля півсотні сторінках, у світлі сьогоднішніх оцінок дещо хибні. Форт-ірівських самогонщиків у той час я вважав, як і всяких капіталістичних промисловців тільки безсумнівними промисловцями, що базуються на безпечному місці промислу, джерелах сировини та ринками збуту. Я був певний, що форт-ірівські самогонщики, маючи вигідні й достатні «джерела сировини», в недокладно вичищених вагонах, вантажених пшеницею та кукурудзою, бажають безпечного місця для свого промислу на моїй власності, а мене частиною «ринку збуту», тому й виповіли війну спершу моїм курям, а потім забажали вчинити самосуд і наді мною, але помилився. Никодим Врубаник, замордувавши мого

собаку Салабая та вибивши півдесятка зубів у моєму роті, став перед суддею провінційального суду Робертсом (Roberts) і був цілковито виправданий. Суддя Робертс напевно самогонщиком не був, але насилля Врубаника наді мною та морд Салабая виправдав не з «промислових» причин, що й примусило мене залишити Форт Ірі та шукати безпечнішого місця замешкання.

Справа моєї небезпеки мешкати в містечку Форт Ірі дісталася до уваги головного прокурора провінції Онтаріо достойного пана Джана Яремка і він доручив розслідування комісарові поліції Ніягарської округи, достойному судді Д. Г. Скоттові (D. H. Scott), що й закінчилось розпорядженням судді Д. Г. Скотта від 19-го березня 1974-го року, для голови діючих поліційних частин Ніягарської округи Алберта Е. Шеннана (Chief Albert E. Shennan), про забезпечення мене та моєї родини, безпечним перебуванням на терені містечка Форт Ірі.

Розпорядження достойного судді Д. Г. Скотта я сприйняв як дійсну й законну охорону канадських громадян, тобто мене, моєї дружини та моїх дочок, але згодом вияснилося, що це для форт-ірівських самогонщиків ніякий закон.

Улітку 1981-го року керівник відділу міського господарства та планування Лорн Кендрік (Lorne Kendrick), витративши десь біля десяти тисяч доларів грошей міських платників податків, спорудив навпроти моєї хати, на міському кладовищі греблю, щоб мій підвал під хатою заливало водою підчас повені. На цю греблю Кендріка я поскаржився радним Форту Ірі, а Кендрік у свою чергу поскаржився на мене самогонщикам — і вони в ніч на 17 листопада 1982-го року під'їхали автомашиною до нашої з Джаном Матурані власності на розі дороги Томсона (Thompson Road) та вулиці Аббот (Abbot Street), вивели нашу тільну телицю на двох мотузках зав'язаних за шию, прив'язали її до автомашини та протягнувши біля двох кілометрів дорогою, залишили її задушеною на під'їзді залізниці Даф (Duff).

Мордом телиці зацікавився поліційний офіцер Тайт (як його прізвище по-англійському, я не певний), а також дівчина-коресподент місцевої газети *The Times Review* й місцева організація по охороні звірят (SPCA).

Увесь день у середу 17 листопада поліційний офіцер досліджував сліди злочинців, що тягнули телицю до автомашини,

випитував у мене й Джана, міряв мотузки, відстань і запевнив нас, що він завтра повідомить нас про час і місце складання наших зізнань під присягою.

Дівчина-коресподент місцевої газети фотографувала замордовану телицю, її стайню, сліди злочинців у замерзлому ґрунті та пообіцяла написати відповідню статтю до місцевої газети.

Ціла купа службовців та активістів Організації Охорони Звірят, ахали та охали оглядаючи замордовану телицю, а до того ще й тільну, запевняли, що злочин буде виявлено і злочинців покарано.

Але, за винятком світлини з замордованою телицею, на другій сторінці місцевої газети Тайм Рев'ю, без відповідної статті до неї, в четвер уже все змінилося. Поліційні керівники поліційної станиці в Форті Ірі офіцера Таїтта звільнили від обов'язків розслідування, послали його на нічну зміну, а мені заборонили мати безпосередні зв'язки з офіцером Таїттом. Службовці та активісти Організації Охорони Звірят відмовились досліджувати морд телиці, бо це кримінальна справа.

До дівчини-коресподента я не схотів звертатися по з'ясування, добре знаючи відношення поліційної станиці в Форті Ірі до мене.

Щодо правної поради, звернувся я до адвоката Джана Т. Тила (John T. Teal, B.A., LL.B.). Вислухавши мої пояснення щодо морду телиці, він запевнив мене в своїй правній допомозі та взявся справу в'яснити, згідно з канадськими законами і дати мені пораду, як я маю далі діяти.

За тиждень часу звернувся я до секретарки адвоката Тила, щоб поновно зустрітися з ним, але вона відмовилась визначити для мене день і час зустрічі з адвокатом, заявляючи, що містер Тил, більше зі мною не бажає мати нічого до діла. Не довіряючи секретарці через телефон, я особисто зайшов до бюро Тила по в'ясненню. Секретарка не тільки підтвердила відмову Тила щодо допомоги мені в дослідженні морду телиці та в дальших моїх стосунках із ним, але й відмовилась брати від мене оплату за попередню зустріч з адвокатом Тилом.

Згідно з «Репортом із Парляменту» достойного посла дистрикту Ірі, пана Гривса Фретза, за літо 1987-го року (сторінка 18, розділ «Адвокати та юридична система», телефон 1-800-387-2920, я ніби мав законне право звернутися туди по допомогу й пораду.) *Report*

from Parliament Summer 1987 (Constitutional Accord) Girve Fretz, M.P. Erie.)

Хто саме слухав мене в другому кінці телефону, я не знаю, але та особа жіночого роду, вислухавши мене, порадила звернутися листом до Товаришення Адвокатів Верхньої Канади в Торонті (The Law Society of Upper Canada, Office of the Secretary, Osgood Hall, Toronto).

Товаришення Адвокатів, отримавши відверто брехливого листа від адвоката Тила, листом із 2 жовтня 1987 року, порадило мені розпочинати судову справу проти адвоката Тила з власної ініціативи.

— Якщо Товаришення Адвокатів не бажає в'яснити переступу свого члена супроти його покривженого клієнта, я не маю належного знання канадських законів, фінансових засобів на коштовний суд проти «владсть імущих». Крім того, я канадський громадянин з 1959 року, чесний платник податків від 1950-го року. Мені ніби гарантує безпечний прожиток на терені Форту Ірі не тільки розпорядження Достойного судді Д. Г. Скотта, від 19 березня 1974 року, але й Британський Північно-Американський Акт (British North American Act), який ми канадці важаємо нашою конституцією і яка нам має забезпечувати мирне та спокійне життя, як також охорону нашого майна. На основі моїх констутційних прав, я й звернувся листом з 27 жовтня 1987 року до канадського уряду, відділу інформації (Government of Canada Access to Information Act).

Від Канадського секретаріату державної скарбниці (Treasury Board of Canada Secretariat) отримав я листа з 8 грудня 1987 року, реєстраційне число 117-87071, з порадою звернутися до Директора Канадської Охоронної та Розвідувальної Служби (The Director of Canadian Security Intelligence Service, P.O. Box 973, Station Terminal 1200, Ottawa, Ontario). .

Канадська Охоронна та Розвідувальна Служба листом 30 грудня 1987 року (число 87-P-263, 87-P-264) повідомила мене, що її два банки мають інформацію на осіб, дії яких можливо мають загрозу для Канади. Вислід дослідження такий: («Поскільки я не дуже справний у перекладанні англійської мови на українську та щоб не було непорозумінь ще й із канадським урядом, вислід передуюку з оригіналу.)

SIS/P-PU-010

– Canadian Securities Intelligence Service Records
 – Access to This bank is refused pursuant to sub-sections 16(1) and (2) of The Privacy Act since any personal information, if it existed in This bank, could reasonably be expected to be exempted by virtue of one or more of sections 19, 21, 22 and 26 of the Act.

SIS/P-PU-015

– Canadian Security Intelligence Service Records –
 This bank consists of older, less sensitive information which, if it contained personal information about you, may be disclosed. No personal information concerning you was located.

Якщо я й цією інформацією не задоволений, Канадської Охоронної Розвідувальної Служби, то я ще можу звернутись до Комісара Таємниць: Privacy Commissioner, Tower “B” Place de Ville, Ottawa, Ontario. K1A 1H3.

Мені треба вяснити, чи й справді я військовий злочинець, масовий душолюб та «злейший враг народа», чи як у Канаді тепер модно кажуть, злочинець проти людства, як це в Форті Ірі мене обвинувачував поліційний офіцер кримінальних справ Дучарт (Duchart), а форт-ірівські самогонщики розповсюджують це між громадянами містечка, плекаючи до мене підозріння й ненависть.

Мені треба вяснити, з якої причини та по якому праву чи закону, містер Крозер і містер Карвер нищили моїх курей п'ять років підряд, потім намагалися вчинити самосуд наді мною — спалити мене живцем у моїй автомашині Енвой 11 грудня 1971 року.

Мені треба вяснити: згідно з якими канадськими законами, суддя Робертс виправдав Врубаника за морд мого собаки Салабая та вибиття мені зубів?

Чому радні містечка Фарту Ірі вважали потрібним виплатити мені 1,200 дол. за шкоди, заподіяні повинню в моїй хаті, але не посміли притягнути до відповідальности (за витрачені десять чи більше тисяч долярів податкових грошей на спорудження греблі та її всунення), керівника міського господарювання та планування Л.

Кендрика.

Якщо й дійсно я, згідно з канадськими законами, особа злочинна й небезпечна, то чому поліція, преса, охоронники звірят, адвокати й нарешті урядові установи не бажають заступитися за невинну тварину? Адже телиця не була тільки моєю особистою власністю, вона напевно не була ні переступницею проти людства, ані загрозою безпеки Канади!

Я зрозумів: згідно з поясненням Канадської Охоронної Розвідувальної Служби — це державна таємниця і банк відмовився подавати інформації.

Москалі, за порадою хозара Карла Маркса, будували соціалізм, першу ступінь комунізму, і мене з дитинства зарахували у вороги, пограбували мене, осиротили, скалічили та обездолили, а тепер виявили, що їхня будова соціалізму побудована навіть не на пливуні, а на справжньому багнищі, і взялися поспішно і голосно перебудовувати її.

Що будують канадці за порадою хозара Візенталя — це ще державна таємниця, а мені зась до неї наразі добиратися.

Терпи, козаче! Отаманом будеш. Казали так у нас на Сіверщині мої земляки. Потерплю і я.

ЗМІСТ

Заходить сонечко	3
На «Асканії» через Атлантичний океан	5
На новому континенті нові порядки	11
Нові непорозуміння й напасті	17
У гостях, як на льоді, — не засиджуйся!	53
У далеку дорогу, у пошуках праці	95
Ошава	117
Дрозд	124
Павло Юрович Казанівський, кацап	136
За дурною головою нема й ногам спокою (народня приповідка)	144
Торонто	171
Козута	177
Форт Ірі	193
Козута — батько, але не рідний і не вірний	208
Замість епілолу	237